

А.А. ЖИТНИК

ВЕРСИЯ

А.А. ЖИТНИК

ВЕРСІЯ

Київ
Видавництво «Україна»
1991

ББК 84Ук7
Ж74

Прошлое и современность... Они органически связаны. Наша страна прошла сквозь жестокость сталинских репрессий, сквозь жернова нивелирования людей застоєм и вышла на путь демократизации и гласности. Теперь мы знаем, как жестоко страдали люди в тридцатых-пятидесятых годах, как бесосновательно расправлялись с честными в шестидесятых-семидесятых, как росла уголовная преступность, коррумпировались элементы с хищническими инстинктами. Лучшие силы органов прокуратуры и Министерства внутренних дел самоотверженно боролись с преступностью. Именно им и посвящена эта книга. Некоторые имена и собственные названия в книге изменены. Рассчитана на широкий круг читателей.

Рецензент Л. Ф. ГОЙКО

Житник А. А.

Ж74 Версія.— К. : Вид-во «Україна», 1991.— 176 с.
ISBN 5-319-00708-6

Минуле й сучасність... Вони органічно взаємозв'язані. Пройшовши крізь жорстокість сталінських репресій, крізь жорна нівелювання людей застоєм, наша країна вийшла на шлях демократизації й гласності. Тепер ми знаємо, яких тортур зазнали невинні люди в тридцятих-п'ятдесятих роках, як безпідставно розправлялися з чесними в шістдесятих-сімдесятих, як зростала карна злочинність, корумпувалися елементи з хижими інстинктами. Кращі сили органів прокуратури і Міністерства внутрішніх справ самовіддано боролися із злочинністю. Саме їм і присвячена ця художньо-документальна книга.

Деякі імена і власні назви у книзі змінені.

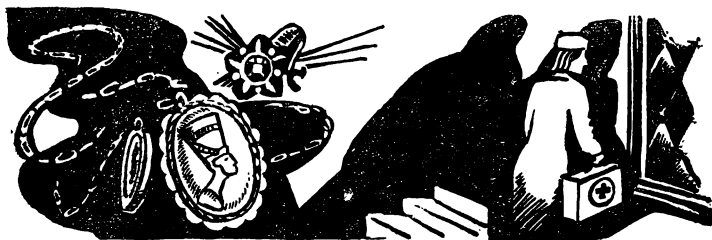
Розрахована на широке коло читачів.

Ж 1203020200—030
1203020200—91 183—91

ББК 84Ук7

ISBN 5-319-00708-6

© А. А. Житник, 1991

У ВЛАСНІЙ ПАСТЦІ

Досить було одного погляду, щоб визначити: смерть наступила від насильства. Очі з розширеними зіницями, прикушений язик, кінчик якого виглядає з рота. На горлі залишилися синці. Жінка лежала на підлозі горілиць, витягнувшись, немов тіло звела судорога.

— Задушена,— тихо мовив підполковник Піддубний.— Звичайно, експертиза своє слово скаже, але й так зрозуміло. Де родичі?

— На кухні,— націливши лупу на тумбочку, кинув експерт-криміналіст.

— Добре. Обстежуйте сантиметр за сантиметром. Ігорє Васильовичу,— звернувся до слідчого,— я поговорю з дітьми старої.

— Твоє право,— відірвався від писанини Дріжчаний.— Труп можна забирати.

Повідомлення про вбивство у двадцятому будинку по вулиці Вавілова у Києві надійшло до міліції о двадцять першій годині.

За лічені хвилини була створена слідчо-оперативна група із працівників карного розшуку Управління внутрішніх справ та міської прокуратури.

Під час огляду місця події у начальника відділення по розкриттю умисних вбивств підполковника Піддубного майнула думка, що з подібним йому вже доводилося стикатися. Але він не став пригадувати, коли і за яких умов. Мав залізне правило: зосереджуватися тільки на справі, не відволікаючись ні на що стороннє. «Насамперед,— постійно підкреслював,— треба вивчити обстановку, узагальнити деталі: коли переконаєшся, що нічого не упустив, можна відшукувати аналоги, будувати версії».

Такий у нього стиль, і двадцять років, працюючи оперативником, він його не міняв. Щоправда, слідчий

прокуратури Дріжчаний, мабуть, щоб відпочити від писанини протоколу огляду місця події, запитав про синці, але підполковник не став розмірковувати про їх значення та яку вони можуть відіграти роль в розкритті злочину — час покаже. Його цікавило інше: як жила потерпіла, з ким дружила, чи були в неї недруги, заощадження? Він поспішив на кухню.

Коло вікна стояв невисокий, обважнілий чоловік років п'ятдесяти-п'ятдесяти п'яти. На стільці сидів другий з ледь припухлими очима, чорним волоссям, крізь яке пробивалася сивина.

— Пробачте,— Піддубний розвів руками, немов хотів сказати: не моя вина, що я вас змушений турбувати.— Розумію, вам важко, але треба з'ясувати...

— Матір не повернеш...— невисокий п'ятірнею провів по обличчю.— Яка ж тварюка? Хто ж зазіхнув на її гроші?

— У неї були гроші? І вона їх тримала вдома?

— Були... три тисячі... І золоті речі були... Весь вік працювала... І зараз... Двадцять років на пенсії, а приймала замовлення в ательє...

— Якому ательє?

— «Золота осінь»... Там одяг шиють...

— Мати жила одна?

— Сама. У мене й Олега,— чоловік кивнув головою в бік брата,— є квартири. Але ми часто ходили до матері в гості, телефонували.

Було далеко за північ, коли підполковник приїхав в управління. Зайшов до свого кабінету, ввімкнув світло. «Що ж ми маємо? — промовив вголос.— Систематизуємо добуте. Отже... Козачкова сьогодні, точніше вчора,— зиркнув на годинник, стрілки якого показували чверть на п'яту,— була вихідна. Син їй телефонував в обідню пору, потім увечері...»

У Козачкових ввійшло у звичку: щодня, якщо не провідувати одне одного, то обов'язково передзвонюватись. Чи то онуки зателефонують до бабусі, чи діти, частенько вона й сама давала про себе знати. Як-не-як минуло сімдесят три роки.

— А сьогодні,— розповідав Броніслав,— телефон мовчав.— Я набираю номер — довгі гудки. Спершу думав, що мама вийшла в магазин, потім — що затрималася у когось в гостях... Подзвонив Олегу — він теж захвилювався... Вже з дому, після роботи, набрав ще раз номер — і знову довгі гудки. А я знаю, що мама

завжди за годину до програми «Час» вдома. Обов'язково «Час» дивиться... Ну а щоб приготувати вечерю, то приходиться раніше. Ще раз передзвонив Олегу... Ми вирішили поїхати. Я приїхав першим. Двері квартири були замкнені. У мене є ключ, повернув у замку... Було замкнено на одну заскочку. Здивувався, а потім подумав, що мама, певно, недалеко. Може, до сусідів вийшла... Проїшов у кімнату... Побачив... Лежить... Я до неї, а вона холодна... Не думав, що вбита... Хотів підняти, покласти на диван — аж бачу: синці на горлі... Кинувся до серванта — знесли золоті речі... Я все зрозумів і викликав міліцію... Коли я дзвонив, зайшов Олег...

— Не можу додуматись, як мама відкрила двері незнайомим? Ми їй стільки разів казали: будь обережною,— дістав Олег носову хусточку і витер очі.— Падлюки ненаситні... Влізли...

— Чому влізли? Зайшли,— заперечив підполковник.

— Її підманули,— не здавався Олег.

— Заспокойтеся.

— Між іншим, не знаю... Можливо, це ні до чого,— Броніслав відійшов від вікна, взяв зі столу склянку з водою,— вибачте, першить у горлі... Два чи три тижні тому... До неї приходили...

— Хто?

— Якась дівчина і хлопець... Дівчина питала, чи не викликали «швидку допомогу»...

— Швидку?

— Так. Вони ще заходили у квартиру, а потім вийшли...

— Не казала мати, які вони з себе?

— Ні. Дівчина була в білому халаті... А про зовнішність я не розпитував.

— Ви знаєте, що забрано із золотих речей?

— Золотий ланцюжок, кулони, сережки... Ми все опишемо до найменших ознак.

«Нові події пішли по новому колу,— розмірковував Піддубний,— а дійові особи, судячи з усього,— ті ж. А може, випадковість? Збіг обставин?»

Потягнувся рукою до телефону, набрав номер заступника начальника Управління карного розшуку обласного УВС.

— Васильович, ти? Уже на роботі?.. Та не дивуюся, а просто... Є одна справа!.. Здається, і тебе заціка-

вить... Розумієш, старі знайомі, поки що заочно, знову заявили про себе. О, правильно! Здогадався, про кого мовлю? Так-так, раніше розгулювали на твоїй території, а тепер у Києві промишляють. Можеш зайти? Де-що сповістимо. Адже ти все пам'ятаєш, товаришу майор?

Майор пам'ятав...

Замазку відколупували маленькими шматочками. Не було чути, як стамеска плаває по дереву, торкається скла. За пару хвилин витягли чотири гвіздочки, що тримали шибку, лезом ножа підважили її, попередньо прикривши ганчіркою, щоб приглушити звук...

— Давай,— шепіт зірвався з губ, а може, навіть на губах і застиг.

Худорлява постать вужем проникла в отвір. Від стіни відділилися ще дві постаті, підійшли до вхідних дверей. Вони зливалися з нічною пільмою. Місяць давно заховався за лісом, по небу пливли кошлаті хмари, крізь які здалеку виглядали зорі. Довкола шуміли верхівки дерев, немов колихали ніч.

Скрипнули двері, потім у хаті блиснуло світло, пролунав зойк...

Майор Олексієнко, тоді заступник начальника Києво-Святошинського райвідділу внутрішніх справ по оперативній роботі, дивився на двох престарілих жінок, ледь-ледь примруживши очі. Важко було визначити, котра з них була молодшою, котра старшою. «Мабуть, старша та, що лежить у ліжку, паралізована,— відзначив.— А можливо так сточила хвороба?»

— Ви прокинулися від шуму?

— Ні,— заперечливо хитнула головою Оксана Федорівна.— Я прокинулась, коли з мене зірвали ковдру і хтось схопив за лікті. Розкрила очі — вдарило світло... Я зойкнула. Та мені затисли рота, потім зв'язали... Їх було троє... Два високі, а третій — нижчий. Молоді... Я ще спитала: синочки, що ви хочете? Ми ж німечні, нам жити залишилося три чисниці до віку... Один чорнявий, скуластий зареготав... Пальці в нього кістляві, довгі...

Майор оглянув приміщення. Звичайнісінька сільська хата. Стіл, шафа, кілька стільців, лава. Двоє ліжок, приставлених до стін. Звернув увагу: від дверей до ліжок — метрів чотири. Відстань нібито й невелика...

— Я чула, як рипнули двері,— подала голос з ліж-

ка Марія.— Та не встигла і слова сказати, коли біля мене хтось опинився.

«Так-так,— завирували думки у майора.— Не встигла й слова сказати... Не стрибком же подолав невідомий чотири метри».

— Бандюги! Все забрали! — схлипнула Оксана і раптом зайшлася плачем.— Я ж... оцими руками... Ночі недосипала... Копієчку до копієчки.

Шорсткі, зморщені руки з припухлими суглобами засвідчували працьовитість старої.

Ще йдучи від воріт до хати, Олексієнко відзначив акуратність сестер Заїк. А точніше старшої, сімдесяти-семирічної Оксани: чисте подвір'я, доглянутий город, на якому розкинулись діляночки цибулі, полуниць, помідорів... Майор нарахував десять кущів калини, а на квітах і лік згубив...

— Ви тримаєте корову? — запитав.

— Тримаємо. Як же без неї, годувальниці нашої? — знову зайшлася сльозами Оксана.— Я ж сирок, сметану на базар возила... У люті морози на вітру стояла... Паразити! Якби знала, взяла б сокиру і голову відрубала, коли у вікно лізли!

«І вікно вибрали глухе,— міркував майор.— Непогано знали приміщення».

— Ви вже встигли з'ясувати, що у вас забрано?

— А що тут з'ясовувати? Нелюди прокляті! І сережки золоті забрали, і колечко, і гроші, ще й Миколу-угодника,— Оксана повернула голову, спрямувавши погляд на покут, де висіла ікона.

Від Києва до Малютянки тридцять кілометрів. Село ховається між сосен, дубів, беріз — довкола ліс. Та під'їзних шляхів до нього багато: асфальтова дорога, а неподалік залізниця. Можна добратися бруківкою або ж ґрунтовкою. Дивлячись з якого боку під'їжджати.

Звідки ж приїхали злочинці?

Що вони приїхали, сумнівів ні в кого не виникло. Сестри Заїки бачили трьох чоловіків, як могли, описали зовнішність — отже, не місцеві... Та й місцеві не показали б своїх облич. Або умертвили б старих як непотрібних свідків.

А ці не боялися. Діяли нахраписто, самовпевнено. І швидко.

Вивчивши обстановку, Олексієнко міг до деталей відтворити подію.

Було за північ, коли злочинці проникли в хату. Один — через вікно, а два інші — зайшли до хати, коли перший відімкнув вхідні двері. Що було саме так, майор не сумнівався: у кімнаті був один слід, а два — тягнулися від вікна до вхідних дверей. Потім двоє кинулися до однієї сплячої жінки, а один — до другої. Хоча можливий варіант: двоє кинулися до сплячих жінок, а третій ввімкнув світло.

Потім зв'язали немічних і, погрожуючи ножем, почали вимагати грошей.

— Та які ж, діточки, гроші? — забідкалася Оксана.— Звідки їм у нас взятися? Я стара, а сестра — не ходить, паралізована лежить, перша група в неї...

— Не чиргикай! — визвірився скуластий.— Все життя торгуєш, куди діваєш? Може, пропиваєш? Чи прогулюєш?

— Та продукти купую, сестра ж не ходить.

— Чого ти з нею розп'ятакуєш? Не знайдемо — придавимо,— кинувся до шафи, став викидати одяг: хусточки, спідниці, плаття, які сестри на смерть тримали. Хотілося ж, щоб як людей поховали.

— Гроші де? — знову нижчий кинув на підлогу рушнички. І раптом помітив якусь бляшану коробочку. Розкрив.— О! Дещо є! Що, бабулі, в могилу хотіли з собою і золото забрати?

— Ха-ха-ха! — реготнув скуластий.— Хабар для святого Петра перли б, щоб у рай пропустив... забирай!

Пошуки тривали недовго. У столі, в закутках не було нічого. І тут скуластий втупив погляд у постіль.

— Ану з ліжок!

Спершу стягли зв'язану Оксану, а потім — Марію. У матраці, на якому лежала паралізована, знайшли пачку купюр. Різних. По десять, двадцять п'ять, п'ятдесят карбованців.

— Ось вони,— підніс скуластий до очей Марії гроші.— Бачиш? Дивися! Останній раз бачиш...

Злочинці вимкнули світло і зникли за дверима.

Оксана не пам'ятає, як їй вдалося звестися на ноги зі зв'язаними руками, як вийшла з хати...

До сусідів придибала, коли вже світало. Ногою вдарила у двері.

— Відчиніть, відчиніть! — гукнула.

Сусід впізнав її по голосу. А побачив — обімлів.

— Що з вами? Хто вас?

Повідала про горе. Із сільради подзвонили в міліцію.

За годину прибула слідчо-оперативна група. Разом з нею і майор Олексієнко.

Оглянули місцевість, пустили собаку, але той сліду не взяв.

— Можливо, взуття просочене розчином,— мовив майор.— Не полетіли ж вони з хати.

«Доведеться чимало попрацювати,— подумав Олексієнко.— Знати хоча б — звідки вони прибули? І чим? Електричкою? О котрій годині? Адже могли приїхати вдень і дочекатися ночі в лісі.

А якщо машиною? А може, вони з Боярки? Тоді й пішки недалеко. Доведеться розпитувати людей. Дільничний інспектор повинен знати, хто з мешканців навколишніх сіл здатний на злочин. Шкода, у відпустці зараз... А якщо це — гастролери? Приїхали — і шукай вітру в полі... Гастролери... Стривай-но! Як же це я? З подібним злочином я стикався... У Переяслав-Хмельницькому районі, в селі Положаях... Там пограбували теж престарілу жінку... Черноштан, здається».

Сумнівів не було. Почерк один: витягли шибку, залізли в хату, вимагали грошей... Хіба що там бандюги, як поіменувала їх жінка, закутали свої обличчя. Боялися, що їх впізнають? Чи надивилися фільмів про гангстерів? Олексієнко з'їздив у село, говорив з Черноштан. А потім заїхав у сільраду. Та ні голова, ні дільничний інспектор не могли навіть припустити, хто з місцевих міг таке скоїти.

— Є деякі, можуть залізити в погріб, у сарай, вкрасити курку чи кроля. Та щоб на живу людину з ножем... Ні, немає таких.

— А, немає,— встряла у розмову секретар.— Он дечки і зараз балакають, що стару Середиху вбили і спалили.

— Яку Середиху? — поцікавився майор.

— Мало що люди набалакають,— махнув рукою дільничний.— Їй було за сімдесят. Певно, топила, закрила комин рано — сама вчаділа і хата загорілася.

— На експертизу покійну не відправляли?

— Ні. Вирішили, що нещасний випадок.

— А якщо ні?

— Та біс його знає. Одні кажуть, що в неї були заощадження, інші доводять, що взятися їм було ні-

звідки... А підстав підозрювати, що її вбили, не було. Ні з ким не сварилася, жила тихо, спокійно...

— Все-таки на експертизу треба було відправити...

— Не заперечую. Коли пішли балачки, то я й сам подумав... Але ж, як її мили, одягали — ніяких слідів насильства. Тому не виникала навіть думка про її вбивство.

— Суттєво. У кожній смерті бачити злочин — дурниця. Тим паче, коли стара людина. А от, скажіть, можна було подумати, що Черноштан приставлять ножа до горла?

— Негідників, Іване Васильовичу, вистачає на білому світі. Думали: у неї купа грошей. Вона ж вишептує переляк.

— Шептуха? І допомагає?

— Люди ходять. Навіть з довколишніх сіл приїжджають. Раніше як на таких дивилися? Обманом вважали. А нині кажемо, що й вони дещо знають.

— А чого саме до неї прийшли? Чим це викликано?

— Живе сама.

— Згоден. Це — по-перше. А по-друге: або злочинці чи один з них знав, що в неї повинні бути гроші, раз займається знахарством, або ж хтось навів... Самотніх у селі чимало... Та пішли саме до Черноштан.

Де Положаї, де Малютянка... Чи можна звести докупи дві події? Якщо й можна, то звідки «танцювати»? Олексієнко будував версії, доручав провести окремі перевірки оперативним уповноваженим районних відділів. Але натрапити на слід злочинців не вдавалося.

Не минуло і двох місяців, коли в Малютянці знову трапилось ЧП: цього разу постраждала одинока Сулицька.

Злочинці вибрали «об'єкт», певно, знаючи, що її померлий чоловік довгий час працював головним бухгалтером колгоспу, отже, повинні бути заощадження, дорожочінні речі. А це ще більше наштотувало на думку, що нападники мають якесь відношення до Малютянки або ж уміло користуються бесідами з людьми, виловлюють потрібну інформацію.

Пошуки тривали. Олексієнко стежив за циркулярами щодо злочинців — і ось у квітні минулого року йому потрапило на очі повідомлення про спробу розбійного нападу на громадянина Гнойового, який мешкає у Києві.

У двері подзвонили. Господар подивився у вічко, побачив дівчину в білому халаті.

— Швидку викликали?

Медичної допомоги ніхто не потребував, але двері Гнойовий відчинив.

— Ваша квартира тридцять четверта?

— Так.

— Викликали «швидку допомогу»?

— Ні...

— Дивно. У мене виклик саме до вас... Якись зловмисники, напевно... Можна у вас напитися води?

— Звичайно, звичайно...

Дівчина зайшла до квартири, пройшла на кухню.

— Самому важко жити?

— Нелегко. Але звикаю.

— До побачення.

Через півгодини знову пролунав дзвінок.

— Міліція! Відчиніть двері!

Двоє чоловіків, елегантно одягнених, козирнувши червоним посвідченням, переступили поріг. Але не встиг господар запросити їх до світлиці, як вони накинулися на нього, один схопив за горло. Та Гнойовому вдалося вирватися і вискочити на балкон.

— Бандити! Допоможіть!..

Непрохані гості вислизнули з квартири. Їх бачили, коли вони виходили з під'їзду, але не прийняли за злочинців: надто красиво одягнені...

Олексієнко двічі перечитав циркуляр. Прикмети «візитерів» збігалися з прикметами нападників, описаними у Малютянці і Положаях. Зітхнув. Подумалося, що карний розшук іменується однаково — будь він районного масштабу чи обласного, але належність його до певного відділу чи управління внутрішніх справ породжує певну роз'єднаність у діях працівників, бо кожен має свій регіон пошуку, свою територію. Скажімо, при вчиненні злочину у Малютянці кримінальну справу порушив Києво-Святошинський райвідділ, в Положаях — Переяслав-Хмельницький, а в Києві, де розбійний напад вчинено на Гнойового — Печерський райвідділ внутрішніх справ. Є прогалини в організаційній структурі карного розшуку і слідчих органів. Їх би виділити в окрему службу, не підпорядковану райвідділам чи обласним управлінням, централізувати, щоб вони діяли взаємозв'язано незалежно від терито-

рії — був би значнішим ефект розшуків і розслідування справ.

Піддубний і Олексієнко сиділи за столом один проти одного.

Кожен з них розумів, як важливо розплутати клубок, знешкодити злочинну групу. Щоправда, інколи закрадався сумнів: чи одна й та ж група діє. Збивали з пантелику циркуляри Львова і Харкова: там було вчинено два вбивства престарілих громадян, але за даними, які надійшли зі Львова, зовнішність злочинців не відповідала тим описовим портретам, котрі мали в своєму розпорядженні Піддубний і Олексієнко. Почерк злочинів схожий, а дійові особи, виходило, різні.

Підполковник коротко поінформував про подію на вулиці Вавілова.

— І чим же я могу допомогти? — запитав майор.

— Я вже дещо намітив для своїх хлопців, та все-таки хочу повернутися до Малютянки. Нападники там були двічі. Плюс випадок з Гнойовим у Києві... Про Козачкову я нічого сказати не можу. Будемо шукати свідків. Але впевнений: без навідника не обійшлося.

— Ти ж знаєш, ми перевірили...

— А якщо копнути глибше? Взяти за п'ятнадцять-двадцять п'ять років.

— У цьому щось є... Може бути, що хтось жив або й живе у Малютянці і зв'язаний з бандитами... Навіть якщо навідник живе довго у Києві, все одно він знає село, старих жителів. Спробуймо... Правда, я тут бачу два шляхи: один — від Малютянки, а другий — від Гнойового. Вийти на його знайомих треба, глибше проаналізувати, взяти, як ти кажеш, довший період.

— Маєш рацію. Вважатимемо, що домовилися: ти — зі свого боку, а я — зі свого.

Нарада тривала недовго. Кожен з працівників відділення по розкриттю умисних вбивств мав конкретне завдання. Свідків події на вулиці Вавілова мусив встановити майор Овчаренко; коло знайомих Гнойового доручалося старшому оперуповноваженому Слободянюку; капітан Лазарев був відряджений в Москву: там теж мали місце розбійні напади на престарілих громадян. Разом з цим були орієнтовані скупки, комісійні магазини, дільничні інспектори на золоті речі, забрані у Козачкової.

Через три дні Овчаренко встановив, що двірник і пенсіонери Бабенко та Акентьева бачили двох чолові-

ків біля двадцятого будинку, в якому жила Козачкова. Їх зовнішність відповідала описаним портретам, що були в працівників міліції.

А через тиждень з Москви надійшло повідомлення від капітана Лазарева: «За оперативними даними, до Києва у кінці серпня виїхав якийсь Семенов... Підозрюється в розбійних нападах. Зовнішністю схожий на одного з нападників у справі Козачкової».

Ще через два дні підполковник Піддубний вивчав документи Єфименка Михайла Федоровича, який народився в селі Малютянка Києво-Святошинського району у 1947 році. Тричі судимий у шістдесятих роках, він нібито «зав'язав», працював електриком на Київській фабриці текстильної галантереї. Підстав для підозри начебто й не було, та одне насторожувало: Єфименко має далеких родичів Пономаренків у селі Положаї Переяслав-Хмельницького району...

— З чим чорт не жартує, коли бог спить! — посміхнувся підполковник.— Положаї, Малютянка, Київ — коло, здається, змикається...

Підполковник пройшовся по кабінету, зупинився біля вікна. Вид з нього — стіна сусіднього приміщення з кількома вікнами. Завжди вона дратувала його своїм жовто-гарячим кольором, облупленими рамами вікон. Та сьогодні навіть не звернув на неї уваги.

Стояв, пригладжуючи русявого чуба і трохи примруживши очі, а поглядом блукав десь далеко-далеко.

«Невже схибили? Невже ніщо не спливе? Тоді навіть кради, навіть вбивали, якщо не будуть користуватися коштовностями, грошима?»

Не встиг відповісти собі. Думки обірвав телефонний дзвінок.

— Піддубний слухає,— взяв трубку.— Хто? Дрижчаний? Ігор? Не впізнав. Здрастуй. Як наші справи? Потихеньку. Поспішність, знаєш, не завжди виправдана. Наламаємо дров, а потім потилиці чухатимемо. Давай сьогодні о сімнадцятій годині зустрінемося, продумаємо окремі деталі.

Рипнули двері — поріг переступив майор Слободянюк.

— Заходь, Захаровичу. Є новини?

— Дещо вдалося з'ясувати...

— Не тягни. Викладай.

— Взагалі приємного мало.

— Ніби нам звикати до неприємного. Та хтось із

мудрих сказав, що і в неприємному треба відшукати приємне.

— Семенов зник.

— Тобто? Давай по порядку.

Коли капітан Лазарєв повідомив з Москви, що до Києва виїхав якийсь Семенов, встановити особу було доручено Слободянюку.

Микола Захарович знав, що Семенових у Києві багато, та й звідки відомо, що він прописаний у Києві. І взагалі: чи саме цей потрібен міліції? Схожий на описаного злочинця? Факт важливий, та скільки людей з майже однаковою зовнішністю. І все-таки це була зачіпка. Може, й не справжня, а все-таки ниточка. Вона витала невидимкою, її треба було знайти і перевірити. Таке вже правило у працівників карного розшуку: до найменшої на перший погляд дрібниці ставитися як до головного доказу. І коли є ниточка, треба йти за нею, сподіваючись, що вона виведе до клубка. Та легко сказати: йти за нею, коли навіть уяви не маєш, де її шукати.

Але майору не запасатися терпінням. Тим паче, що приблизний вік злочинця Слободянюк знав: двадцять три-двадцять сім років. Це полегшувало справу: у паспортному столі мав цікавитися Семеновими з таким віковим цензом.

Їх виявилось сімдесят шість. Хто з них бандит?

У перевірку включилися дільничні інспектори, дружинники.

Десять адрес майор перевірів сам. Розмовляв з двірниками, мешканцями будинків. Зовнішність одного з вулиці Червоноткацької нібито відповідала портрету, але в серпні він нікуди не виїздив.

До гуртожитку по вулиці Шамрила Слободянюк навідався ввечері. Поцікавився у чергової, чи живе тут Семенов.

— Семенов? — оглянула прибулого жінка.— Серьожка?

— Серьожка,— ствердив майор, хоч точного імені не знав.

— І живе й не живе. Значиться.

— Як це?

— Хіба молоді хлопці живуть у гуртожитку? Вештаються десь тижнями, а приходять сюди, як уволю нагуляються.

— Де ж його знайти?

— Шукайте вітра в полі.

— А може, хлопці з кімнати знають?

— Він з ними не дружить. Хочете — запитайте, тільки документ залиште.

Майор попрощався, а наступного дня вже знав, що Семенов Сергій Михайлович народився 23 лютого 1963 року в селі Болохово Киреївського району Тульської області, не працює, був засуджений в 1984 році по частині 2 статті 84 Кримінального кодексу УРСР Ленінградським нарсудом Києва до трьох років позбавлення волі з відстрочкою виконання вироку на два роки. Судимість погашена в 1986 році. Перебуває в Києві з липня 1983-го. З січня по вересень 1986 року працював у дев'ятому будівельному управлінні тресту Київміськбуд-3 муляром.

«Отже, він десь тут,— розмірковував Слободянюк.— І його треба знайти майже в трьохмільйонному місті. І так знайти, щоб не налякати. Щоб навіть не здогадався, що ним цікавиться міліція. Звичайно, якщо він один із трьох. Чи, може, ниточку доведеться обірвати?»

З Москви повідомили, що, за їхніми даними, до Києва виїхали на «промисел» квартирні злодії.

— Це нам на руку,— мовив на оперативці Піддубний.— Тобі, Захаровичу, і карти в руки. Кілька «ям», де вони можуть зупинитися, ми знаємо. Наші колеги тримають у полі зору й «шалман» — по трасі на Житомир. Або в «ямі» або в «шалмані» — жаргон, прости господи,— вони зійдуться. Можливо, туди завітає й Семенов.

— Якщо він ще не там.

— Звичайно. Не будемо підганяти час. Але давайте і не розслаблятися. А раптом адреси змінено?

У злочинному світі свої закони, свій розпорядок «роботи». Злодії, грабіжники планують одне — роблять інше, швидко орієнтуючись в обстановці. І, звичайно ж, вони ніколи не зупиняються в готелях. У них є свої «точки», свої покровителі, які приймуть, забезпечать нічлігом.

Перед оперативниками поставало нелегке завдання: попередити крадіжки у Києві і не прогавити зустріч Семенова з приїжджими.

Але від випадковостей ніхто не застрахований. Сусід Романенка, власника «шалмана», заявив дільничному інспектору, що в будинку якесь збіговисько.

І представник влади відреагував на повідомлення: перевірів, хто зупинився за вказаною адресою. «Гастролери», мабуть, подумали, що перебувають під опікою карного розшуку, не ризикнули проявляти своїх справжніх намірів, а швиденько зникли з «негостинного» міста.

І все-таки дещо вдалося з'ясувати. Один з москвичів зустрічався в Києві зі своїми друзками. У розмові повідомив, що тут є його знайомий Семенов. Та, певно, побачитися не вдасться, бо терміново вирішили накивати п'ятами.

«Отже,— думав Слободянюк,— якщо Семенова не попередили, він повинен прийти... Треба чекати».

Терпіння було винагороджене.

Майор помітив молодого чоловіка, який з провулка повернув на вулицю Коростенську і зайшов у двір Романенка.

«Він! — майнула думка.— Семенов. Не знає, що москвичі залишили «шалман». Через півгодини побачив, як господар з сумкою вийшов на вулицю і пішов у напрямі магазину. «Мабуть, за продуктами і спиртним».

А коли той повернувся навантажений — зрозумів, що Семенов затримається «у гостях», і, без сумніву, надовго. Свідченням цього було кілька пляшок «Столичної», що витикалися з сумки.

Паралельно зі своїми підлеглими проводив пошуки підполковник Піддубний.

Він вийшов на Пономаренка, встановивши, що той працює в готелі «Ленінградський». І згодом з'ясував, що Пономаренко — людина без твердих переконань, любить красиві речі і заради ганчірок з імпортною етикеткою готовий поступитися своєю честю і совістю.

У поле зору підполковника потрапила Башкирова — жінка старша від Пономаренка на добрих десятків-півтора років, але підозрюваний упадав коло неї як біля нареченої.

Спочатку Піддубний подумав, що Башкирова — співучасниця, котра була на квартирі у Гнойового. Але ні. Потерпілий не признав у ній непрохану гостю. І тоді Микола Олегович збагнув, що Башкирова — жінка, котра спроможна утримувати коханців. Одним з них і був Пономаренко. Прикриваючись роботою в нічний час, він обманював дружину, поспішаючи до Башкирової.

Та одне непокоїло начальника відділення. Пономаренко не виходив на зв'язок з Єфименком. Не зустрічався й з Семеновим. Деякі розходження були й у показаннях потерпілих.

Гнойовий твердив, що до нього ввірвався Пономаренко і Семенов.

А Оксана Федорівна Заїка доводила, що її з сестрою обібрали бандити, як вона висловились, один з яких не був схожий на Єфименка.

«Можливо, стара жінка помиляється? — думав підполковник.— Мало що могло здатися з переляку. Шкода, Марія померла. Не перенесла наруги. Хотіла, щоб поховали як людей, щоб було за що пом'янути, відбути похорони... Все прахом. Не перенесла. Тепер нікому доповнити очевидців. Та коли виходити з того, що є, то або ж повинен бути ще хтось четвертий, або ж хтось із них користується гримом».

Щоправда, чотири нападники разом ніде не з'являлися. По два, по три — найбільше.

У Черноштан, в Положаях, їх було троє, але у масках. У Капустинцях Яготинського району Київської області — двоє. І знову в масках. Вийняли шибку, залізли в хату — кинулися на сонну стару Ганжу, зв'язали, застисли ганчіркою рота, щоб не кричала, почали вимагати грошей.

Жінка віддала всі свої збереження — триста карбованців.

Таким же чином була пограбована Черниш — жителька села Rogoziv Бориспільського району. Але тут було троє. Черниш віддала дві тисячі сімсот карбованців.

Звідки ж четвертий? І хто він?

Про наявність четвертого Піддубний думав тому, що хоч і ховали грабіжники обличчя, фігури змінити не могли. Виходило: один — вище середнього зросту, два — середнього і один — низький.

Що трьох з них — Єфименка, Пономаренка і Семенова — міліція знає, Піддубний не сумнівався. Хоч поки що ніде не спливали забрані речі, але оперативники знали, що знаходяться на правильному шляху. Впевненість вселяли показання потерпілих.

— Якби ще встановити жінку, яка приходила до Гнойового під виглядом працівника швидкої допомоги, — казав підполковник, — нам би тоді багато що стало відомо. Я чомусь не сумніваюсь, що вона була й

на квартирі Козачкової. Обов'язково з'явиться, але до-
рогий час. Головне: тримати Пономаренка в полі зору.

Тим часом Слободянюк вийшов на Семенова.

І ось він — зник.

— Як це трапилось? — поцікавився Піддубний.

— Я ніколи не думав, що так вийде. Через годину
з будинку вийшла Романенчиха, пішла до телефону-
автомата. Я подумав, що дзвонитиме, щоб запросити
когось у гості. Не сидіти ж їм утрюх, коли стільки ви-
пивки. Але ні. Через певний час — найбільше двадцять-
тридцять хвилин — під'їхало таксі. В нього сіли Семе-
нов з Романенчихою і поїхали.

— Куди? Вибач, питаю казна-що.

— Гадаю, якщо з Романенчихою, то повернеться.

— А якщо відчув, що ми висимо на ньому?

— Не думаю.

— Постривай! Зараз зв'яжемося з Овчаренком.—
Підполковник набрав номер телефону.— Сергій Ми-
хайлович? — Слухай, можливо з'явиться Семенов. Три-
май обох. Буде потреба — допоможемо. А які в тебе
новини? Приходить Башкирова? Що-що? Зараз із Поно-
маренком якась дівчина? Чорнява? Схожа на ту,
з швидкої допомоги? Ну знаєш! Слободянюк приїде.
Будь-що встановить, що за птаха. Тільки ж культурно.
Щоб комар носа не підточив. Все чув? — звернувся до
майора.— Овчаренко чекатиме коло готелю «Ленін-
градський». А Семенов, я думаю, повернеться. Інакше
з ним не поїхала б Романенчиха.

Слідчий прокуратури Ігор Васильович Дріжчаний
любив точність. О сімнадцятій годині він переступив
поріг кабінету Піддубного. Тут уже були майор Олек-
сієнко і капітан Лазарєв.

— Когось будемо чекати? — привітавшись, запитав
Дріжчаний.

— Ні.

— Тоді почнемо. У мене кілька запитань, точніше
пропозицій... А може... сумнівів. Ми тримаємо в полі
зору Єфименка... Але ж нам відомо, що він родич Ко-
зачкової.

— Зрозуміло,— поправив волосся підполковник.—
Гадаєш: він до вбивства непричетний, а ми тільки роз-
порошуємо сили. Справді, як це так? Свою родичку
відправити на той світ... Але не забувай, Ігоре, що в
людей відбувається переоцінка цінностей. Я не беру
до уваги Єфименка, а взагалі... Поняття честі, совісті,

справедливості надто зміщені від їх первісних значень.

— Здається, ці категорії вічні.

— Це нам з тобою хотілося б так. Згодься, що виховання надто відірване від реального життя. Кожен має право утверджувати себе, але не кожен має можливість утвердитися.

— Філософствуєш.

— Може. Я от скільки ловлю різну наволоч, стільки й думаю: що штовхає того чи іншого на злочин?

— Ну й що?

— Для нас з тобою користь, заздрість, помста, нажива... Ми беремо те, що безпосередньо спонукає до злочину. А коріння — глибше. Коріння у вихованні.

— Але злочин завжди лишається злочином.

— Не заперечую. Як постфактум, злочин є злочин. Та разом з тим не будь на певному відрізку життя якоїсь випадковості, якогось незаслуженого покарання чи образи — людина могла б піти іншим шляхом. Байдужість — найбільше наше зло. Ти от сказав про Єфименка... Може, він і непричетний до вбивства. Але те, що в нього — рядового електрика фабрики — є дача, машина, насторожує. На зарплату придбано? Звісно, ні. А те, що Козачкова — родичка, то чом би й не поживитися за її рахунок? Можливо, для нього таких понять, як честь і совість, не існує. То про родичку може бути мова? Хіба ми не знаємо покидьків, котрі посягали на життя батьків?

— Переконав, — посміхнувся слідчий. — А тепер ще одне: Семенов і Пономаренко. Як гадаєте, де могли перетнутися їхні шляхи?

— Хтозна, — здвигнув плечима Піддубний. — Припустити, що десь, колись випадково познайомились...

— Я теж так думав, — протарабанив пальцями по столу Дріжчаний. — Але для випадковості між ними надто тісні зв'язки і велике довір'я.

— Можливо, вчилися разом чи жили... Скажімо, в гуртожитку, — кинув Олексієнко.

— Треба уточнити. І потім... Мені не дає спокою четвертий. Не «засвітився»?

— Поки що ні. До речі, сьогодні Пономаренко зустрівся з якоюсь дівчиною. Ніби схожа на гостю Гнойового.

— Встановили особу?

— Ведемо. Даних ще немає.

Раптом задзвонив телефон. Піддубний зняв трубку.

— Слухаю. Так-так. Ведіть. Нарешті! — обвів поглядом присутніх.— На гості Пономаренка кулон на ланцюжку. Із зображенням Нефертіті.

— Такий, як у Козачкової?

— Будемо сподіватися.

— А що в тебе, Іване Васильовичу? — Дріжчаний повернув голову до Олексієнка.

— Дещо є. По Положаях. Здається, Середу вбили-таки. У висновку пожежно-технічної експертизи вказано, що в приміщенні колишньої школи, де вона жила, було два, незалежних один від одного, осередки пожежі.

— Не припускаєш, що вони виникли одночасно?

— Припустити можна, але надто підозріла пожежа.

— Хочеш мені додати роботи? Ну що ж, перевіри-мо. Все?

— Наткнувся ще на одне. Пригадуєте циркуляр, де повідомлялося про пограбування Лемберт в селі Кодівка Житомирської області?

— Було таке.

— Дружина Єфименка звідти родом.

— Он як! Зафіксуємо. До речі, прогляньте особові справи Пономаренка, Семенова і Єфименка. Може, з них дещо виловите.

Чорнява, як охрестив Овчаренко гостю Пономаренка, бо вона-таки й справді була помітною брюнеткою — струнка, граціозна, вийшла на зупинку тролей-буса десятого маршруту.

Майор супроводжував її до залізничного вокзалу. Потім крокував за нею на перон приміських поїздів. «Певно, має проїзний,— подумав,— бо квитка не бере».

В електричці вони сиділи одне проти одного.

— Дивно,— ніби сам до себе промовив Овчаренко.

— Ви щось сказали? — глянула на нього чорнява.

— Дивно, кажу. Скільки їжджу, а вас ні разу не бачив. Далека дорога?

— Це має якесь значення?

— Чим довше ви будете їхати, тим приємніше для мене. Що не кажіть, а коли поруч красива дівчина...

Комплімент сподобався чорнявій.

— А ви далеко?

— Якщо з вами, то хоч на край світу.

Невдовзі вони познайомилися. Таня, як назвала себе

дівчина, живе у Фастові, а працює в Києві. Повертається з роботи, стомилася, але нічого — вдома відпочине.

— Анатолій назавтра запрошує на весілля...

— Одружується?

— Та ні. Його самого запросили. То він хоче, щоб і я була.

— Мабуть, близький знайомий?

Таня чарівно посміхнулася, але пояснювати, який саме знайомий, не стала.

— Хотів би я бути на місці вашого знайомого.

— Багато хочете...

— Та мало матимете,— посміхнувся майор,— так? Не сумніваюся. Ви користуєтесь успіхом у чоловіків... І все-таки... Може, зустрінемося?

— Треба подумати. Ви де працюєте?

— Цікавитесь моїми даними? Робота незavidна, але жити можна. Кручусь у торгівлі.

— І що ви можете дістати?

— О, починається ділова розмова. Що вам треба?

— Чобітки.

— Всього-на-всього? Назвіть розмір і фірму. Правда, я більше розбираюсь у таких ось кулонах, як у вас, але в торгівлі все взаємопов'язане, так що чобітки, уважайте, вже у вас. Через пару днів дам знати.

— Подзвоните?

— Якщо ваша ласка...

Чорнява назвала телефон.

У Фастові Овчаренко провів Тетяну додому.

Прощалися вони як давні знайомі.

Весілля, як сказав поет, співало й танцювало. Гості кричали «гірко!», бажали щастя молодим, офіціанти прибирали зі столів порожній посуд, приносили все нові й нові страви.

За порядком у залі стежили два метрдотелі. Та коли один щось пояснював офіціантам, то інший більшість часу проводив у фойє, весело перемовляючись із гостями.

Тетяна не збрехала. Пономаренко був на весіллі, сидів поруч з якимсь молодиком, чорнявим, з вусиками. Розмовляв з ним у вестибюлі, коли перекурювали після танців і застілля.

Десь під кінець гулянки у фойє зайшли дружинники з нарядом міліції.

Запитали в метрдотеля, чи все гаразд.

— Все спокійно,— мовив той і додав,— зверніть увагу на молодика з вусиками.

Один з дружинників посміхнувся. Майор Слободянюк вперше бачив капітана Лазарєва у ролі адміністратора кафе.

Піддубний натиснув на кнопку селектора.

— Приведіть затриману,— попросив.

Невдовзі до кабінету ввели Тетяну.

— Громадянка Чернявська?

— Я.

— Сідайте. Нам треба з'ясувати деякі питання. Ви давно знаєте Пономаренка?

— Більше року.

— Ви з ним були у Гнойового на Печерську, представляючись медичним працівником? Не поспішайте відповідати. Правдиві показання будуть взяті до уваги.

— Я... Я не знаю... Він мене попросив... І я згодилася...

— Що Пономаренко просив?

— Дізнатися, чи є хто вдома, крім господаря. І більше нічого.

— А звідки у вас кулон на ланцюжку?

— Купила.

— Де? Коли?

— У знайомого.

— У Семенова чи Пономаренка?

— У Семенова... Пономаренко подарував мені сережки.

— Чи не за візит до Козачкової? — запитав єхидно Дріжчаний, котрий сидів на стільці коло вікна.

— Який візит? Я не знаю ніякої Козачкової.

— А на вулиці Вавілова хіба не були?

— На Вавілова? Там нічого не було!.. Там... там... — сльози душили дівчину.— Я її пожаліла.

Тетяна розповідала, весь час витираючи очі хусточкою. Вона не могла пояснити, чому піддалася на вмовляння Пономаренка, згодилася поїхати на квартиру Козачкової, представитися працівником «швидкої допомоги» і подивитися, чи немає нікого в квартирі. Якщо хтось є, вона повинна була моргнути Пономаренку, а якщо нікого, то посміхнутися,— і тоді він придушить хазяйку.

Козачкова впустила їх у квартиру, хоч і сказала, що «швидку» не викликала.

Тетяна заглянула в кімнати — там нікого не було.

Але вона моргнула Пономаренку — і вони вийшли з квартири.

— Хто там був? — запитав той на вулиці.

— Нікого.

— Чого ж ти моргала?

— Мені її стало шкода. Вона така старенька.

Вони посварилися. Але ненадовго.

Десь через місяць Пономаренко подарував їй се-режки.

— Я не знала, що вони бандити... Не знала...

Підполковник натиснув на селектор.

— Виведіть затриману, — і коли за нею зачинилися двері, звернувся до Дріжчаного. — Будемо брати?

— Пора.

— Між іншим, ти мав рацію. Життєві шляхи Семенова й Пономаренка перетинались — разом училися в профтехучилищі. А з Єфименком Пономаренко працював на фабриці. От тільки Гордієнко...

— Молодик з вусиками? — посміхнувся слідчий.

— Він самий.

Працівники карного розшуку з'ясували, що на весілі з Пономаренком весь час розмовляв його земляк Гордієнко — мільціонер 7-го дивізіону позавідомчої міліції УВС Київського міськвиконкому.

— Прокол? — першим засумнівався Піддубний. — А з чим чорт не жартує, коли бог спить, — повторив своє улюблене прислів'я. — Статурою підходить... Будемо перевіряти. Доведеться ще раз потурбувати Заїку і Сулицьку... Не хочеться думати, що в міліції працюють такі тварюки... Краще було б, якби ми помилилися... Але боюсь, що це правда... Коло знайомих Пономаренка замикається на Гордієнку.

Того ж дня оперативники навідалися до господаря «шалмана». Знаючи, з ким мають справу, попередили, що може відповісти за недонесення і укриття злочинця, який підозрюється в убивстві.

Романенко, хоч і намагався вигородити себе, але признався, що дванадцятого вересня (день убивства Козачкової) до нього прийшов Семенов у новому одязі. Господар бачив, що в нього багато грошей. Семенов подарував його дружині золотий ланцюжок із зображенням Нефертіті, та потім забрав, сказавши, що він мічений.

На його розпитування, що й до чого, пояснив, що з другом убив стару, забравши в неї багато грошей і зо-

лоті речі. Він також сказав, що хтось шукає для них людей, яких можна пограбувати, а він з другом грабує.

На світанку Пономаренко вийшов з готелю «Ленінградський». Та через кілька кроків його зупинили два чоловіки.

— Вибачте, ви Пономаренко?

— Я. Що вам треба?

— Ви заарештовані.

Брали всіх поодиноці. І ті, хто ще залишався на волі, не знали, куди дівалися спільники.

У кожного були проведені обшуки в них вдома та в батьків.

У Положаях у батьків Гордієнка знайшли сережки Оксани Федорівни Заїки, в Єфименкових — облігації 3-процентної позички Козачкової.

А в дружини Гордієнка із коштовностей, забраних у Сулицької, вже красувалися на зубах коронки.

Слідство тривало понад сім місяців. Ігор Васильович Дріжчаний опитав десятки свідків, проводив слідчі експерименти, кожен епізод підтверджував речовими доказами, документами.

У Положаях довелося робити ексгумацію, щоб довести вбивство Середи, яке вчинили Пономаренко і Гордієнко.

Єфименко, крім кількох випадків, був за навідника. Вишукував майбутні жертви і про них повідомляв Пономаренку. Він навів і на Козачкову, і на сестер Заїк, і на Сулицьку, і на Лемберт. Він власною машиною возив їх на місця злочинів. Та не дарма кажуть: скільки ниточці не витися, а кінець буде. Молоді люди, вперше ступивши на злочинний шлях, поставили на себе пастку. І, зрештою, опинилися у ній.

Справу розглядала судова колегія у кримінальних справах Київського міського суду під головуванням судді Валерія Володимировича Давиденка.

З вироку суду: «...Засудити:

Пономаренка Анатолія Васильовича до смертної кари, розстрілу, з конфіскацією власного майна...

Гордієнка Василя Михайловича — на 15 років позбавлення волі з відбуттям перших п'яти років у тюрмі, решту — у виправно-трудовій колонії посиленого режиму...

Семенова Сергія Михайловича — на 15 років позбавлення волі з відбуттям перших п'яти років у тюр-

мі, решту — у виправно-трудоу колонії посиленого режиму...

Єфименка Михайла Федоровича — на 15 років позбавлення волі. Застосувати до нього статтю 26 КК УРСР і визнати особливо небезпечним рецидивістом. Визначений строк позбавлення волі відбувати у виправно-трудоу колонії особливого режиму. Автомобіль ВАЗ-2106 конфіскувати в доход держави як знаряддя злочину».

Верховний Суд УРСР вирок залишив без змін.

ВНОЧІ З ВІДМИЧКОЮ

Середина січня, а на вулиці — мжичка. Темінь, хоч в око стрель, і вітер — з ніг збиває. У таку негоду, кажуть, добрий хазяїн собаку не вижене. А дядьку Євгену добре. Сидить у кочегарці, затягується димом сигарети. Від котла віє теплом. Аж очі злипаються. Шкода, спати не можна. А всі люди вже, напевне, другий сон бачать. Щасливі! Та що поробиш? Взявся опалювати магазин, то нічого нарікати, ніхто не силував. Коли здалось, ніби хтось у магазині стукає. «Ти диви,— промовив собі,— гадаю, що тільки я не сплю, а воно ще й Трохим на роботі. Піду поговорю — одведу душу».

Двері магазину № 20 Гайсинського радгоспробкоопу, що в селі Жовтнєве Києво-Святошинського району Київської області, виявились відчинені, всередині горіло світло.

— Трохиме! — гукнув дядько Євген, переступивши поріг,— досі виручку рахуєш? І раптом остовпів: за прилавком стояло двоє незнайомих. «Злодії!» — блискавкою майнуло в голові, хотів зачинити двері, та відчув, що хтось схопив ззаду. Затягли в магазин, зв'язали. Він побачив трьох хлопців років по двадцять-двадцять п'ять у гумових рукавичках.

— Тихо, папаша,— мовив один з них.— Бачиш, люди за роботою, а ти здумав перешкоджати. Ану, Гриня, почамай гостя, хоч і непроханий...

Той, кого назвали Гринєю, дістав з вітрини коньяк, шоколад. Вмілим жестом відкоркував пляшку, підніс до рота дядькові Євгену, що, зв'язаний по руках і ногах, сидів під стіною.

— Роззявляй, батя, рота, а то зуби поковтаєш,— силоміць почав заливати спиртне.— Тепер відпочивай, а нам працювати треба.

І хлопці далі нишпорили під прилавком, у підсобному приміщенні.

— Кепський улов,— чвиркнув крізь зуби той, що звертався до Грині, аби почастував гостя.

«Напевне, головний,— відзначив про себе дядько Євген.— Тримається незалежно, командує».

— Будемо змотувати вудочки,— запропонував третій, що досі мовчав.— А що робити з оцим? — показав на зв'язаного.

— Нехай живе. Сумки повні? — сумніву не було, що високий, який схопив дядька Євгена ззаду і наказав частувати,— їх ватажок.

Злодії відкрили кілька коробок сигарет, викришили тютюн, посипали ним по приміщенню і рушили до виходу.

— Гуд бай, батя,— помахав рукою на прощання високий.— Привіт міліції!

Опалювач почув, як зачинилися за злодіями двері і клацнув замок.

* * *

Уранці в Жовтневе прибула оперативна група. Оглянувши місце події, працівники карного розшуку дійшли висновку, що тут діяли не новачки, а досвідчені злодії, які заздалегідь готували злочин, були добре обізнані з місцевістю. Адже зірвати замок на вхідних дверях, не знаючи, де сторож,— новачок не ризикне. Опалювач свідчив, що грабувало три чоловіки.

Три чоловіки... Тиждень тому в селі Підберезне цього ж району був обікрадений магазин № 17. Злочинці забрали торгову виручку, сорочки, светри — всього товарів на 4303 карбованці. Почерк подібний. Можна було підозрювати, що тут і там діяла одна і та ж група. До того ж жителі Жовтневого розповідали, що в автобусі разом з ними їхало до села троє немісцевих хлопців... Сотні версій, десятки здогадок, та ясно одне: магазини обікрадені у Жовтневому й Підберезному. В обох випадках злочинці зникли.

* * *

Статистика й надалі була невтішною. У Міністерство внутрішніх справ УРСР надходили дані про крадіжки з різних областей республіки. Минали дні, місяці, а злочини залишалися у графі нерозкритих. Працівники карного розшуку докладали багато зусиль, щоб

натрапити на слід злодіїв, та пошуки були марними. На територіях областей спеціально створені оперативні групи взяли під нагляд шляхи сполучення. Особливо контролювалися поїзди, електрички, автобуси Київської і Житомирської областей, де було вчинено найбільше крадіжок. Пограбування кіоска на станції Глеваха Київської області передувало крадіжці в продуктовому магазині селища Калинівка. Через тиждень був обікрадений буфет № 2 Олевського комбінату громадського харчування Житомирської області. Злочинці мусили відповісти за свої дії. Але поки що вони гуляли на волі, вміло замітаючи сліди. Працівники карного розшуку перевірили всіх, кого могли запідозрити у причетності до злочинів. Марно. А час минав. Чисельність злочинів у графі «нерозкритих» не зменшувалася. Пошуки тривали.

* * *

— Василю, вставай, роботу проспиш! — Віктор торсав свого приятеля за плече. Хоча, які вони приятелі, тільки й того, що проживають в одній кімнаті. Міг би піти, не розбудивши, та незручно: образиться.

Василь протер очі, спустив ноги з ліжка.

— Не даєш людині сон додивитися! — обурився.

— Менше гуляти треба, тоді не один — п'ять снів побачиш. Де ти таку дівку знайшов, що до ранку гуляти не боїться? Знову прийшов о п'ятій...

— Любов, брате, — не те, що до ранку — все життя стоятимеш.

— О, та ж тебе обнова, — помітив Віктор, — нове взуття. — Певно, з батечка гроші тягнеш?

— А що ж то за батьки, коли дитину до пенсії не догодують?.. На наші заробітки не розженешся. Сто двадцять каербе — і будь здоров! Навіть у ресторани культурно не посидиш.

— А ти ж чого не встаєш? — звернувся Віктор до Григорія, який теж повернувся вранці. — Десь вештаєтесь ночами, а потім вас не добудити.

— Тобі ж кажуть, на побаченні були, — буркнув той. — До речі, я одружуюсь. Так що сьогодні на роботу не йду.

— Он які! — здивувався Василь. — Женишся, а не признаєшся? Ну коли так, то і я не піду. Заручини треба прилити.

— Встигнете,— мовив Віктор.— А робота ж як? Прогул буде.

— Подумаєш, якийсь трояк не заробимо.

Не подобалися Вікторові хлопці. Несерйозні і несамотійні. Із батьків тягнуть, та, видно, й багато. Одягаються красиво, модно. Пригадав, як святкували день народження Василя. Прийшли дівчата. Василь купив аж дві сумки спиртного. Лише коньяку було десять пляшок. А ще горілка. І вина — тільки марочні. Правда, компанія дивна: дівчата п'ють, палять... Незвично хлопцеві — виріс у селі, такого не бачив.

Танцював з Танею. Розмальоване обличчя.

Вона сама запросила його на танець. Певно, помітила, що сидить наодинці, відлюдькувато. Дещо підігрита спиртним, притулилася до нього грудьми.

— Ти такий інтересний,— шепнула на вухо.— Сором'язливий.

Віктор почервонів.

— А ти надто смілива,— буркнув.

— Життя раз дано... То навіщо втрачати те, що можна взяти?

— Маєш на увазі оце? — кивнув головою у бік столу.

— Хоч би й це. І взагалі все. Як співається у пісні: — А молодість не вернеться, не вернеться вона.

— Відцвіте черемха? — в тон їй мовив Віктор.— Нічого буде згадувати? Дурниці. Життя не в цьому.

— Цікаво... У чому ж?

Колись у кімнаті засперечався з Василем та Григорієм: «У чому смисл життя?»

— Смысл? — звів брови Василь.— У тім, щоб тобі було добре у всьому. Щоб був ситий, п'яний і ніс у тютюні.

— Щоб були гроші,— підтримав Григорій,— тоді все буде.

— Є речі, які не вимірюються грошима,— заперечив Віктор.

Хлопці розсміялися.

— Не вимірюються? Що ж це воно таке є?

— Совість... Чесність... Порядність, врешті...

— Начхати на твою совість,— зло кинув Василь.— Якщо в тебе за душею — ні гроша, кому ти потрібен із нею? І, до речі, у чому ти вбачаєш отой смисл життя?

— У тому, щоб люди на тебе не ображалися. Зробити їм щось приємне, не завдавати болю. Всюди — на роботі, на вулиці...

— Ну давай,— це вже Григорій,— будь корисним. Ти сам по собі, а ми самі по собі. Ти вчишся, а ми — темні. Отож, не лізь у наше життя.

Дискусія не вдалася.

Він це ж саме сказав Тані. Вона глянула на нього здивовано. Залишила одного і вийшла з кімнати. За нею кинувся Григорій.

Віктор пригадав цю історію сьогодні, коли розбудив хлопців.

— А хто наречена? — поцікавився.

— Таня,— відповів Григорій.— Пам'ятаєш, ти з нею танцював?

— Так, так,— промовив,— ну добре, я пішов. Вам теж раджу збиратися на роботу.

Коли за Віктором зачинилися двері, Василь кинувся до Григорія, стягнув з нього ковдру:

— Зав'язувати задумав, сволото?...— схопив за майку, потяг на себе.— Женитися закортіло? Чистеньким хочеш вийти? Хвіст занадто брудний, щоб відмитися.

— Чого сіпаєш?

— Може, в міліцію підеш? З повинною? «Здрастуйте,— скажеш,— я Григорій Іванович Савко... Прийшов до вас, бо мені набридли гроші... Помилуйте, ради бога...»

— Не хвилюйся, нікуди я не піду. І з гри не вийду. Тим більше, що Танька зі мною жити не буде. Залишуся в гуртожитку... У нас з тобою одна дорога.

— Не підведеш?

— Залізно,— промовив Савко.

...Вони зібралися опівдні. Крім Савка і Мосейка були Володимир Сонов, машиніст-екскаваторник Київського будівельного управління механізації тресту «Промбуд-3», Микола Буряк, що ніде не працював, Василь Гуков, Віталій Слимак, учень третього курсу Київського топографічного технікуму, Сергій Лимончук, слюсар заводу «Арсенал». Зайшли до ресторану «Метро». Зал був майже порожній. Сиділи за столиком у кутку. Ніхто на них не звертав уваги. Мосейко тихо проінформував компанію про наміри Савка. Сказав, що друзів обіцяв не підвести.

На весілля «кореша» дали «добро». Мовляв, нехай жениться, коли є бажання.

— Сьогодні розіб'ємося на дві групи,— сказав Мосейко.— Гуков, Сонов і Буряк поїдуть у село Лохвиця на Полтавщині. Місцевість знайома. Я з Савком відвідаю Сумщину. Решта — вільні. Дамо знати міліції, що на території різних областей діють різні місцеві групи. Нехай шукають. Будуть шукати на Сумщині і на Полтавщині. А ми в цей час діятимемо в іншій області. Не забувайте про одяг. Вирушати в дорогу в парадному і повертатися назад в ньому ж. Ніхто не підозрюватиме, що повертатимемося в поїзді чистенькими. Ніби й не були в селі. Все. Будемо розходитися.

Розрахувавшись з офіціантом, хлопці розійшлися в різні сторони.

* * *

Продавці промтоварного магазину села Олев на Житомирщині — подружжя Івашуків — збиралися виїхати з товарами на базар. Отож, встали близько третьої години ночі і пішли до сільмагу.

— Давай ключі,— сказав чоловік дружині.

Жінка порилася в сумці і раптом скрикнула:

— Ой, лишенько! Та магазин же відкритий!

За кілька хвилин з райвідділу внутрішніх справ на місце події виїхала оперативна група. Були блоковані залізниця і шосейні шляхи.

Четверта година ранку. Поїзд Хмельницький — Київ зупинився на станції. У вагон зайшли три хлопці. У високого була сумка жовтого кольору. Інші — з портфелями. Працівник карного розшуку помітив новоприбулих. Підійшов до них.

— Ваші документи?

Той, що з сумкою, раптом зблід, розвернувся, хотів тікати. Але його вже тримали.

— Змивайтеся! — крикнув він, намагаючись кинути сумку.

Хлопці рвонулись до дверей. Але вихід був перегороджений: там стояв провідник і біля нього сержант міліції. Під час обшуку виявили паспорт на ім'я Василя Івановича Мосейка, годинник «ЗИМ», у сумці і портфелях горілку «Екстра» — вісім пляшок, сорочки, светри з ярликами, двоє інших виявилися Савком і Буряком.

Попільнянським райвідділом внутрішніх справ проти затриманих було порушено кримінальну справу.

Не заперечуючи крадіжки в Олеві, затримані сказали, що обікрали ще кіоск на станції Глеваха.

Справу було передано у Міністерство внутрішніх справ УРСР. Розслідувати її доручили майору Кукурудзяку.

* * *

Дмитро Іванович — досвідчений слідчий. На його рахунок — десятки розкритих злочинів. Познайомившись з кримінальною справою, він глибоко вивчив її, проаналізував. Здавалося, картина ясна. Та щось непокоїло майора. Перечитав ще раз: «У приміщенні їдальні на Чернігівщині були зірвані двері буфета, а потім — сейфа. Вкрадено виторг і товарів на суму 613 карбованців. У ніч на 9 вересня в селі Ковалівка на Київщині з продуктового магазину було викрадено товарів і готівки на суму 2976 карбованців 20 копійок. У ніч на 15 жовтня через вікно для завантаження хлібних виробів обікрадено магазин № 10 в селі Грушки Житомирської області. Викрадено виторг, два пальта, чотири плащі, годинники, взуття. Завдана шкода становила 1545 карбованців 13 копійок».

Дмитро Іванович задумався. Взяв чистий аркуш паперу, ручку, почав швидко щось записувати. Потім натиснув кнопку селектора:

— Товаришу генерал-майор, дозвольте зайти?

— Будь ласка,— почулося у трубці.

Слідчий переступив поріг кабінету начальника слідчого управління Андрія Михайловича Сербулова. Той уважно глянув на Дмитра Івановича, ледь-ледь посміхнувся.

— Певне, щось цікаве надумали, коли не терпиться поділитися? — запитав.

— Привертає увагу одна деталь: із злочинів, які значилися у графі «нерозкритих», групою вчинено тридцять вісім. Усіх же — шістдесят. Виникає питання: чи не їхня робота — решта?

— Цікаво, цікаво,— захопився ідеєю генерал.— Чому ви робите такі висновки?

— Ідентичність способів. Злодії вибирали об'єкт заздалегідь, де не було сторожів з тих чи інших причин. В усіх випадках охорона була відсутня. Одні спали вдома, інші залишали магазини без догляду: мовляв, хто в них залізе? Залазили. вибиваючи шибки у вікнах,

зриваючи замки, проникаючи через отвір для вивантаження хліба.

— Логічно... Але чим ви пояснюєте вчинення злочинів в одну і ту ж ніч в Полтавській і Сумській областях?

— Я думав над цим. Очевидно, заарештована не вся група.

— Допускаєте, що група розділилася?

— Так.

— У цьому щось є. Продовжуйте розслідувати. Зверніть увагу на вилучені при обшуку в гуртожитку речі. Дізнайтеся, звідкіля вони у злочинців. Може бути, що з якогось поки що нам невідомого магазину. Одним словом, втілюйте свою версію у слідство.

* * *

Три роки тому Василь Мосейко приїхав до Києва. До цього він змінив багато робіт і професій, але ніде не міг прижитися. Не задовольняли заробітки. Влаштувався працювати електромонтером на підстанції політехнічного інституту. Поселився в гуртожитку, у кімнаті, де проживав Григорій Савко. Здружилися. Першу зарплату «приливали» разом. Другого дня на роботу не вийшли.

— Ех,— ніби між іншим мовив Мосейко,— заробляємо малувато... Хоч іди і банк грабуй...

— Навіщо банк? — вивчаюче запитав Савко.— Магазины — не так небезпечно. Або квартири.

Швидко дійшли згоди. Перші крадіжки, за які не спіткала кара, штовхали на нові... Згодом Мосейко залучив до групи своїх земляків-односельців Бориса Кравчука, Сергія Лимончука, інших друзів — Володимира Соснова, Миколу Буряка. На крадіжки виходили вдвох чи утрьох.

Звичайно, ні в кого не виникала думка, що оці хлопці, добротні одягнені, симпатичні,— злочинці. Їх шиккування не бентежило. Заробляють непогано, та ще й батьки допомагають. Майже щотижня додому їздять... Та не додому їздили вони. Але про це ніхто не знав. Хлопці їхали в парадному одязі, потім на станціях перевдягалися у старий одяг, а вертаючись назад, знову одягали нове вбрання. На охайних, чистих навіть працівники карного розшуку не звертали уваги.

Перед Дмитром Івановичем лежала гора матеріалів про крадіжки, надісланих із районів восьми областей України. Шістдесят злочинів і десять спроб крадіжок. Аналізуючи їх, майор звернув увагу на одну деталь: у Харківській області у магазині разом з іншими товарами зникла квітка з пластику — конвалія. Під час обшуку таку ж квітку вилучили в кімнаті гуртожитку. Вона належала Савку. І ось він сидить перед слідчим.

— Звідки у вас конвалія? — суворо запитав Кукурудзяк, пильно стежачи за злочинцем.

— Купив,— відповів той. Але майор помітив, що в очах злодія з'явився вираз переляку.

— Де?

— В універмазі.

— Можете сказати, в якій секції?

Той хвилину повагався.

— Можу... На другому поверсі. У відділі сувенірів.

— Коли ви купували? Давно?

— Місяць тому.

Савко не знав, що перед цим слідчий допитав Віктора і Таню, які сказали, що Савко привіз конвалію з дому.

— Ну що ж, тоді викличемо свідків, яким дещо відомо про квітку...

— Не треба,— перебив злочинець.— Я все розповім. Торік улітку я вчинив злочин із Гуковим. Його засудили, а мене — ні. Але після шести місяців Гукова перевели на будівництво у Харкові.— Ми зв'язалися з ним... Він вибирав нам об'єкти — і сам брав участь... Другого дня Гуков був заарештований.

— Де ви були в ніч на дев'ятнадцяте серпня? — запитав його Дмитро Іванович. Алібі у Гукова не було. Він вигадував різні нісенітниці, але перевірка показала інше.

Майор вирішив поставити питання прямо:

— З ким ви обікрали магазин у селі Олев Житомирської області? — Дмитро Іванович знав, що саме Гуков брав участь у крадіжці. У нього був вилучений годинник, паспорт від якого залишився у магазині.

— Я не крав... Я там не був.

— Звідки у вас годинник?

Довелося зізнатися. Та й що він міг сказати? Факти — уперта річ.

Згодом була заарештована вся група. По крупиці виявлені всі злочини, що стояли у графі «нерозкритих».

* * *

Вони сиділи півколом у кабінеті слідчого. Всі восьмеро. Жалюгідні. Бліді. Нічого не залишилося від їхнього шику і апломбу. Відчули, що доведеться розплачуватися. Хоч раніше й знали, що за злочини відповідають, але навіть не допускали думки, що їх можуть зловити. І ось майор Кукурудзяк говорить про їхні ж злодіяння.

— Ви гадали, що уникнете правосуддя? — Дмитро Іванович обвів поглядом злочинців. — Ні. Рано чи пізно злочин викривається. Приходить розплата.

Вони це вже десь чули. А може, читали. Та були впевнені, що їх не настигне гірка участь. Тим часом багно засмоктувало все глибше і глибше. Відривало від життя, де тисячі, мільйони ровесників радіють сонцю, вчать, працюють. Майор помітив, що в Мосейка тремтять руки... «А вважав себе сміливим, — подумав. — Був організатором... Насправді ж — боягуз...» Дмитро Іванович відвернувся до вікна. Йому було жаль марно, на шкоду людям і суспільству, прожитих ними років. Він різко повернувся до злочинців:

— Про що ви думали, коли крали? Гадали, не впіймають? Хіба не знали, що з першого злочину ви вже були приречені. Як кажуть? Вовк бере, але й вовка візьмуть.

Тепер вони переконалися в цьому. Взяли і їх. Непокоїло: що буде?

Майор відгадав їхні думки.

— За злочини доведеться відповідати. Перед судом. Ви ще молоді. Хочу сподіватися що, відбувши покарання, станете чесними людьми. Спокутуєте провину. Словом, усе залежить від вас.

КЛЮЧІ ВІД СЕЙФУ

У машині, крім водія, було ще двоє: слідчий райвідділу Єгорченко і експерт-криміналіст Радзиховський. Вони сиділи на задньому сидінні «Жигулів», тихо перемовляючись поміж собою. Обіч вкатуаного шосе, що звивалося чорною змією, вихваченою з темряви світлом фар, чорнів підталий сніг.

— Січень, а погода нікудишня,— мовив Єгорченко.

— Де мерзлота тепер, там будуть тропіки,— пожартував Радзиховський,— де в касі порожньо, там будуть грошики.

— Ех, справдилися б твої слова...

— Стосовно тропіків?

— Мене мучать гроші.

— Знайдемо.

— Впевненості тобі не бракує.

— Недаремно, Миколо Анатолійовичу, хліб жуємо. Така в нас робота. Мусимо знайти злодія. Інакше...

— Тобі, Леоніде Григоровичу, легше...— Єгорченко не договорив, чому саме Радзиховському легше. Машина різко повернула ліворуч, слідчий посунувся по сидінню і вдарився плечем об дверці «Жигулів».

— Лихачиш, Василю?— чи то дорікав, чи хвалив шофера Єгорченко.

— Не на млинці ж до тещі їдемо,— обізвався той.— Заради тридцяти тисяч можна і більше додати газу.

— Так хоч попереджуй,— встряв Радзиховський.— Бо не доїдемо до села, хто тоді знатиме, куди поділися гроші з колгоспної каси?

— Доїдемо,— запевнив шофер.— За п'ятдесят хвилин будемо на місці живими й здоровими. У мене ж перший клас!

Автомобіль вискочив на пагорб — вдалині замаючи-

ли електричні вогні. Невдовзі, проминувши околицю села, «Жигулі» опинилися перед двоповерховою спорудою — конторою колгоспу. Незважаючи на те, що була вже перша година ночі, біля контори юрмилися люди. Серед них — головний бухгалтер колгоспу, касир, голова правління, секретар парткому.

— То що ж трапилось? — одразу приступив до діла Єгорченко, глянувши на невисоку жінку. В тому, що вона є касиром, він не міг помилитися. Стоячи в теплом зимовому пальті, запнута пуховою хусткою, молодиця весь час тремтіла, ніби від холоду, шморгаючи носом. У правиці тримала носовичок, що ним раз по раз витирала очі.

— Ет! — махнув рукою приземкуватий чоловік в окулярах. — За мої двадцять літ роботи бухгалтером — перший і до того ж унікальний випадок. Коли Віра Олександрівна, — чоловік кивнув на заплакану жінку, — сказала, що в неї нестача грошей, я подумав: з ким не буває — передала комусь десятку чи двадцятку... А воно ж така сума... Подумати страшно.

— Покажіть, будь ласка, вашу касу, — попросив Єгорченко.

— Тутки вона, на першому поверсі, — хитнув головою бухгалтер. — Проходьте.

Вхід до каси ніби служив продовженням незвичайного коридорчика. Збоку дверей — прорізане віконце для видачі грошей. Навпроти нього — вхідні двері до залу засідань, де розміщувалась служба колгоспу. В нічний час контора охоронялась сторожем. Приміщення ж каси обладнано охоронною і пожежною сигналізацією, яка блокує двері каси, вікно і віконце видачі грошей, що ззовні закривалося на залізну штабу і навісний контрольний замок. Контролька, як звернули увагу працівники міліції, була пробита. На ній виднілося число і підпис касира.

Всередині біля правої стіни стояв металевий сейф, двері якого в момент огляду були відчинені. У сейфі проглядалося одне відділення. Замикався сейф на внутрішній замок. Для другого — зовнішнього замка слугувала скоба. У сейфі тепер знаходилося 6923 карбованці 69 копійок, касова книга, два скорозшивачі касових звітів.

Скрупульозний огляд каси ні слідчим, ні експертом-криміналістом не виявив жодних слідів, що свідчили б про вчинення крадіжки.

Єгорченко ще й ще раз гортав протокол огляду місця події. Вже вкотре перечитував показання касира Бурбешко: «14 січня,— писала вона, я одержала в Богуславському відділенні Держбанку 80 тисяч карбованців різними купюрами. Тут же упаковку єдиного блока розірвала і попросила касира банку розміняти. Мені видали 500 карбованців розмінною монетою. Всі ці гроші я поклала до сумки, решта ж знаходилася в портфелі. Коли за мною заїхав головний бухгалтер, я вийшла з приміщення банку, сіла в «бобік» на переднє сидіння. Портфель поклала біля ніг, а сумку тримала в руках. В конторі переклала гроші до сейфа, не перераховуючи. Та пам'ятаю, що всі гроші, які одержала, були на місці. Після цього замкнула сейф, на вхідних дверях каси включила сигналізацію і близько п'ятнадцятої години поїхала в сусіднє село провідати хвору матір. Повернувшись звідти, я опечатала сейф, замкнула його на контрольний замок. Потім взяла на штабу віконце видачі грошей, після чого включила сигналізацію.

Наступного дня я нічого підозрілого не помітила. Гроші були на місці. Їх я не чіпала, а зарплату видавала з оборотних коштів колгоспу. Під час видачі в касу заходили колгоспники, але до сейфу вони не підходили.

Десь о дванадцятій годині я замкнула сейф, вхідні двері каси і, не включаючи сигналізації, пішла додому на обід. Повернувшись, помітила, що металева коробка, яка стояла на блоках купюр, ніби трохи зсунута вбік. Та це мене не насторожило. Перед закінченням роботи грошей не перераховувала, замкнула сейф, включила сигналізацію...

16 січня вранці все було на місці, як і попереднього дня. Почала знову видавати зарплату. До каси заходили працівники бухгалтерії. У другій половині дня побачила, що в касі майже не залишилося грошей. Подумала: не могла я таку велику суму видати за такий короткий час. Перевірила відомості на виплату заробітної плати — і жахнулася: не вистачало тридцяти тисяч карбованців. Про це спершу повідомила бухгалтеру по оплаті праці, а згодом головному бухгалтеру».

Куди могли подітися гроші, Бурбешко не спромоглася відповісти. Для неї це настільки ж загадково, як і для усіх. Принаймні, таке відчувалося з усього її зовнішнього вигляду, поведінки. Але навіть такі ознаки для слідчого, у конкретному даному випадку, нічого ще не могли означати. Тому він і мовчав.

— Так трапилось...— розгублено розводила руками касир, і ще, ще раз повторювала: — Так трапилось... Не розумію... Не знаю...— і знову підводила очі на слідчого.— «Як!?» — наче промовляли вони, наче благали і шукали порятунку.— Так трапилось...

На якусь мить Єгорченко замислився. У кімнаті запала тиша. І в цю мить раптом прочинилися двері кабінету.

— Дозвольте, товаришу капітан?

— Заходьте,— Микола Анатолійович зиркнув на годинника. Стрілки показували пів- на одинадцяту. «Отже,— майнула думка,— сну сьогодні не було... Та чи він узагалі буде?..

— Почнемо нараду? — обвів поглядом оперативників, які вже зайшли до кабінету і розмістилися на стільцях.— Ви знаєте суть справи. Нам, як групі по розкриттю і розслідуванню злочину, треба визначитися у своїх діях.— Останні слова сказав він трохи повільно, замовк і в кімнаті на якусь мить запанувала тиша. Не виходили з голови оті слова жінки, отой збентежений її погляд. І це трохи не давало зосередитись. Та, зрештою, опанувавши себе, капітан закінчив: — Ваші версії? — сказано було, як відрублено, як наказ.

По розмові зупинилися на дев'яти найбільш вірогідних: Бурбешко недоодержала гроші у відділенні Держбанку; крадіжку могли здійснити сторонні люди, які під час одержання грошей касиром знаходились поруч з нею; гроші вкрала безпосередньо Бурбешко; піти міг на це її чоловік (виходячи з попередньої думки); до крадіжки причетні працівники бухгалтерії (а чи один з них); гроші викрав сторож контори; злочинці — невідомі особи, які підключали охоронну і протипожежну сигналізацію чи нині її обслуговують; справа рук сторонньої особи, яка може вільно проникнути в приміщення каси і до сейфу; крадіжку могли вчинити знову ж таки сторонні люди, які під час видачі зарплати заходили до приміщення каси.

— Наше завдання — якнайшвидше перевірити кожну з висунутих версій,— підвівся з місця Єгорченко.— То ж розподілимо ділянки роботи. І, як кажуть, до справи.

* * *

Перевірки велися паралельно, але втішних результатів не давали. У банку і в колгоспах, касири яких одержували гроші 14 січня, були зняті лишки по касах. Звірка ж з документами свідчила: всюди усе в порядку. Підозра впала на Бурбешко і її чоловіка. Поцікавилися, як живе подружжя, який матеріальний достаток. Співставлялися доходи й витрати, аналізувалися зв'язки з родичами. Врешті-решт провели обшук у господарстві Бурбешків. Марно.

І ось знову Єгорченко розмовляє з касиром колгоспу.

— Хто ще міг мати доступ до каси? — Капітан вивчаюче подивився на жінку. За ці дні вона змарніла, осунулася.

— Не знаю. В жовтні минулого року я була у відпустці. Прийняла справи Маслюк...

— Бухгалтер з оплати праці?

— Вона.

Ще одне з'ясування. Тим паче, що її чоловік — Маслюк Петро Трохимович — відбув покарання за раніше скоєний злочин. Проживаючи в Білгородській області, він з друзками пограбував магазин, за що був позбавлений волі на чотири роки... Відбувши строк, приїхав у Богуславський район, влаштувався слюсарем у колгоспі. Згодом одружився.

Єгорченко на мить задумався. Одержана інформація вимагає перевірки.

«Доведеться проводити обшук» — вирішив капітан.

Невдовзі він з оперативною групою був на садибі Маслюка. Господар зустрів прибулих спокійно. Середнього росту, кремезний, він дістав із фуфайки сигарету, повільно розім'яв її пальцями.

— Шукати, значить, будете? — затягнувся димом, прочитавши постанову на обшук.— Шукайте! Така вже моя доля. Заплямованим ходжу. Але скажу: даремно час марнуєте. Нічого не знайдете. Одначе,— він якось зневажливо посміхнувся,— я розумію. Робота, звісно, є робота... Ото й працюйте!

Слідчий змовчав.

— Звідки почнете? — розтоптуючи сигарету чоботом і з тою ж посмішкою, яка ще не зійшла з його обличчя, обізвався Маслюк.

— З сараю чи, може, з хати?

— З хати.

— Прошу до господи,— удавано приязно запросив хазяїн і першим переступив поріг.

Сім'я жила небагато. То відчувалося одразу, як, між іншим, одразу відчувалося і те, що якихось нестатків немає також. Кімнати, а їх було три — світлі, за потребою умебльовані.

Оглянувши шафи, шухляди столів, Єгорченко зупинив погляд на печі. Торкнувся ніби випадково,— вона вже не топилася. Відчув, як тенькнуло серце. Серед зими — холодна піч? Відсунув заслін, дістав ліхтарик. Поступово освітив кожний виступ. До пояса просунувся всередину. Оглянув комин, димар — нічого. Безуспішно вели пошуки і оперативники.

Залишаючи подвір'я Маслюків, капітан підійшов до господаря:

— Вибачте, Петре Трохимовичу. Самі розумієте...

— Дрібниці,— відказав той. Але одразу відчулося, що зовсім іншою інтонацією були сказані ті слова. І посмішка видавала його почуття.— Робота є робота,— повторив він те саме, що й на перших хвилинах зустрічі. І повторив трохи зніяковіло: — Робота є робота.

* * *

Дані до райвідділу надходили щодня. На сьому добу після крадіжки було перевірено тридцять чоловік, котрі заходили до приміщення каси і, певним чином могли стати причетними до злочину. Детально вивчалися кожний рапорт, кожне донесення.

Єгорченко задумливо ходив по кабінету, аналізуючи чергове повідомлення. Його думки перервав голос Радзиховського.

— Є результати експертизи! — вигукнув він.

— І що ж пишуть? — поцікавився капітан, зиркнувши на збудженого криміналіста.

— Моя здогадка підтвердилася! — Леонід Григорович дістав з теки папери.— Контрольки, сейф, врізний замок вхідних дверей каси сторонніми предметами не відчинялися...

— Он які — брови Єгорченка підскочили вгору.— Цікаво, цікаво. Які ж висновки?

— Застосовувались ключі-оригінали, або точна копія них!

— Стривай, стривай, Леоніде Григоровичу! Отже, виходить... якась дурниця! Найбільша підозра і до того ж найбільш вагома падає на Бурбешко.

— Забуваєш, Микола Анатолійовичу, Маслюка.

— Не забуваю. Але ж ні в Бурбешків, ні в Маслюків ми нічого не виявили. Навіть зачепитися було ні за що. Ти ж знаєш, як важко, коли наводиш тінь підозри на чесних людей.

— Співчуваю...

— Ну, спасибі, розрадив. А конкретніше?

— Доведеться знову аналізувати, враховуючи нові дані. Відкинемо емоції. Що ми будемо мати? Чотирнадцятого січня Бурбешко включила сигналізацію, шістнадцятого — виявила нестачу грошей... Отже...

— Залишається п'ятнадцяте. Обідня перерва... З дванадцятої до чотирнадцятої години... Хто ж міг проникнути до каси? Може, був хтось третій, окрім Бурбешко і Маслюка?

* * *

Секретар партійної організації колгоспу у розпачі розвів руками.

— Навіть припустити не можу, чиїх рук робота. У селі живу з дня народження, нічого злого від людей...

— Розумію.— Єгорченко примружив очі.— І все ж, Всеволоде Олександровичу, факт залишиться фактом: грошей нема. Ви людей краще знаєте, з вами вони будуть довірливішими. Як буває на практиці? Людина стала свідком події, а проінформувати про неї не хоче. Один певен, що йому це не потрібно, другий дотримується принципу «моя хата скраю», третій гадає, мовляв, і без мене обійдуться. У кожного свої причини.

— Думаєте, я більше зможу довідатися? — Дзюба встав зі стільця, пройшовся кабінетом.

— Не сумніваюся. Ви — авторитет. Перед вами розкриються люди за якісь хвилини, а мені доведеться згаяти день...

— Може, ви й маєте рацію. Спробую поговорити.

— Чудово. Ось список,— Єгорченко подав папірець. Секретар пробіг очима.

— А чому саме з цими людьми потрібно говорити?

— Найбільш вірогідно, що ці працівники могли щось бачити, з кимось розмовляти того злополучного дня. З деякими я розмовляв сам. Треба ще раз. Тільки через людей можна встановити істину.

— Викликати їх сюди?

— Звичайно.

— Я зараз.— Дзюба вийшов з кабінету. Партком розташований у приміщенні контори. То ж Єгорченку довго чекати повернення секретаря не довелося. За якихось дві-три хвилини Всеволод Олександрович переступив поріг з моложавим чоловіком.

— Наш зоотехнік,— мовив до Миколи Анатолійовича.

— Знаю. Сергій Васильович? — не то уточнив, не то ствердив Єгорченко.— Добрий день.

— Здрастуйте.

— П'ятнадцятого ви були в конторі?

— Так. Складав раціон. Пішов близько першої години.

— Кого ви бачили з людей? Хто ще був у конторі, крім вас?

— Обід у нас з дванадцятої, то людей багато не було. До мене заходив Чміль — фуражир наш. Попросив цигарку і пішов, а так...

— Ви коли повернулися з обіду?

— Я прийшов увечері, бо був на фермі.

— Сергію,— втрутився Дзюба,— твій кабінет у кінці коридору... Коли ти виходив, не звернув уваги — всі двері були замкнені?

— Я не перевіряв... Здається, Волошкова була.

— Волошкова? Хто це? — запитав Єгорченко.

— Диспетчер наша.

— Спасибі, Сергію Васильовичу. Покличте, будь ласка, Волошкову.

* * *

Здогадки. Вони народжуються одна за одною, а потрібні докази. Єгорченко проглянув свідчення Волошкової. «15 січня,— писала вона,— я знаходилась у своєму службовому кабінеті, який розташований проти вхідних дверей каси. Сторонніх в коридорі не бачила, якихось звуків не чула. Лише десь о 13 годині 20 хвилин до мене в кабінет заходив Маслюк і телефонував

у райцентр. Не дозвонившись, він попросив мене дати у борг сто карбованців на покупку покришок для мотоцикла. Потрібної суми при мені не було. То я збігала в магазин і десь через 10 хвилин повернулася. Маслюк чекав мене на виході. Я передала йому гроші».

Єгорченко з'ясував, що 15 січня Маслюк пішов з роботи об одинадцятій годині і більше в механічну майстерню не повертався. Не купував він і покришок для коліс мотоцикла.

Була проведена оперативна нарада співробітників, котрі брали участь в розкритті злочину. На ній вирішили провести повторний обшук в господарстві Маслюків. Організували чотири групи по три працівники. Кожній групі доводилося завдання з урахуванням розташування будинку, допоміжних будівель, присадибної ділянки.

* * *

Крапки над «і» розставлені. За допомогою магнітного підйомника з колодязя глибиною вісімнадцять метрів одна з груп підняла металеву коробку від аптечки трактора. Вона була обмотана дротом. Коли відкрили, побачили целофановий мішечок з грошима і два ключі: один (як з'ясувалося пізніш) — від сейфу, другий — від вхідних дверей каси.

Маслюк сидів навпроти Єгорченка.

— Коли ви вирішили обікрасти касу? — запитав капітан.

— Як дружина підміняла Бурбешко. Я виготовив зліпки ключів, а потім, протягом кількох днів, зробив дублікати. Буваючи у дружини на роботі, в той час, як вона виходила з каси, опробував їх. Вони діяли безвідмовно.

— Чому не вчинили злочин при дружині?

— Боявся, що на неї впаде підозра. Чекав, поки повернеться з відпустки Бурбешко.

Маслюк виробив детальний план. Він знав, що в касу можна проникнути тільки в обідню перерву, коли касир іде додому, не опечатує сейф. Протягом трьох місяців у день видачі зарплати він ходив до контори, але зручного моменту не було. 14 січня дізнався, що привезли гроші. Прийшов до контори. Та сейф і каса були опечатані. Наступного дня завітав знову.

У конторі нікого не було. Вже хотів відмикати вхідні двері, як помітив Волошкову. Вона йому заважала.

І ось тут Маслюк попросив у неї грошей, наперед знаючи, що такої суми в диспетчера не буде.

Поки Волошкова ходила в магазин, він відімкнув касу, сейф, швидко забрав блоки грошей і вийшов на вулицю.

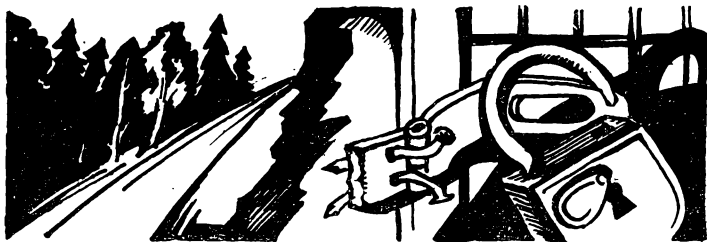
— Ваша дружина знала про крадіжку? — запитав Єгорченко.

— Ні. Вона до цього не допустила б.

— Чого вам не вистачало? Ви непогано заробляли, жили не гірше інших.

Маслюк змовчав.

Капітан підійшов до вікна. На дворі періщив дощ. «Де мерзлота тепер, там будуть тропіки; де в касі порожньо, там будуть грошики», — згадав жарт Радзиховського. — Інакше не може й бути, — відзначив, — така вже наша робота...»

ЛІГВИЩЕ В ЛІСОСМУЗІ

Січневий день того року видався напрочуд теплим. Либонь, дав знати себе циклон: капало з дахів, і туман «з'їдав» сніг, оголяючи чорну землю. Під чобітьми чвакала вода. Працівники міліції топтали біля одинадцятого магазину села Таврія Скадовського району, обдумуючи, в якому напрямі міг щезнути злодій. У ніч на чотирнадцяте січня невідомий розбив ревун звукової сигналізації, зірвав забори, очистив сейф, виввавши «живцем» замок із дверцят, і прихопив з собою дорогоцінні товари.

Деякі міркування щодо нічного «гостя» були: діяв чоловік, бо зламати замок сейфа жінці не під силу; злодій не користувався транспортом — інакше взяв би більше товарів. Отже, хтось із місцевих або ж з ближніх сіл чи райцентру. Хоча... почерк чужий — до цих пір ідентичний чи подібний не траплявся працівникам міліції. Разом з тим ніхто не сумнівався, що магазин обікрав не новачок. Надто чіткі й економні були його дії. Напрошувався висновок: або ж в районі з'явився хтось новенький, поки що невідомий міліції, або у Таврію завітав «гастролер».

По факту крадіжки соціалістичної власності було порушено кримінальну справу.

Спадуть листки календаря, дні зміняться тижнями, тижні — місяцями, мине майже два з половиною роки, поки справу до провадження візьме старший слідчий в особливо важливих справах Херсонського управління внутрішніх справ Яків Михайлович Мальцев. Невисокого зросту, худорлявий, з ледь-ледь насмішкуватим і разом з тим проникливим поглядом, він нічим не скидається на героїв пригодницьких романів. І лише, коли ближче знайомишся з ним, відчуваєш силу внутрішньої енергії, вбачаєш відданість справі, котрій він

служить, а при спілкуванні переконуєшся, що Яків Михайлович не тільки спеціаліст високого класу у своїй галузі, а й людина широкої ерудиції, тонкий психолог. Зрештою, все це, мабуть, допомагає йому в роботі. Адже доводиться працювати і стикатися (саме стикатися, коли уникнути зустрічі неможливо) з найрізноманітнішими людьми, навіть з такими, які людську подобу давно втратили. Але справа, взята до провадження Мальцевим, не замкнулася на Скадовському районі і навіть на Херсонській області.

В Ольгівці Бериславського району дехто знав, а дехто й домислював біографію скотаря Карнацького. В одному лише сходилися — сорокачотирилітній чоловік повернувся з тюрми. Та мало що могло бути. Відбув покарання, взявся за чесну працю... Ніхто не докопав минулим. І він ніби старався. За перший місяць роботи одержав сто п'ятдесят карбованців зарплати. Щоправда, за другий — всього вісімдесят. Мало здалося. Прийшов у контору радгоспу — і прямо до директора:

— Зажимаєш, начальник?.. На мені економити надумав?

Розібралися. Все правильно. Коли першого місяця був високий приріст ваги телят, то другого — набагато нижчий. Тому й зарплата зменшилась. Але це не переконало Карнацького. Помахав на прощання рукою — і більше його не бачили. Куди він подівся — ніхто не відав. Та саме з ним звела доля слідчого Мальцева. Біографія Карнацького, з'ясувалося, коротка. І нічого тут домислювати. Рік народження — 1938, освіта — 8 класів, не одружений, близьких і рідних не має, без певного місця проживання, ніде не працює, раніше був засуджений: у 1958 році — на 10 років позбавлення волі, у 1960 (перебуваючи в ізоляції) — на 10, в 1971 — на 6 і в 1977 — на 5. Весь час за крадіжки. Можна вважати, все своє свідоме життя провів за колючим дротом. Визнаний рецидивістом.

Вони сиділи один проти одного. Карнацький майже вдвічі здоровіший за слідчого. Мальцев ще точно не знав, скільки крадіжок на рахунку Карнацького. Але із відповідей на запити, розісланих по областях, було зрозуміло, що він, безсумнівно, крав на Черкащині, Дніпропетровщині, Одещині, Херсонщині.

Слідчий взяв до рук показання Дашко. Нероба, позбавлена материнських прав, Людмила Іванівна днями

тинялася по Запоріжжю в пошуках знайомих чи незнайомих, котрі б могли пригостити чаркою.

«20 травня 1984 року,— писала Дашко, я побачила пристойного чоловіка, елегантно одягненого і самотнього.

— Не мене чекаєш? — запитала.

— Може, й тебе,— сказав він.

— Так в чому справа? Я готова.

Він мовчки обдивився мене, немов очікуючи, що я передумаю. А може, прицінювався. Ну, в мене є що показати. Коротше, ми домовилися зустрітися через тиждень. Я не думала, що піду, і не думала, що він прийде. Але пішла. Чого я пішла? Нема щастя. Чоловіки все попадалися — били мене, а Вася — прекрасний парняга, давав по п'ятірці, а то й десятці, одягав мене, шубу подарував. Але це пізніше. А того вечора ми з ним зустрілися. І поїхали на околицю міста. Там у нього поселення... Щось на зразок землянки...»

Яків Михайлович відкинувся на спинку стільця. Він знав історію з Дашко. Жінка була під наглядом міліції — і раптом зникла на кілька днів: — ні вдома, ні в батьків, ні в подруг... Коли з'явилася, почали допитуватись, де була. Вона й розповіла, показала «помешкання» Васі, бо не знала ні прізвища, ні того, чим він займається.

— А навіщо це мені? — здвинула плечима.— Годує, зодягає. Чого ще треба? От тільки часто відлучається. Тоді я додому йду. Зараз його теж нема. А сидіти в ямі... Я люблю комфорт.

«Помешкання», справді, було ямою. Точніше лігвищем, обладнаним у лісосмузі, подалі від людського ока. Щось на зразок барлога, на зиму утеплялося папером, спальними мішками.

Тут знайшли деякі промтовари і географічні карти п'яти областей, на яких чітко позначалися якісь маршрути. Виникла здогадка, що Вася (чи як його там) відбув на «промисел». Але куди?

Із Запорізького управління внутрішніх справ у сусідні області надійшли донесення про можливість крадіжки в сільській місцевості. Було підсилено патрулювання. Разом з тим оповіщена громадськість, зокрема народні дружинники. Їх просили повідомити в райвідділи, якщо помітять когось підозрілого в селі чи поблизу села.

Одну з груп патрулювання в Приазовському районі очолював капітан міліції Котькорло. Всі дороги були перекриті. Магазили контролювалися через кожні двадцять п'ять-тридцять хвилин. Влітку темніє пізно. Тому особливу пильність проявляли після двадцять третьої години. Минули одне село, друге... І ось в Нововасилівці прожектор висвітив збиті забори на дверях. За кілька секунд оточили магазин. Котькорло кинувся в приміщення. Людська постать, висвічена ліхтарем, шугнула під прилавок. За мить світло залило торговий зал, вітрини.

— Чинити опір безглуздо, — мовив капітан. — Магазин оточено. Вилізьте!

Злодій звівся над прилавком. На підлогу впав лом, розбуджуючи нічну тишу.

Коли стало відомо, що Вася, як називала його Дашко, насправді Карнацький Микола Федорович, народився в селі Павлівка Чаплинського району і на Херсонщині вчинив не одну крадіжку, його конвоювали із Запоріжжя до слідчого ізолятора Херсонського УВС. Тут з ним і стикнувся Мальцев.

Яків Михайлович знав: перед ним закоренілий злочинець, жодного факту не визнає, поки він не буде ґрунтовно доведений. Хоча, з іншого боку, маючи в руках певні докази, з таким легше працювати: хто неодноразово побував під слідством, той переконався, що заперечувати незаперечне — тільки затягувати розслідування. Все одно згодом в окремих деталях «вимальується» ціле.

— То як, громадянине Карнацький, самі будете розповідати?

— Ні. Ви здивовані?

— Ніскілечки. Навпаки: було б дивно, якби стали розповідати. Та дещо я маю. Аналіз багатьох кримінальних справ дає підстави звинуватити вас у вчиненні крадіжок у Скадовському районі нашої області, на Одещині, Запоріжжі.

— Щось забагато. Спробуйте довести.

— Ви не заперечуєте, що в більшості випадків користувалися ломом. Дані трасологічної експертизи свідчать, що у всіх випадках, котрі є в мене, діяла одна й та ж особа. Я вже не кажу про один і той же спосіб пошкодження ревунів звукової сигналізації.

— Правильно робите. Ревуни розбивають всі, хто намагається проникнути в магазин. А от щодо лома, то ваша взяла. Змушений визнати...

Але Карнацький визнавав тільки ті магазини, які називав слідчий.

— А в Олександрівці? — не зводив Мальцев погляду з Карнацького.

— В Олександрівці? Ні. Я там не користувався ломом.

— Однак були. Пам'ятаєте ж.

— Якщо є якісь докази... Пам'ять, знаєте, оманлива. Та й літа вже не ті, щоб усе пам'ятати.

— Про літа не будемо. Розгубили ви їх по колоніях. Одні залишилися на білому світі. Ні рідних, ні друзів. Навіть на похороні матері не були. Відбували строк.

— Не треба моралі.

— А й справді. Вона не для вас. Повернемося до Олександрівки. У магазині ви залишили відбитки пальців.

— Можливо.

— До речі, вони є і в інших магазинах.

— Називайте.

Поступово «розбухала» справа. Велику допомогу надавали Мальцеву слідчі управлінні внутрішніх справ сусідніх областей, де обкрадав магазини Карнацький. Зокрема, із Черкас майор міліції Ліпінський взяв активну участь у допитуванні свідків, процесуальному оформленні кожного випадку. А їх на території Черкащини було двадцять чотири. Сума викраденого Карнацьким становила понад двадцять тисяч карбованців. Десять крадіжок вчинив обвинувачений у Запорізькій області, вісім — на території Херсонщини, три — на Одещині, одну — в Дніпропетровській області. Загальна сума вкраденого «вилилась» у 42 459 карбованців 77 копійок.

Скрупульозність, точність, без них Яків Михайлович не уявляє своєї роботи. А як же інакше? Нерозкриті злочини, трапляється, «висять» роками. Ніхто кримінальних справ не списує в архів, і не завжди своєчасно вдається знайти злочинця. Карнацького теж взяли майже через два з половиною роки. Звичайно, важко було передбачити, що він заляже у лігвище, сховається від цивілізації, стане жити вовкулаком. Тим

паче, уникав багатолюдних місць, ні з ким не знався. Але обманути долю ще нікому не вдавалося. З першого кроку вона вела його на лаву підсудних. Та Мальцева цікавила справедливість. Не міг він жодного зайвого випадку «начепити» на звинуваченого. Знав: це не тільки мінус в роботі, це й породження недовіря до слідчих органів взагалі. Справжній злочинець привільно почувується на волі, а тягар розплати нестиме інший. Були такі випадки у слідчій практиці. Були в людей несерйозних, випадкових в міліції. Остерігався цього Мальцев, намагався бути у всьому об'єктивним.

А турбувала Якова Михайловича дублянка. Її знайшли в лігвищі у лісосмузі. Одну. У справах значилося дві. Отже, або ж до однієї з них Карнацький непричетний, або ж поки що слідчий не має доказів. Знову й знову аналізував справи. Могло бути дві, а могло... Взяв географічні карти п'яти областей. Ще раз переглянув маршрути — маршрути злодія. Зіставив з назвами сіл... Виходило: не міг Карнацький вкрасти другу дублянку. Та коли завершував справу, закрався сумнів.

— Ви знаєте, що всього вчинили сорок чотири крадіжки? — запитав обвинуваченого.

— Мало, начальник. Я кожен випадок зарубував. У мене сорок дев'ять зарубок.

— Он як! Звіримося.

Виявилось, що коли в одному магазині були продуктові і промислові товари, Карнацький відмічав його як два магазини, а слідчий — один. Все співпало.

А друга дублянка була справою не рук Карнацького, бо він не був у тому селі, де її вкрали.

Чотирнадцять років позбавлення волі — такий вирок суду. Мальцев передбачав, що Карнацький саме стільки й одержить. По заслугах.

— А що далі? — цікавився у нього. — Відбудете строк, вам буде за шістдесят. Де приткнетеся? За що житимете?

— Нічого начальник. Знайдуть місце. Десь пару тисяч свисну — заберуть, прилаштують.

Неправда. Ніхто й ніколи не став би злодієм, якби знав, що попадеться. Тільки надмірна самовпевненість штовхає людину на злочин. І Карнацький, коли повернеться, таки знову «свисне». Але не для того, щоб

його забрали. Шукатиме лігвище. У лісосмузі. А може, в іншому місці. Чомусь впевненості, що він перевищується, немає.

— Коли б Карнацький був один,— задумливо мовив Яків Михайлович.— А то ж... І ніби й жаль бере за нього, і одночасно хвиля обурення піднімається. Шкода, що нічого не знайшов у житті, крім лігвища... А обурення... Як можна паразитом на тілі суспільства жити!

Здається, раціональне зерно у сказаному є. Чи не занадто ми поблажливі до різного роду нероб і злочинців?

ЗГОВІР

«Жінок немає некрасивих. Є ті, які не лінуються стежити за своєю зовнішністю, і ті, які розпускають себе. І вік тут ні до чого. Бо жінці стільки років, на скільки вона виглядає. А скільки можна дати мені? — Віра Павлівна розглядала себе в маленьке люстерко, мружила очі, водила бровами. — Ну хто скаже, що вже під п'ятдесят? Правда, зморшки лягли під очима, але то — пусте. Ондечки навіть ревізори компліменти сипали. І мені — найбільше. Дарма, що Ясинська на чотирнадцять років молодша, а Ковальова — на одинадцять... Та й перевіряючі ж мені в діти годяться, а танули, як свічка... Чи, може, п'яними були? Пуцьвірінки нещасні». Злі вогники засвітилися в очах жінки.

Либонь, постали перед очима Дулипа Володимир Савич і Кушнір Петро Григорович. У колгосп імені Шевченка із Володимирця вони приїхали несподівано, без попередження.

— Будемо вас ревізувати, — заявили голові колгоспу Новодіду.

— Мене? — ткнув пальцем себе в груди Петро Іванович Новодід. — Пора. Давно пора. Хоч знатиму, що у господарстві твориться.

— Ніби ви не знаєте, — посміхнувся Дулипа.

— За всім не встежиш. Ферми, цегельний, консервний заводи — не так-то просто все охопити. А треба бути в курсі справ. Контроль необхідний. Десь послабиш, упустиш — дивись, уривати почнуть.

— Що, було таке?

— Було. Правда, незначні розкрадання. Та все одно. Як кажуть, копійка до копійки, дивись, і карбованець є. Господарник що повинен вміти? Рахувати. Тоді й доход буде. І рентабельність. Ви яку ревізію проведитимете?

— Документальну.

— Ага. З чого починатимете?

— З каси.

— Не знаю, чи Віра є. Зараз... Галю! — гукнув.

Із приймальні зайшла дівчина.

— Галю, а глянь-но, чи є Кошелюк. Скажи, нехай знайде до мене. І Ясинській скажи. Снідати будете? То я розпоряджуся.

— Спасибі. Спочатку попрацюємо.

— Бачу, серйозно працюватимете,— коли вдвох приїхали. Знаю, знаю — хватка у вас є.

Ревізори аж надулися від гордості. Ще б пак! Не хто-небудь, а один з передових голів колгоспу хвалить. З найавторитетніших. Одних тільки орденів три має: орден Леніна, Трудового Червоного Прапора, «Знак Пошани». Похвала від такого — що грамота.

— Ви ж тільки, коли щось не так, мені доповідайте. А я з винних сім шкур спущу.

Зайшла Кошелюк. Привіталася.

— Кликали, Петре Івановичу?

— Авжеж. Ось ревізори приїхали... То ти готуй своє хазяйство для перевірки.

— Готуй не готуй,— зарум'янилася жінка,— а Володимир Савич і Петро Григорович своє діло знають туго.

Тут і Ясинська з'явилася.

— О, в нас гості! Здрастуйте. Відчуваю, по мою душу приїхали.

— А кого ж, як не головного бухгалтера трусити? — посміхнувся Новодід.— Така вже служба. Ти не за папери переживай, Ніно Павлівно, а за те, щоб гості і нагодовані, і напоєні були.

— Старатимусь.

Дулипа і Кушнір зняли касу, зайнялися документами.

Через загразоване вікно Кошелюк побачила за конторою Ясинську. Шарахнулася від вікна.

— Я зараз,— кинула ревізорам і вискочила з приміщення каси.

«Пуцьвірінки нещасні!» — мовила Віра Павлівна вголос, неспроможна виштовхнути з уяви перевіряючих.

Із протоколу засідання колегії прокуратури Ровенської області від 28 лютого 1986 року:

«Заслухавши і обговоривши інформацію старшого слідчого по особливо важливих справах слідчого відділу УВС т. Заремби Я. В. і заступника начальника слідчого відділу облпрокуратури т. Денисенка П. М. про хід розслідування по кримінальній справі про розкрадання коштів і матеріальних цінностей в особливо великих розмірах у колгоспі імені Шевченка Володимирецького району, колегія відзначає, що з початку порушення кримінальної справи проведена певна робота.

З пред'явленням 54 підроблених рахунково-платіжних відомостей, нарядів, накладних та інших документів, по яких приховувалися розкрадання, виявлено і допитано понад шістсот свідків; визначені і проводяться чотири графічні експертизи по вилучених документах; у ході слідства попередньо встановлено, що злочинною групою викрадено грошей і матеріальних цінностей на суму понад 120 тисяч карбованців.

Розслідування проводиться бригадою слідчих у кількості 7 чоловік і 3 працівників служби БХСС.

У зв'язку з великою кількістю бухгалтерських операцій, занедбаністю в обліку, необхідністю поновити особисті рахунки колгоспників по зарплаті, ревізія, до проведення якої було залучено всього 2 ревізори і 11 лічильних працівників, затягнулась. Необхідно збільшити ревізорсько-бухгалтерську групу.

Після закінчення документальної ревізії треба провести судово-бухгалтерську експертизу. Готуються до проведення графічні експертизи по дослідженню 114 платіжних відомостей і значної кількості касових ордерів та інших документів. Є потреба допитати ще 500 свідків».

Підполковник міліції Заремба відкинувся на спинку стільця. Ось уже чотири місяці, як він очолив слідчо-оперативну групу. А взагалі сім місяців трудяться працівники міліції, цивільні. Сім місяців розбирають архіви, опитують колгоспників, аналізують, співставляють документи, а кінця не видно. Викриття господарських злочинів вимагає часу, наполегливості, тож не безпідставно вважаються найтрудоемкішими.

Чомусь подумав про Ясинську і Кошелюк. Коли вперше побачив їх, вони не викликали в нього ні симпатій, ні антипатій.

Змучені перебуванням під вартою жінки осунулися, схудли. Певно, діяло на психіку усвідомлення невідворотності покарання. Як це сказала касир? «Я ніколи не думала, що нам попадуться такі кам'яні люди».

Заремба не зрозумів, що вона мала на увазі. Тверді? Принципові? «Та ні, відповіла Віра Павлівна,— неподатливі».

* * *

Вона звикла міряти все і всіх на свій аршин. Жила усвідомленням достатку, усвідомленням того, що коли сама бере, то й інші повинні брати. А як же інакше? Правда, кольнуло під серцем, коли сахнулася від загратованого вікна. Десь підсвідомо майнуло, що вона вже в камері.

— Нін,— гукнула, вискочивши на подвір'я.

— Чого тобі? — повернула голову Ясинська.

— Страшно,— підійшла впритул і зашептала Кошелюк.— Там же несписані видаткові ордери. Грошики тютю, а виправдальних документів катма.

— На яку суму?

— Ніби ти не знаєш. На тисячу вісімсот карбованців.

— Знаю. Будемо щось думати.

— А якщо голова...

— Його не чіпай,— перебила головний бухгалтер. Він нам вірить повністю. Який у тебе залишок в касі?

— Майже три тисячі.

— Даси мені вісімсот.

— Ти думаєш вони...

— Візьмуть. Ти взяла б?

— Беру ж.

— І вони з того тіста зліплени. Всі беруть, хто може взяти. Бо жити красиво хочеться. А в кого немає змоги, то хай сам себе звинувачує.

Кошелюк повірила і заспокоїлась. Переконливо ж сказано: «Всі беруть, хто в змозі взяти». Чим тут заперечити? І хто заперечить? Той, хто не бере? Так чого дивуватися? Він просто не в змозі.

Настала обідня перерва. Ясинська зайшла до каси.

— Ви себе не шкодуєте, дорогі наші гості,— протягла мелодійно.— Час підкріпитися.

— Ми в кафе підемо.

— Яке кафе? До мене. Робота роботою, а обід обідом. Одне на інше не вплине.

— Коли так, згодні,— мовив Кушнір.

Коли Ясинська з ревізорами виходила з приміщення каси, Кошелюк з острахом і надією дивилася їй вслід.

Напруження спало аж під вечір, коли стало зрозуміло, що перевіряючі до контори не повернуться. Віра Павлівна вже збиралася йти додому — аж на поріг головний бухгалтер.

— Добре, що застала. Давай гроші.

Кошелюк відрахувала вісімсот.

— А де ревізори?

— За столом сидять. Лець тепленькі.

Наступного дня Кушнір і Дулипа були привітними і покладистими. Вони нічого не казали про видаткові ордери, про відомості на зарплату, а тільки вправлялися в компліментах та поглядали на годинник, очікуючи, коли їх покличуть обідати.

Відтоді минув майже рік, а з голови Віри Павлівни не йдуть представники тепер уже не сільгоспуправління, а РАПО.

«І чого то вони в голову засіли? — подумала жінка.— Не інакше, як погода зміниться».

У двері постукали.

— Там незамкнено, заходьте,— гукнула касир.

* * *

Заремба взяв протоколи допиту Кушніра і Дулипи. Ідентичні показання. За утаювання фактів розкрадання коштів та інших порушень бухгалтерського обліку ревізори одержали від головного бухгалтера Ясинської хабар в сумі 1400 карбованців, 400 штук кришок для консервування на суму 32 карбованці і 10 кілограмів меду вартістю 45 карбованців.

Правда, це ще не все. Протягом всього періоду проведення ревізії Ясинська регулярно пригощала шановних гостей, витративши на закуски та напої п'ятсот карбованців. І всі — з колгоспної каси.

Вкотре вже підполковник пробіг очима біографічні дані.

Дулипа Володимир Савич, 1947 року народження, виключений із членів КПРС у зв'язку з розслідуванням кримінальної справи, освіта середня спеціальна, одру-

жений, має двох неповнолітніх дітей, працював старшим бухгалтером-ревізором Володимирецького райсільгоспуправління...

Кушнір Петро Григорович, 1951 року народження, безпартійний, освіта середня спеціальна, одружений, має двох неповнолітніх дітей, працював бухгалтером-ревізором...

Майже як дві краплі води схожі біографії. Їхали не перевіряти, а ласий шматок урвати. Думали, що до них шану й повагу виявляли, а їх просто підганяли під свою подобу. Як це там Леонт'єв співає про білу ворону? Вимазали її в багні, витовкло чорне вороння, щоб не виділялася, щоб була як вони. Засмальцьованим, краденим карбованцем витруїла з ревізорів честь і совість, професійну принциповість злодійка. В один ряд з собою поставила. На пляшку спиртного та шматок свинини з кількома сотенними купюрами проміняли Кушнір та Дулипа відкритість погляду і можливість вільно ходити по землі.

Допитуючи обвинувачених, підполковник хотів збагнути, що спричинило їх падіння. Чому вони не встояли перед спокусою? Жадоба збагачення? Ні. Вони знали, що дадуть лише раз. На кожного припадало по сімсот карбованців... Не дуже розбагатієш. Спитав у обвинувачених. Тільки плечима здвигнули. «Так вийшло»,— сказали.

— Так вийшло,— мовив про себе Заремба, відкладаючи протоколи допиту вбік.— Ніби нічого не залежить від нас самих. А саме від нас і залежить, що так виходить. Ну нічого, в ході слідства, може, й зрозумію, чому так вийшло.

* * *

Поріг переступили троє. Одного з них — начальника відділення БХСС Володимирецького райвідділу внутрішніх справ майора міліції Маркевича — Кошелюк знала.

— Перевіряти приїхали, Віро Павлівно.— вітаючись, повідомив майор про мету візиту.

«Он воно що! — майнула в голові касира думка.— Он чого мені згадувалися Кушнір і Дулипа. А я на зміну погоди...»

— Коли приїхали, то перевіряйте,— мовила і відчула, як затремтіли ноги. Але взяла себе в руки, навіть посміхнулася.— З чого починатимете?

— Знімемо залишки каси.

«Так і наші відомчі ревізори починали,— згадала.— А потім... Ех, дарма я про Ясинську погано подумала. Вона знайде спосіб, як сухими з води вийти... Ніна не підведе».— Жінка почала діставати з сейфа пачки грошей.

Маркевич рахував, не поспішаючи. Записали суму. Почали звіряти з документами. Кошелюк була спокійною. Вона не сумнівалася, що головний бухгалтер домовиться, відкупиться. «Перед грошима ніхто не встоїть. А у нас є чим платити».

Майор підвів голову.

— Ви що-небудь розумієте, Віро Павлівно?

— Про що ви?

— У касі 36 365 карбованців лишків.

— Та невже! Ой, лишенько!

— Покличте головного бухгалтера.— І коли Ясинська зайшла, запитав: — Звідки така сума?

— Не знаю. Ви щось не врахували, може, помилилися... Надто багато.

Через кілька днів буде порушена кримінальна справа. І саме про працівників БХСС Кошелюк скаже: «Я ніколи не думала, що нам попадуться такі кам'яні люди».

* * *

Новодід підхоплювався з місця, знову сідав, скрушно крутив головою, вигукуючи:

— Бандити! За мою спиною! А я, дурень, довірився! Так мені й треба! От що значить: довіряй, але й перевіряй!

— Кого? — запитав Заремба.

— Що кого? — не зрозумів Новодід.— Перевіряти? Підлеглих! Під носом банда, а я... Хіба ж міг подумати?

— Ви ні при чому? — підполковник іронічно посміхнувся.— Свята наївність.

— Спитайте людей. Вони скажуть, який Новодід.

— Знаю. Рядові колгоспники вам вірили.

— От-от. А я...

— Дивно.

— Що дивно?

— Поводилися ви дивно. Вам же скаржилися люди, а ви, Петре Івановичу, їх листи під сукно ховали. Чому?

— Не хотів неприязнь і розбрат сіяти.

— Послухати вас: кришталево чесна людина.

— Еге! Я такий і є: А анонімки, про які ви говорите, взагалі мав право не розглядати. Відповідь давати нікому було.

— До чого тут відповідь? — здивувався слідчий.— Бачите ж: люди не писали у вищестоящі інстанції, сподівалися, що ви самі в усьому розберетесь. Не знали, що і ваше рильце в пушку. Ви знаєте, скільки одержали листів?

— Не рахував.

— Я вам скажу: тридцять.— Заремба дістав із столу списані аркуші паперу. У клітинку, в лінійку.— Ось вони... Зачитати? — Взяв першого-ліпшого.— «Петре Івановичу! Вас оточують злодії. Ясинська, Кошелюк, Ковальова гребуть гроші лопатою, а ви, наче крит, нічого не бачите». Ще читати?

— Не треба. Я цю писанину проглядав.

— То чому ж ви навіть пальцем не ворухнули. Ні, не в розбраті справа. Однією вірвовочкою були зв'язані.

Підполковник хотів заглянути у найпотаємніші місця душі голови колгоспу. Безчесними ж не народжуються. Будь-що погане, навіть закладене в генах, повинно мати сприятливі умови для розвитку. Коли «не можна» діє до певного часу.

Ми звикли горбитися перед посадою, а разом з нею і перед тим, хто її обіймає. І коритися керівному голосу, вважаючи за честь виконати будь-яку вказівку начальника. Були такі, що противилися. Але їм швидко ламали «хребет», що слугувало іншим як наочний приклад не висовуватися, не встромляти свою голову туди, куди й хвіст не пролазить. Влучно названо цей період застійним. А в застійній воді нечисть водиться. Та коли про головного бухгалтера, головного економіста, касира шепталися люди, то Новодід був поза пересудами. Умів святим прикинутися. Картав колгоспників, коли хтось із них крав кілограм зерна з току або ніс відро буряків з поля. Привселюдно соромив, що це — злочин, що так робити не можна. Справді, нікому не дозволено брати чуже, зазіхати на колективну власність. Вуста Новодіда глаголили істину, але ту істину, в яку він ніколи не вірив, бо за отим «не можна» комусь пізнав вседозволеність для себе, для своїх прибічників.

«Його не мучила совість,— подумав Заремба.— Хоч яка там совість, коли красти вважалося нормою, звичайнісіньким явищем. Колгоспними грошима розпоряджалися як своїми. Тепер спільників називає бандою. Хоче заховатися під маскою праведника».

— Виходить, Петре Івановичу, ви чесний і непорочний?

— А що? Доведіть протилежне.

— Щиросердне зізнання...

— Не треба,— перебив Новодід, махнувши рукою.— Казочки для дітей. І мені немає в чому зізнаватися.

— Доведеться проводити очну ставку.

— З ким?

— З Ясинською.

— Ха-ха-ха,— розсміявся голова.— Вона що хоче наговорить. Аби себе вигородити.

— Але її показання підтвердить Кошелюк. Завгосп Гребінь...

— Вони змовилися між собою.

— Та ні. Змова була у вас з ними. Починалося з маленьких премій, які виписувалися відданим людям... Знаєте, ваші розкрадання нагадують грудку снігу, кинуту з вершини гори вниз... Вона котиться і все більшає, більшає...— Підполковник встав із стільця, підійшов до сейфа, витяг товсту папку.— Ось один з томів... Тут акти ревізії. А ось другий том,— дістав ще одну папку з паперами.— Тут свідчення колгоспників. Невже і після цього ви будете відпиратися?

— Доводьте. Моє перебування під вартою все одно йде в залік відбуття строку.

* * *

Процедура оформлення документів тривала майже тиждень. Ревізор Маркевич знав, що лишки повинні бути в касі, але на тридцять шість тисяч з гаком не розраховував. «Велика рибка,— відзначив про себе.— От тільки для кого вони призначені? І в якій пропорції? Кошелюк живе сама. За натурою скупа. Обідає в кафе за сорок-п'ятдесят копійок, не більше. Ясинська... У цієї широка натура. По двічі, а то й по тричі на день плаття міняє... Обійстя — п'ятдесят тисяч потягне. Одна галерея — сім метрів. Будинок із сараєм з'єднує. У цій сумі є їхні частки. А хто ще до грошей причетний?»

— Вам доведеться їхати з нами в райвідділ,— звернувся майор до Ясинської.

— У райвідділ? — здвинула плечима головбух.— Кажіть прямо: в тюрму?

— Ми в тюрму не саджаємо. Але затримати змушені.

Через кілька днів візьмуть під варту Кошелюк і Ковальову. А згодом і Новодіда. Накладуть арешт на вклади в ощадкасі, опишуть майно. Коли буде проводитися ревізія, наткнуться на акт, написаний Дулипою і Кушніром. Спливе списаний фіктивний ордер на 1800 карбованців. Ясинська і Кошелюк зізнаються про дачу хабара відомчим ревізорам.

Факти розкрадання нанизуватимуться у протоколі один на другий як шматки м'яса на шампур, коли готують шашлик.

До голови приїжджали гості: з району, з області, навіть з Києва. Було вищестояще начальство, були друзі, приятелі, близькі й не дуже знайомі. Іноді навідувалися мисливці. Петро Іванович завжди намагався показати, що він гостинний хазяїн. Але ж не до лиця голові колгоспу займатися підготовкою обідів. Для цього в нього був завгосп — Степан Данилович Гребінь. Чоловік із семикласною освітою, але організатор — такого пошукати треба. Скаже йому Новодід:

— Даниловичу, завтра приймемо...— і все. І Гребінь уже розуміє, що в урочищі Козакова дача накривати столи треба.

— Буде зроблено,— заявить і навіть не запитає, на скільки персон. Іде прямо до Кошелюк і Ясинської по гроші. Ті спершу премії оформляли, а потім підключили до махінацій бригадира будівельної бригади Володимира Івановича Захарчука. Той почав оформляти фіктивні наряди на виконані роботи. Та цього виявилось замало. Петро Іванович полюбляв французький коньяк «Наполеон», любили хильнути і Ясинська та Ковальова.

— На нарядах Захарчука та преміях не розженешся,— якось під час чергової трапези заявив Новодід.

— Я вже думала над цим,— відкинула з лоба пасмо волосся Ясинська.— Позику треба дати під забудову.

— Позику? — стрепенувся голова.— А що? Це ідея. Можна моєму шоферу...

— Захарчуку,— докинула Ковальова.

— Правильно. Він же, можна вважати, наш компаньйон.

— Та й сестрі мого чоловіка можна, — знову подала голос головний бухгалтер.

Сказано — зроблено. Із дев'яти чоловік ніхто не противився. На них і почепили 14 775 карбованців позики.

Та, кажуть, апетит приходить під час їжі. Ясинська і Ковальова стали організаторами фабрикування дублікатів відомостей на зарплату. Всі конторські працівники сприяли цьому. За винятком заступника головного бухгалтера. Жінка знала про махінації, але участі не брала. Правда, і не боролася з розкрадачами. Займала позицію «моя хата скраю». Тим часом бухгалтером по оплаті праці Галиною Федорівною Гибою писалися грошові документи. Та була маленька заковика. Потрібен був підпис одержувачів нарахованої липової зарплати. Цю функцію взяла на себе сестра чоловіка Ясинської — Ніна Петрівна Гребінь. Вона працювала у колгоспі бухгалтером-оператором від Володимирецької машинно-лічильної станції. Жінка підроблювала підписи — від справжніх не відрізниш.

Кілька епізодів. У серпні 1982 року Ясинська, Ковальова, Кошелюк, Гребінь і Гиба викрали із каси 709 карбованців. Вони включили у відомість вісім чоловік, які в цей період у колгоспі не працювали.

У жовтні Ясинська, Ковальова, Кошелюк без Гиби, але з допомогою обліковця першої бригади Куцко викрали 1100 карбованців. Майже через рік — у серпні 1984 року — таким же чином присвоїли 1141 карбованець, у вересні — 737, у листопаді — 368, у березні 1985 року — 274 карбованці. Найшвидший автомобіль за цей час не встиг би намотати стільки кілометрів, скільки крадії поклали до власних кишень колгоспних грошей.

Кращі слідчі Ровенської області розплутували злочинний клубок.

* * *

Спливли нові факти.

«Начальнику відділу ГСУ МВС СРСР
підполковнику міліції тов. Шуватову Ю. П.

Заступнику начальника
Слідчого управління МВС УРСР
майору міліції тов. Якшину О. О.

Протягом травня — червня 1986 року у кримінальній справі по звинуваченню Новодіда П. І. та інших по ст. ст. 86 і 172 КК УРСР відповідно до плану розслідування виконані такі дії:

1. З пред'явленням відомостей на реалізоване зерно колгоспникам, гроші за яке з каси колгоспу в сумі 11 330 карбованців були викрадені і присвоєні Новодідом П. І., Ясинською Н. П. і Кошелюк В. П., встановлені і розпитані як свідки 320 чоловік щодо одержання ними хліба і внесення за нього грошей у касу колгоспу.

2. За вилученими накладними за видачу зі складу товарно-матеріальних цінностей (меду, кришок для консервування, овочів і т. п.), за рахунок яких колишні касир колгоспу Кошелюк В. П. і головний економіст Ковальова Н. М. викрали і присвоїли гроші в сумі 2775 карбованців 22 копійки, встановлено і опитано як свідків 47 чоловік з приводу одержання ними зі складу товарно-матеріальних цінностей і сплати за них грошей у касу колгоспу.

3. З пред'явленням вилучених квитанцій на закупку сільгосппродукції і актів на її згодовування опитано 18 чоловік з метою виявлення приписок до виконання плану колгоспом 38 тонн моркви і списання її на корм худобі.

4. За вилученими у Новодіда П. І. і Кошелюк В. П. чорновиками із записами встановлено і опитано 157 чоловік з приводу розпивання спиртних напоїв у кафе «Горинь» села Великі Щепцевичі разом з Новодідом та іншими службовими особами колгоспу.

5. Призначені експертами експертно-криміналістичного відділу УВС Ровенського облвиконкому проводяться 35 почеркознавчих експертиз. Крім того, збираються матеріали для призначення і проведення ще 12 таких експертиз.

По справі проводяться й інші слідчо-оперативні заходи згідно з планом розслідування.

Начальник слідвідділу УВС
полковник міліції О. М. Шеменюк».

— Ось така інформація, — обвів поглядом присутніх Заремба. — Ні в кого немає зауважень, доповнень?

У його кабінеті зібралися члени бригади по розслідуванню — старший слідчий по особливо важливих

справах УВС області підполковник міліції Микола Андрійович Захарчук, слідчі Кузнецовського міськвідділу внутрішніх справ — Анатолій Петрович Жуковський і Костопільського райвідділу — Володимир Степанович Мурза.

— Усе правильно,— протарабанив пальцями по столу Захарчук.— Але чим більше ми заглиблюємось, тим більше набираємо фактів. А строки йдуть.

— Строки — біда наша. Та нічого не зробиш. Сподіватимемось, що прокурор СРСР продовжить.

— І це тільки за три роки документи збереглися. А якби за п'ять, шість?

— Якби, то в роті вирости б гриби,— пожартував Заремба.— Ми не археологи, щоб гіпотези висувати. Виходимо з того, що є.

— А є не так і мало,— мовив Мурза.

— Ніби ми винні, що Новодід у районі почувався як у бога за пазухою. Ні банк, ні РАПО, ні комітет народного контролю жодного разу не поцікавилися: а як він там керує, а за що влаштовує п'янки? Не знали? Знали. Та, кажуть, він умів задобрювати...

— Мабуть, і нагороди свою роль зіграли. Все-таки три ордени.

— Можливо. Та це не виправдання. Безконтрольність породжує злочини. Скільки в колгоспі розтлінних душ! Одних тільки комуністів сім чоловік під слідством!

— Не комуністів,— заперечив Заремба.— Членів партії.

— А що? Не все одно? — здивувався Жуковський.

— Здається, ні... Не можна ототожнювати звання комуніста з членством у партії. Комуністи — ті, які йдуть попереду, борються за ідею, не шукаючи вигод для себе. Вони ніколи не посміють зазіхнути на народне добро, відмовляться від пільг і привілеїв. Бо в них тільки одна пільга і один привілей — бути там, де трудніше, на передньому краї боротьби. Вони не будуть правдами й неправдами поліпшувати, скажімо, свої житлові умови, прилаштовувати своїх дочок і синів на теплі місця, вибивати будь-яким способом путівки у будинки відпочинку чи санаторії. Про це дохідливо писала «Правда». Так, Миколо Андрійовичу? — звернувся Заремба до Захарчука, побачивши, що той про щось задумався.

— Надто високо. Але до цього йдемо. Тут ось іще...

— Я перевірю. У мене ще два факти стосовно цього. Впертий. Визнає тільки те, чого не можна заперечити. Та й то зі скрипом. Вимагає повторних ревізій, удає, що не пам'ятає відомостей, які підписував.

— А що йому залишається робити? Його право. А які факти, Якове Васильовичу?

— Потім. Після перевірки. А взагалі... Один факт пов'язаний з відпусткою.

Новодід йшов у відпустку в жовтні. Погода сприяла відпочинку. Осінь 1984 року була теплою і бездощовою.

— Знаю, круїз по Чорному морю хочете здійснити,— зайшла до голови у кабінет Ясинська.— Такі подорожі гроші люблять.

— Авжеж.

— Чого ж нічого не робите?

— Встигну, Ніно, встигну.

І чи то розмова на нього подіяла, чи сам вирішив, що пора настала, наступного дня викликав до себе завідувачку фермою Булботко і головного зоотехніка Вдович.

— Такі от діла, Єво Олексіївно і Лідо Стратівно. Життя вимагає жертв. Тепер як? Не підмажеш — не поїдеш. А де взяти? За красиві очі не дадуть. Ну та не мені вам розповідати. Треба оформити документи на бичка.

— На якого бичка?

— Як на якого? Єво Олексіївно, ви що, перший день завфермою? У когось купити треба.

— За це тюрма буде.

— Поки я тут — вам нічого не буде. А я до смерті нікуди не збираюся йти... Ну, може, не до смерті, а до пенсії точно. Так що вам боятися нічого.

Жінки помулялися і здалися. Що то значить чиношанування. Привчені в усьому підкорятися. Хоч самі про тюрму говорили, але... Склали акта на нібито придбаного бичка колгоспом у жителя села Губенка. Майже шістсот карбованців вручила голові Кошелюк.

— Тепер ви, Петре Івановичу, в буфеті почуватимесь як людина,— мовила йому Ясинська.— Шкода, що я з вами не їду.

— Шкода,— зітхнув Новодід.— Ми з тобою, Ніно, там дали б.

— Ну,— кивнула головою головбух.— По келиху підняли б... І рогів бичка як не було, по другому — без

ніг лишили б, по третьому... Поки до хвоста не добралися б.

— Нічого. Повернуся — відзначимо,— пообіцяв Новодід, сміючись із жарту Ясинської.

Заремба знав цю історію, і тепер йому лишалося викласти її Новодіду як ще один епізод його злочинної діяльності.

— Я? Давав вказівку оформляти фіктивні документи? Це наклеп! Та банда мене тягне за собою! Нарочито тягне! — обурився колишній голова.

— Не хочете зізнаватися — не треба. Факт підтверджується показаннями Кошелюк, Булботко, Вдович, Ясинської і Губенко. Він нічого ніколи не продав. А документи оформлені на нього. Але залишимо це. У вашому будинку під час обшуку я під матрацом знайшов чорновик із записами. Там ви прізвища записували і суми проставляли. Що це?

— Прізвища? Суми? З друзями, з потрібними людьми пив.

— За колгоспні гроші?

— За свої!

— Перестаньте. Я нарахував сімнадцять тисяч.

— А-а-а... Докопалися... Ну пив я, пив... Але собі не брав. Ні копійки собі не брав. Усе пропито з потрібними людьми. Приїжджали з району, з області, з республіки... Як не вгостити? Начальство ж приїжджає.

— На теплоході теж було начальство? І зрештою, хіба ми зобов'язані напувати начальство?

— А як же інакше? Не зрозуміють. Он у нас у колгоспі з Києва один місяць жив.

— Хто?

— Не має значення.

— Ваша справа. От тільки дивуюся: у вас у господарстві біля тракторної бригади в багні можна втопитися, умивальника немає, а ви тисячами пропиваєте колгоспні гроші... Як це назвати?

— Що ти мені мораль читаєш! — скипів Новодід.— Бути при владі і не скористатися нею? Мене назвали б ідіотом.

— Хто?

— Не колгоспники ж.

* * *

Квитанції, накладні, відомості... Десятки, сотні, тисячі штук. Опитано понад тисячу свідків. Але строки не дають спокійно працювати. Вони висять дамокловим мечем. У них треба вкlastися. А справа надто громіздка. Бухгалтерія колгоспу намагалася заплутати облік, тепер все треба було поновити, рознести по рахунках. Ще 6 місяць-два, але на це потрібен дозвіл Президії Верховної Ради СРСР. клопотання давно послане. І ось постанова. «Про надання Генеральному прокурору СРСР права продовження строку утримання під вартою Новодіда П. І., Ясинської Н. П. та інших».

* * *

З інформації начальника слідчого управління МВС УРСР полковнику міліції тов. Бурлакову М. М.

«Розслідуванням по справі встановлено:

Новодід П. І., працюючи головою правління колгоспу імені Шевченка Володимирецького району Ровенської області, ввійшов у злочинний зговір з головним бухгалтером цього колгоспу Ясинською Н. П., головним економістом Ковальновою Н. М., касиром колгоспу Кошелюк В. П., оператором машинно-лічильної станції Гребенем Н. П., завгоспом колгоспу Гребенем С. Д., бригадирами будівельної, рільничої і городніх бригад Вегерою М. М., Булботко М. Ф., Захарчуком В. І. та іншими, систематично розкрадав гроші і товарно-матеріальні цінності. Названі особи розкрадали у колгоспі грошей, зерна, меду, гречаної крупи, цегли, худоби і т. д. на суму 187 530 карбованців 95 копійок.

Новодід П. І. і Ясинська Н. П. зловживали також своїм службовим становищем з корисливою метою і заподіяли шкоди колгоспу на 4453 карбованці 99 копійок.

Загальна сума заподіяної шкоди становить 191 984 карбованці 24 копійки».

23 липня 1987 року судова колегія у кримінальних справах Ровенського обласного суду визнала винними і засудила: П. І. Новодіда — на 13 років позбавлення волі, Н. П. Ясинську — на 12, В. П. Кошелюк — на 10 років позбавлення волі, усіх — з конфіскацією майна.

ПОМИЛКА ЕКСПЕРТА

Притон брали за притоном. Іноді виводили й виносили наркоманів із захаращених підвалів будинків, що йшли на капітальний ремонт, частіше — із квартир державного і приватного секторів.

На Миколаївщині міліція знала кожний город, де ріс мак, кожну ділянку землі з коноплею. Але географія схильних до опіуму, морфію, гашишу швидко розширювалася. Дороги вели на Західну Україну, в республіки Середньої Азії. Збільшувалася кількість заготівельників макової соломки.

— Своїми силами цю заразу не подужаємо, — заявив якимось на нараді в генерала начальник карного розшуку підполковник Бороденко. — Треба спиратися на маси. Пропоную підключити пресу, телебачення... Зробити спільні рейди.

— А наркомани не принишкнуть, як миші в норах?

— Гадаю, ні. У цілому, ми володіємо обстановкою, непогано знаємо спосіб життя підозрілих... А коли розповімо про зло через газети, покажемо кілька сюжетів по телебаченню — не сумніваюсь: від миколаївців, та й з області, надійдуть дані, які нам поки що невідомі.

— Гаразд. Доручимо політвідділу зв'язатися із засобами масової інформації. На сьогодні змін немає?

— Ні. Вже в п'ятому квадраті збираються. Будемо брати.

Сутеніло. Машини повільно від'їжджали від управління внутрішніх справ. До групи захоплення входило п'ятнадцять чоловік. На Приморській з інтервалом у кілька метрів автомобілі зупинилися.

Кілька чоловік у цивільному зайшли в четвер-

тий під'їзд висотного будинку. За ними шмигнуло ще кілька.

Бороденко різко відчинив двері — оперативники обігнали його, вскочили до кімнати, на кухню.

— Ні з місця! — пролунала команда.

— Лягаві! — підхопився з ліжка патлатий, виснажений тип і раптом накинувся на біляву дівчину: «Сука! Ти не замкнула двері?» Замахнувся, але вдарити не встиг: йому скрутили руки, вивели в коридор.

У квартирі зчинився гвалт. Товстенький чоловічок підкотив очі під лоба, впав на підлогу і вчепився руками за ніжки ліжка.

— Не візьмете, гади! — І, коли його хотіли відірвати від ліжка, кусався і відбивався ногами.

— Нас продали! — кричав хтось коло ліфта.— Канарейка зашухерила!

Підполковник вийшов із кімнати на кухню. На газовій плитці стояли чорні, обгорілі каструлі, на столі валялися шприци, у півлітровій банці — рештки якогось розчину чи відвару.

— Знаряддя виробництва,— скривився.— Слідчий і фотограф уже тут?

— Давно,— почув із коридора.— Зараз покличуть понятих...

Під час проведення обшуку знайшли макову соломку.

Операція тривала півтори години. Але до цього скільки було проведено оперативної роботи! Наркомани не «засвічуються», і, щоб викурити їх із конспіративних гнізд, треба потратити чимало часу, не раз і не два ловити дрижаків на холоді взимку або годувати комарів улітку. Правда, терпіння працівникам карного розшуку не позичати. Взятую компанію вони вели три місяці.

* * *

Місце для риболовлі — краще не вибрати. Матющенко завжди сюди приходить, вмощується на дощатій кладці, що з одного боку впирається у берег, а з другого — кріпиться на двох палях, ставить осторонь баночку з мотилем, черв'яками, почергово наживлює гачки трьох вудок, закидає їх і сідає на розкладний стільчик. Стежить за поплавками і водночас слухає шепіт очерету, який майже впритул зліва і справа обступає кладку. Та чим ближче він підходив до свого улюб-

леного місця, тим виразніше бачив, що воно зайняте. І тут раптом рибалка прожогом скочив із кладки на берег, мотнув головою і, запримітивши Матющенка, підбіг до нього.

— Там утопленик!

— Корч, напевно,— не повірив Матющенко, ступаючи вперед. І зупинився. Під очеретом у воді лежав труп.

— Треба заявити в міліцію,— ще блідий від переляку, мовив незнайомий рибалка.

— А треба,— згодився Матющенко.— Я піду, подзвоню.

— Ні-ні,— заперечив незнайомиць.— Краще я. Таке сусідство мене не влаштовує.

— Як хочете,— Матющенко майже зрадів, що рибалка звільнить місце. І коли той пішов, закинув свої вудки.

Десь за годину приїхала слідчо-оперативна група.

До Матющенка підійшов чоловік середнього зросту.

— Кулінич,— відрекомендувався.— Слідчий прокуратури Центрального району.— Ваш товариш зателефонував нам?

— Який товариш? Ми навіть не знайомі. Налякався, ніби той,— кивнув головою в бік трупа,— оживе. Скоро розпадетьсяя.

— Сергію! — гукнув Кулінич до фотографа.— Фіксуй!

Невдовзі труп витягли на берег. Обличчя утопленика набрякло, немов його покусали бджоли. Із розкритих очей проступав холод. А можливо, так тільки здавалося. На утопленику була голуба сорочка, комірець якої стягувала краватка, коричневі штани, сірі шкарпетки. На лівій руці — годинник «Слава».

— Років п'ятдесяти п'яти — шістдесяти,— схилився над трупом Кулінич.

— Більше,— кинув фотограф.— За шістдесят. Повірте моєму досвіду.

У кишенях штанів було порожньо.

— Де його взуття?

— Може, на дні. А якщо залишив на березі, то могли й забрати.

— Якщо воно було не зношеним.

Обшукали берег. Але ні взуття, ні інших речей, залишених напризволяще, не знайшли.

Під'їхала ще одна міліцейська машина. З неї вийшов Бороденко. Вітаючись, кинув погляд на утопе-ника.

— Труп на експертизу,— розпорядився Кулінич.— А вам, Миколо Степановичу, доведеться перебрати тих, хто в розшуку.

— Не всіх,— уточнив підполковник,— а лише чи майже пенсіонерів. Особливі прикмети є?

Слідчий заперечливо похитав головою.

* * *

Фактів не було. Чутки ж снували по місту, як павутиння бабиного літа. Люди переповідали один одному, що подружжя Суслових — Юрій і Маргарита — не сядуть за ґрати, бо в їхніх долях зацікавлені особи, які не допустять покарання, кримінальну справу помаринують і припинять.

— Не було справедливості і не буде,— казали одні.

Інші не згоджувалися, але минали дні, тижні, і впевненість у неминучості розплати танула, немов ранковий літній туман. Дехто намагався промацати старого Суслова — батька Юрія, та Іван Дмитрович німував, мов риба, лиш тяжко зітхав. Його печаль можна було зрозуміти: дітей у нього двоє: старший — прийомний син, а менший — Юрій — рідний. Як кажуть, своя кровиночка. Правда, не пішов у батька і не сприйняв його настанов. Чи то занадто вже відчував опіку з боку рідних і робив усе навпаки, чому його вчили, чи народився з генами непокірності і неслухняності — весь час ліз у шкоду, поки не сів на лаву підсудних. Раз. Потім вдруге. Коли ж відбув строк покарання — ніби вгамонився. Почав зустрічатися з дівчиною — Ритою, невдовзі вони зареєстрували шлюб, і батько полегшено зітхнув. Найбільше його радувало, що в молодих народилося дитячко, згодом — друге, третє... Молоді жили окремо.

Та ось якось помітив: син ніби й не п'є, а частенько «під мухою». Кольнуло в серце. «Невже наркоман?» — подумав. Зайшов у гості. Розпач охопив старого, коли побачив брудні, закопчені каструлі, макові голівки... Юрій і Рита сиділи за столом, немов дрімали.

— О, батя! — син посміхнувся.— Яким вітром? Змовчав. Тільки люто блимнув на невістку.

— Ти його...— скреготнув зубами.

— При чім Марго, батя? Ти мало знаєш життя.

«Щеня»,— спалахнув гнів, але Іван Дмитрович взяв себе в руки.

— Такого життя не знаю,— мовив повільно.— Війну пройшов, всього довелось бачити, горілку пив... А цю гидоту...

— Ми тільки попробували,— втрутилась Маргарита.— Вперше.

— Бачу, як уперше... На каструлі поглянь.

— Тату, по секрету... Ми продаємо... Любителів знаєте скільки? А гроші які дають!

Про те, що наркотики дорогі, старий знав. Читав у газетах. Але також знав, що за їх збут відповідальність велика. Не роком і не двома доведеться розплачуватися.

— Кінчайте займатися чортзна-чим. Кому-кому, а вам повинно бути відомо, що в місті серйозно повели боротьбу з наркоманією. Обласна газета писала, що в УВС створений спеціальний підрозділ. Нишпоритимуть вдень і вночі.

— Хто не ризикує, той не п'є шампанського,— знову посміхнувся Юрій.— Але спасибі, батя, що попередив... Сам знаєш: ми пресою не цікавимось. Словом, не сумнівайся: зав'яжемо. Марго, щоб цієї гидоти я більше в квартирі не бачив.

— Як скажеш. Все одно всіх грошей не заробиш.

Старий Суслов залишив помешкання дітей з двоюрим почуттям: хотілось вірити, що не колються,— і це радувало. І в той же час страхався їхнього бізнесу наркотиками. «На чужому горі щастя не збудуєш»,— заземіло в грудях.

А через півтора місяця після відвідин на квартирі, що значилася в міліції п'ятим квадратом, Юрія і Маргариту заарештували. Разом із знайомими, такими ж, як вони. Взяли Данилеску, Безверхнього, Пняка, Касьянова, Прохацьку, Стоянову.

Маргарита плакала, впадала в істерику. Слідчий розумів її стан: вдома залишилось троє малюків. І він відпустив Суслову, Прохацьку і Стоянову, взявши підписку про ковізд.

* * *

Кулінич вертів у руках висновок судмедексперта, винувато поглядаючи на начальника відділення з організації боротьби із злочинами проти особи підполковника Волченкова і Бороденка.

- Я повинен вірити документу.
- А ви засумнівайтесь, Іване Івановичу, засумнівайтесь,— скептицизм звучав у голосі Волченкова.
- Це можна. А факти? Ви, Олександрє Павловичу,— глянув на начальника відділення,— переконайте мене, що експерт схалтурив.
- Схалтурив.
- Конацька не перший рік розтинає трупи... Підписала документ. Невже добровільно засунула голову в петлю?
- Могли бути інтереси.
- Які? Взяла хабара? Не вірю. Залякали? Могла відмовитися від проведення експертизи. Знаю, все може бути. Але до медицини я ставлюсь без упереджень.
- Не будемо сперечатися,— втрутився Бороденко.— Висновок експерта — закон для слідства. І можна було б згодитися з ним, якби...
- Оте «якби» не давало спокою.
- Виловлений з Інгулу труп був опізнаний того ж дня. В утопленику визнали Івана Дмитровича Суслова — батька Юрія, свекра Маргарити.
- Сусіди заявили про його зникнення тиждень тому, вони ж і опізнали його. І були переконані, що утопитися Суслов не міг. На запитання: «Чому так думають?» — відповіли, що не бачили в ньому сімнадцятого серпня — у день зникнення — ніяких змін.
- А якщо настала душевна криза у зв'язку із судовою справою сина і невістки? — обережно запитав Волченков.
- Яка криза! — здивувалась сусідка, невисока похилого віку жіночка.— Юрко вже двічі сидів, Іван обходився без криз. Я його увечері бачила... Десь так близько восьмої години... Він сідав у «Жигулі» червоного кольору.
- Здалека бачили?
- Як сказати... Я з магазину верталася додому, бачу, Іван вийшов з двору. А неподалік «Жигулі» стояли. Метрів двадцять п'ять було. Я в тонкощах не розбираюсь,— продовжила жіночка,— але чого б то він черевики і піджака знімав, кидаючись у воду?
- Ця обставина непокоїла й міліцію. Сусіди ніколи не помічали, щоб Суслов ходив лише в сорочці при краватці, до того ж сусідка пам'ятала, що він сідав у «Жигулі» в піджаку.
- Своє слово мала сказати експертиза. І ось висновок

Конацької: «Внутрішніх органів не пошкоджено. На тілі ознак насильства немає. Смерть настала в результаті механічної асфіксії через утоплення».

Офіційні документи рідко піддають сумнівам. І не тільки тому, що в їх основу закладено директивність, або ж у зв'язку із некомпетентністю того, хто їх одержує. Найчастіше сторона, що видає документ, і та, що його приймає як керівництво до дії, ідуть в одній упряжці, де кожен вносить свою частку у виконання спільного завдання.

Акт експертизи, підписаний Конацькою, був головною ланкою для слідства. Виходячи з цього, Кулінич мав би припинити кримінальну справу. Але цьому противилися працівники міліції. Правда, фактів вони не мали, та деякі міркування були.

— У кількох словах, Іване Івановичу, підніму завісу.— Бороденко відкинувся на спинку стільця, потім аж ліг грудьми на стіл.— Справа на сина і невістку Суслова ще в березні була передана в суд для розгляду. Суддя знаходить деякі процесуальні неточності і повертає її на дослідження. У червні справа знову потрапляє до суду. І на сьогодні її не розглядали. Хоч надворі серпень.

— Хочете сказати...

— Поки що не хочу. Є думка, що тут не все чисто, але у нас називають злодієм навіть не тоді, коли спіймали його за руку, а коли в суді зачитують вирок і вища інстанція залишить його в силі.

— Шикарна лазівка для тих, хто користується телефонним правом. Я вас зрозумів. Буду вимагати повторної експертизи. Але для цього доведеться дещо перевірити.

Тим часом Івана Дмитровича схоронили, за збут і вживання наркотиків Юрія засудили на одинадцять років позбавлення волі, Маргариту — на дев'ять.

Міф про те, що в суді справу помаринують і прикриють, бо в долі Суслових зацікавлені особи, які не допустять покарання, лопнув, як мильна булька. Але звичайнісінька справа наркоманів на цьому скінчилась не для всіх...

Суслови не мали міцної руки вгорі, отже могли покладати надію лише на хабар. Слідчий відпадав, бо своє зробив. Підозра падала на працівників суду. Зміцніла вона після того, як міліції стало відомо, що Іван Дмитрович зняв із власного рахунку в ощадбанку три

тисячі карбованців. Але конкретний об'єкт у поле зору оперативників не потрапляв.

Першого жовтня провели ексгумацію трупа. Комісійна експертиза обласного бюро судово-медичних експертів констатувала в Івана Дмитровича переломи лівого ріжка під'язикової кістки і лівої пластини щитовидного хряща, а також п'ятого — десятого ребер зліва навколо хребцевої лінії. Наявність води в легенях свідчила про смерть від утоплення. Але травм Суслов зазнав за життя.

Через кілька днів до Миколаєва прибув із Києва слідчий з особливо важливих справ республіканської прокуратури Віктор Іванович Литовченко.

* * *

Кулінич не був близько знайомий з Конацькою. Але чув, що вона кваліфікований експерт. «Як же могла не помітити слідів насильства? — запитував себе і не знаходив відповіді. — Невже була зацікавлена в тому, щоб я закриття справу?»

Середнього віку, низькоросла, з ледь-ледь помітною сивиною, що вплелася в русяве волосся, Конацька щулилася, немов від холоду, і, сидячи на стільці навпроти слідчого, скидалася на куріпку.

— У мене не було користі, — зітхнула. — Звичайнісінька помилка.

— Помилка? — обурився Кулінич. — Від вашого висновку...

— Знаю, — перебила експерт. — Убивця уникнув би розплати. А може, й уникне. Невисокий процент розкриття злочинів.

— То інша справа. У мене таке враження, що ви тільки розрізали труп, глянули на легені — і на цьому поставили крапку.

— Думайте, як хочете. Людині властиво помилятися.

Слідчий не зрозумів, кого вона мала на увазі: себе, його чи взагалі. Зрештою, яка різниця? Шкода тільки, що конкретна помилка конкретної людини на різних рівнях по-різному сприймається й оцінюється. І відповідальність наступає не від величини помилки, не від заподіяної шкоди, а від посади того, хто допустив помилку. Взяти будь-яку галузь. Скільки нароблено лиха! Меліоратори запаскудили землю, енергетики отруїли все живе й неживе на Україні, у Білорусії й

Росії, вожаки керуючої й спрямовуючої партії, союзні й республіканські урядовці завели суспільство в тупик — і серед них немає жодного конкретного винуватця. Ніхто не відповів і не відповідає перед народами навіть символічно. Та й як? Коли немає такого закону, яким передбачалася б відповідальність міністра, секретаря обкому партії, голови облвиконкому... Їхні дії не підпадають під статті кримінального кодексу... Хіба що можна притягнути до відповідальності за хабар та зловживання службовим становищем. Якщо ж вони «не забезпечують, не спрямовують, чинять безглуздя своїми розпорядженнями й установами» — це закінчується всього-на-всього переведенням на іншу роботу або відправленням на заслужений відпочинок із збереженням привілеїв.

Конацька не належала до елітарного шару суспільства, але кинуте нею «Людині властиво помилятися» мало якщо не звільнити її від відповідальності, то хоча б слугувати пом'якшенням. Нині рядові трудівники намагаються стати врівень із властью імущими. Немов, киваючи на них, можна відродити почуття власної гідності. Це нічого не дасть. Є простіший і безвідмовніший спосіб: усіх урівняти перед законом. І притягати до відповідальності, не позбавляючи заздалегідь регалій. Щоб було видно, хто є хто.

Кулінич припускав, що Конацька могла помилитися, хоч це майже неймовірно. Найімовірніше, розрізавши труп і виявивши воду в легенях, далі його не обстежувала. Вирішила, що старий чоловік, якщо його й утопили, то невелика біда. Може бути й інше: не захотіла копирсатися в напівгнилому трупі... Але про це експерт ніколи не зізнається, якщо не сплинуть факти, що висновок «Смерть настала в результаті механічної асфіксії через утоплення» написаний Конацькою умисно.

— Ви наполягаєте на тому, що помилилися? — запитав слідчий.

— Прикро, але це так. Сама не знаю, як вийшло. Певно, мені протипоказана робота експерта. Гидко стає...

— Ви могли відмовитися. Передоручити...

— Не подумала. Та й навіщо? Я зробила все, що змогла зробити. Можливо, кваліфікація не відповідає...

— Викручуєтесь, Віро Павлівно, — посміхнувся слідчий. — Мені казали, що ви спеціаліст високої кваліфікації.

— Людям властиво помилятися,— повторилася Конацька.— А в нинішній ситуації злі язики спеціально плещуть.

— Гаразд. На сьогодні досить.

Прочинилися двері.

— Дозвольте? — на порозі стояв Бороденко.

— Заходьте, Миколо Степановичу,— запросив Кулінич, вітаючись.— До зустрічі, Віро Павлівно,— звернувся до Конацької, даючи зрозуміти, що вона вільна і може залишити кабінет.

— З Конацькою бесідував? — поцікавився підполковник, переходячи на «ти». — І що вона каже?

— Наполягає на помилці.

— Дорога помилка. Та біс із нею. Маю деякі дані. Нам вдалося з'ясувати, що червоні «Жигулі» можуть належати Радченку Віктору Михайловичу.

— Хто такий?

— Водій миколаївського Агропромбуду.

— Зв'язки з Конацькою є?

— Не поспішай. Ми ще не встигли розкрутитися. І так, вважай, пощастило. Автомобіль міг бути перефарбованим або не миколаївським.

— Вийшли через суд?

— Правильно. Коли припустили, що допомога Сусловим мала прийти із суду, подумали: з якого? У нас таких два: районний і обласний. Почали промацувати і там, і там. І що ти думаєш? В обох установах бував Радченко. Світився «Жигулями». Особисто знайомий із головами судів. Із Кузнецем Миколою Петровичем і Ставковим Олександром Арсентійовичем. Кузнеця, здається, знає краще: жінки обох із одного села.

— Виходить, Кузнець, як голова обласного суду, міг тиснути на голову Заводського районного — Ставкового?

Бороденко знизав плечима.

— Поки що нічого не скажу. Хлопці перевіряють. У Литовченка, між іншим, виникла ідея.

— Що саме?

— Маргарита Сулова до суду перебувала на підписці. Якщо затівалося вручення хабара, то вона, напевне, обізнана про все. Діставши ж дев'ять років, розкаже, що й до чого.

— Хто займається Радченком?

— Онищенко.

— Віктор Миколайович? Тоді я спокійний.

Старший уповноважений з особливо важливих справ обласного управління капітан Онищенко непомітно спостерігав за Радченком, який длубався в моторі «ЗІЛа». Вище середнього зросту, кремезний, з чорним волоссям, прямим і трохи видовженим носом, широким обличчям — на вигляд здавався мужньою і сильною людиною.

Перед цим у відділі кадрів Онищенко дізнався, що Радченко раніше працював таксистом, а в Агропромбуд перейшов підмінним шофером півтора року тому.

— Діляга! — охарактеризував інспектор відділу кадрів. — Через нього всі ми неприємність мали. Сказано: таксист!

Чомусь у таксистах багато хто вбачає здирників, іменуючи їх шкурниками.

— Вони ж гірше торгашів, — продовжив інспектор. — Поводять себе, ніби машина — їхня приватна лавочка. — Торговельники, ті хоч крадуть мовчки, а таксисти — вимагачі. Знахабніли безмірно. Підсадка, чайові призводять до всездозволеності. У нас теж калім — будь здоров! Комуś цеглу завезти, меблі підкинути, а скільки нині дачників розвелось! Земля потрібна. Машина — шістдесят, а то й вісімдесят карбованців. Ходку зробив — і можна жити! Немає у нас порядку і не буде. Карбованець змією обвиває людей і розтліває душі. Рівень свідомості залежить від кількості карбованців. Чим більше грошей, тим менше совісті. Люд нахабніє. А дефіцити призводять до жорстокості.

Онищенко не згоджувався з філософствуванням кадровика, але не заперечував. Має чоловік власні судження, нехай навіть помилкові, — це краще, ніж відмовчуватися або підтримувати чиясь думку, не вникаючи в суть того, що за нею стоїть.

— Ви казали про якусь неприємність.

— Було, було, — інспектор відділу кадрів на мить задумався. — Працював у нас підмінним Гаркавенко. Здається, хтось був хворим. Так от хворий повертається на роботу, а Гаркавенко з бригади йти не хоче. Радченко й намовив дружків — Шинкаренка, Власова, Пантюхіна — побити Гаркавенка. Добряче віддубасили. Суд був. Один, потім другий. Радченко і Пантюхін викрутилися, а Шинкаренку і Власову по року дали. Чув

я, нібито когось підмазали. Та інакше й не могло бути... Казали, що слідчий нашого райвідділу, ну, що і справу, і в обласну прокуратуру звертався. Не догмогло.

— Плітки розпускають,— під'южив Онищенко.

— Плітки? — аж підскочив кадровик.— Хуліганст було. Двісті шоста стаття друга частина. А спустили гальмах... Судили за нанесення тілесних пошкоджень Суд як захоче, так і поверне.

Безперечно, суду видніше. Але суд — не Феміда зав'язаними очима і терезами в руках. Він уособлює в собі суддю і двох народних засідателів, часто-гусь не компетентних в юриспруденції. Не кожний суд прислухається як до сторони звинувачення, так і захисту, що дає можливість йому зловживати своїм становищем, особливо під час визначення строків ув'язнення. Жодна стаття кримінального кодексу не має конкретності, у санкційній частині закону вельми «відміряє» строк «від» і «до». Одна справа, кою позбавити волі на п'ять років, і зовсім інша — на вісім. Тут важко бути об'єктивним, а коли є ще й інтерес, про справедливість покарання не може бути й мови.

Капітан розумів інспектора відділу кадрів, та чи так було насправді? Абстрактно, звичайно, Радченко міг уникнути лави підсудних, а конкретно?

«З'ясує,— подумав Віктор Миколайович.— Слідчий розкаже. Чи вигорджуватиме себе? Можна буде гадитися справу».

— Не підкажете, де знайти Радченка?

— Я його бачив коло машини,— кадровик виглянув у вікно.— Ондечки «ЗІЛ» стоїть.

Подякувавши, Онищенко вийшов на подвір'я і зробив вигляд, що уважно вивчає зобов'язання підприємства, а сам скося поглядав на Радченка.

«Вихід на суд він мав. Отже, міг бути посередником... А вбивство?»

Радченко опустил капот, вкинув до кабіни інструменти і пішов до «Жигулів» червоного кольору, і стояли неподалік.

За кілька секунд автомобіль зрушив із місця і плавно викотився за ворота. Онищенко вирішив завітати до райвідділу, щоб переговорити із слідчим, який і справу по звинуваченню підмінних шоферів, що побили Гаркавенка.

Коло замкнулось. Розрізнені факти, які, здавалося, нічого не значать самі по собі, були взаємозв'язаними, але для завершення слідства не вистачало «цариці» доказів — признання.

Правда, спершу деякий сумнів був. Версія Литовченка про те, що Маргарита Суслова повинна була знати про хабар, підтвердилася.

«Коли заарештували Юрія, а мене випустили, взявши підписку про невиїзд,— свідчила вона,— я кинулась до свого знайомого Абрамова по допомогу. У нього в гостях були Омельченко і Рудий. Дізнавшись, у чому справа, вони сказали, що знають одного чоловіка, який має зв'язки в суді. Назвали прізвище — Радченко. Його я знайшла в автопідприємстві Агропромбуду.

Віктор зрозумів мене з півслова, пообіцяв з'ясувати ситуацію. Наступного дня ми знову зустрілись. Він поцікавився, хто буде платити? Я сказала, що тесть. Тоді Радченко заявив, що буде розмовляти з тестем. Назвав свою адресу, куди ми мали приїхати.

Під вечір ми вже втрьох обговорювали умови.

Тестю кортіло дізнатися, хто безпосередньо допомагатиме. Радченко сказав, що голова Заводського районного суду Ставковий. Але додав, що це обійдеться в шість тисяч. Тесть погодився.

Наступного дня зняв із ощадкнижки три тисячі — більше в нього не було, решту позичили і вручили Радченку. Але мене та й тестя занепокоїло, чи не обмане нас Віктор. Адже міг взяти гроші, а Ставковому не передати. І коли він зайшов до кабінету голови нарсуду, я вскочила теж. Ставковий знав мене, тому не звернув уваги на мою появу в кабінеті, а Радченку, беручи пакет, сказав: «Це саме впору... У моєї доньки в серпні день народження». Я залишила кабінет, сподіваючись, що тепер буде все в порядку».

Але через два тижні Радченко приїхав до тестя і повідомив, що обставини змінилися. Ставковий вимагає дванадцять тисяч.

— Де ж я знайду такі гроші? — здивувався тесть.

— Зберіть із тих, що сидять з вашим сином,— порадив Радченко.

Але рідні Данилеску, Безверхнього, Пняка і Касьянова давати хабар навідріз відмовилися. Про це ми

повідомили Радченка і пообіцяли зібрати десять тисяч.

Через день Радченко повідомив, що на таку суму Ставковий не згоджується. Дванадцять — і ні копійки менше.

Тесть сказав, що він платить за сина, а інші його не цікавлять. Якщо ж Ставковий не допоможе, то він заявить про хабар прокуророві.

Я зрозуміла, що мене засудять. І коли одержала повістку, на суд не з'явилася, а побігла до прокурора району Цвіркун і все йому розповіла. І про шість тисяч, які ми віддали Ставковому, і про те, що він вимагає дванадцять.

Цвіркун набрав номер телефону. Із розмови я зрозуміла, що Ставковий виніс постанову про мій арешт. Цвіркун на машині відвіз мене в міліцію. Більше на волю мене не випустили».

Литовченко дістав із пачки сигарету, повільно розім'яв, чиркнув сірником.

У кабінеті, крім Литовченка, сиділи Бороденко, Онищенко і старший уповноважений відділу боротьби з розкраданням соціалістичної власності капітан Вовк.

— Ситуація ускладнюється,— резюмував Литовченко.— Вам, Вікторе Трохимовичу, доведеться побачитись з Абрамовим, Омельченком і Рудим. Певно, спливе ще дещо. Якщо вони вказали на Радченка, то це була не перша допомога з його боку.

— Поведінка Цвіркуна...— кинув Онищенко.

— Швидше всього сприйняв, як обмову голови суду. І не надав значення. Перевіримо. Результати експертизи є?

— Ждемо з хвилини на хвилину. Волченков чекає в бюро.

Литовченко говорив про результати хімічної експертизи. Під час обстеження автомобіля Радченка на чохлі правого переднього сидіння були виявлені дві плями.

Через кілька хвилин до кабінету зайшов Волченков.

— Вибачте, що не телефонував... Плями на чохлі — кров...

— Коротше можеш?

— Ну, по-перше,— не поспішав Олександр Павлович,— у плямі крові виявили антигени, походження

яких встановити важко... Можуть належати і Суслову, і Радченку...

— Перестраховуються експерти...

— Чому? Тут ось далі у висновку,— дістав Волченков папірець,— сказано, що на нитках із чохла спинки сидіння також виявлено кров... Походження її може бути тільки від Суслова...

— Отже, все-таки убивця — Радченко...

— Можливо,— зітхнув Онищенко.— Але звідки кров?

— Експерти про це нічого не кажуть.

— Переломи лівого різька під'язикової кістки і лівої пластини щитовидного хряща скоріше всього засвідчують, що його душили, так? — розмірковував Бороденко.— Кров могла піти із вух...

— Не з носа?

— Із носа капала б на сорочку, а не на спинку сидіння. Стривай, стривай,— раптом задумався Бороденко.— Щось я не можу уявити, як міг Радченко душити? Невже...

— Хочете сказати, що був спільник? — примружив очі Онищенко.

— Побачимо. Телефонуй Куліничу, поїдемо брати Радченка.

* * *

Таксисти прийняли Вовка із співчуттям. Потрапив у халепу — з ким не буває?

— До Вітька тобі треба,— порадили.— Той може. Як він казав? Тисяча карбованців — і на рік строк менший. Дві тисячі — два роки суддя скидає. А якщо характеристика шикарна — примусовими роботами можна відбутися.

— А може, він собі ціну набиває?

— Яку ціну? У нас он два роки тому Гурів у ресторані вчинив бійку... Років три пахло... А Вітьок крутнувся... І Гурів усього-на-всього тридцять карбованців штрафу заплатив. Без Радченка тобі не обійтися.

— А Малинич? — згадав другий таксист.— Одного типа ножем штрикнув... Йшов по двісті шостій, третій частині... Від п'яти до восьми років... Завдяки Вітьку перекваліфікували на сто четверту статтю... Нанесення тяжких тілесних пошкоджень. Рік дали. А в тебе що?

— Теж бійка. Сп'яну одному пару зубів вибив.

— До Вітька треба. Він в Агропромбуді працює. Знайдеш — від нас кланяйся.

— Ну, спасибі, хлопці. Вивернусь — могорич з мене.

«Гурів і Малинич,— повторював про себе капітан, щоб не забути.— Це вже дещо. Якщо ж до них доплюсувати Абрамова, Омельченка і Рудого, в яких теж є певна інформація, то виходить, що я недаремно хліб жую. Хоч ніколи не думав, що Кузнець і Ставковий — хабарники. Факт, обидва. Бо якщо Гуріва два роки тому притягали до відповідальності, то тоді головою суду в Заводському районі був Кузнець... Ставковий змінив його рік тому... Гадючник, а не правосуддя. І головне: півміста знає про хабарі...»

Але людські розмови можуть бути й плітками. Заздрісники нарочито розпускають їх, а коли припустити, що вогню без диму не буває, подумати про двох голів суду — районного і обласного, що вони хабарники, то що тоді казати про рядових?

Ми звикли, а точніше, нас привчили судити про порядність людини не за її діями, а за посадою, яку вона займає. І хто був рангом нижче, вже не кажучи про простолюдинів, не смів навіть заїкнутися не те що про зловживання службовим становищем чи порушення законності з боку можновладця, а навіть про допущення якоїсь незначної помилки. Такі люди не могли помилятися, а щоб їм були притаманні шкурницькі інтереси — сприймалося не просто як вигадка, а як ідеологічна диверсія, компрометація партії, яка не помиляється у підборі кадрів, висуваючи на відповідальні пости найвідданіших і найчесніших. Відбувається переродження? Чи, можливо, мораль низів і верхів не стикуються, і те, що для низів гріховне, для верхів узвичаєне і закономірне? Тим паче, що у вищих рангом є яблуко спокуси, скажімо, той же хабар, який ніколи ніхто не дасть простолюдину. Відгородження вищих від нижчих — це той світ, куди простим оком не заглянеш. І марно, певно, картав себе Вовк за те, що півміста знає про хабарі, а він про них не обізнаний. Це тільки внесло б сум'яття в душу. Було б по-іншому — власними силами розслідували б справу. А так... Литовченко приїхав. Та чим ближче підходив до управління внутрішніх справ, тим швидше вивірювалися невеселі думки.

Піднявся сходами на другий поверх. Прочинив двері кабінету Бороденка. Микола Степанович сидів за столом, навпроти нього — чорнявий, міцно скроений чолов'яга. Зрозумів: Радченко. Збоку сидів Кулінич. Коло заштореного вікна, затаючись димом, стояв Литовченко.

Бороденко кивнув, щоб присів на стілець.

— Продовжимо, Вікторе Миколайовичу,— мовив підполковник.— У вас був час подумати. Подумати, щоб зізнатися. Зважте, що ми вас не турбували майже півтори доби.

— Ви хочете, щоб я взяв на себе убивство Суслова?

— Навіщо брати? Признатися в убивстві.

— Шантажуєте.

— Досить. Увечері того дня, коли зник Суслов, вашу машину бачили коло будинку, де він жив. І не просто машину, а навіть бачили, як він сідав у неї.

— Не пригадую.

— А звідки ж його кров узялася на чохлі переднього сидіння ваших «Жигулів»? Ось акт проведеної експертизи...

— Говоріть, говоріть, Радченко,— втрутився Кулінич.

— І не забудьте про шість тисяч хабара Ставковому,— докинув Литовченко.

— І згадайте Гуріва, Малинича,— озвався Вовк.

— Як ви душили Суслова?

— У вас був спільник! — рішуче заявив Кулінич.

— Ви й це знаєте? — оторопів Радченко.— Скажу. Я все скажу...

Настав час «цариці» доказів.

* * *

Радченко зізнався, що вирішив допомогти Сусловим. І сказав про це Ставковому. Далі все відбувалося так, як розповідала Маргарита. Шість тисяч карбованців він вручив голові районного народного суду. Але щось, певно, не виходило. Бо одного разу Ставковий сказав, що треба повернути хабар.

«Я сказав про це Суслову,— розповідав Радченко.— Але той навідріз відмовився взяти назад. «Якщо ви не допоможете моєму синові,— розізлився,— я заявлю на вас у прокуратуру». Дізнавшись про це, Ставковий сказав, що Суслова треба прибрати. Спершу я

не зрозумів, як це «прибрати», а потім до мене дійшло. І я переконав себе, що й справді треба прибрати, бо інакше нас посадять із Ставковим. І ось 17 серпня я домовився із Сусловим, що о восьмій вечора чекатиму біля його будинку, щоб він сам зустрівся із Ставковим.

В умовлений час він вийшов до машини. Але перед цим... Зі мною був спільник: Степанов, колишній мій однокласник. Він розлучився з дружиною, любить випити... Працює на фабриці «Ремвзуття». Я його ввів у курс справи, сказавши, що за це матимемо п'ятсот карбованців на двох. Він згодився. Гроші мені дав Ставковий.

Степанов сидів на задньому сидінні. Щоб не викликати підозри у Суслова, я назвав Степанова своїм родичем. І ось, коли Суслов уместився, я зафіксував ремінь безпеки, ніби від дашників... Ми довго кружляли містом. Потім я подав сигнал Степанову. Він накинув на шию Суслова ремінь від дорожньої сумки, який я приховав задалегідь, і він за один кінець, я — за другий здавили горло. Суслов захрипів, із його вух полилася кров. Машини я не зупиняв.

Через певний час ми виїхали на півострів. Між іншим, так порадив Ставковий, щоб утопити труп. Метрів за десять від води я зупинив машину, ми витягли Суслова, зняли з нього піджак і черевики, розгойдали і кинули у воду, в тому місці, де стирчать палі. Труп затонув. Ми його придавили каменюкою, щоб не сплив, викинули черевики і піджак, очистили від крові чохла і поїхали в місто. Я дав Степанову двісті п'ятдесят карбованців. Він запропонував піти в ресторан, відзначити успішно завершену справу. Я згодився. Там посиділи трохи, Степанов ще взяв пляшку горілки із собою, і ми домовились не зустрічатися, щоб нас ніхто ні в чому не запідозрив. Після того ми не бачились».

— Ви давно знаєте Ставкового?

— Давно.

— І Кузнеця?

— І Кузнеця давно.

— Обом передавали хабарі?

— Обом.

— Часто?

— Можна порахувати. Кому і по скільки.

— Ще матимемо час. На сьогодні досить.

Радченка вивели з кабінету.

— Ніколи не думав, що знайдений труп виведе нас на служителів Феміди,— хитнув головою Бороденко.

— Добре, що не повірили Конацькій,— зітхнув Кулінич.— Помилка експерта... Скільки за нею всього стояло!

— Навпаки: скільки страшних злочинів вона приховала б.

— Полемізувати будемо потім,— відійшов від вікна Литовченко.— Досить Степанову гуляти безкарно. Почнемо з нього.

ПОРОЖНЕ КРИСЛО В САЛОНІ ЛІТАКА

Телефон дзвонив настирливо. «Вставати чи ні?» — подумав Мазуркевич. Голова гула, немов у ній поселився рій джмелів. Проклепив віки. Почувався недобре. Збагнув, що дзвонить міжміська. «Ну й чорт з нею», — лайнувся, та сповз із ліжка, глянув, де капці, але, не побачивши їх, почалапав босоніж. Зняв трубку.

Телефоністка, уточнюючи, назвала номер.

— Будете говорити з Віднем, — попередила.

Щось клацнуло, та з'єднання не відбулося. Мазуркевич почув короткі гудки.

— От чорт! — знову лайнувся. — Це, мабуть, Віктор добивається. Авжеж, він, — переконував себе. Зиркнув на годинник. «Сьома ранку, — відзначив. — Міг би ще годину поспати. Бо вчора таки добряче хильнули. Приляжу. Зараз передзвонять. Як же ми розбілися? Проводи, звичайно, вийшли шикарні. Проводжали Вітька, ніби главу якогось іноземного уряду. Десять машин! Нас сорок чоловік...» Мазуркевич, хоч і з деякими провалами пам'яті, досить детально відтворив банкет у ресторані «Золоті ворота».

Гриміла музика. Компанія сиділа за столами, виголошуючи тости. Коли напутні слова були сказані, підкреслено гіркоту розлуки, звівся Мазуркевич.

— Добірне товариство! — почав. — Ніхто не заперечить, що нам не вистачатиме Віктора. Через кілька годин його підніме в повітря авіалайнер. Завтра він прибуде в столицю Австрії, а далі... Гадаю, доля йому готує прекрасне майбутнє. Я особисто переконаний, що жалкувати за Союзом нема чого. Житиме як у бога за пазухою. А згодом, не сумніваюсь, Вітьок буде президентом радянсько-американської чи ще якоїсь компанії, як у нас прийнято називати, спільного під-

приємства. Ми ще зустрінемось. За майбутнього Рокфеллера чи Ротшільда Віктора Мостака — до дна!

— За Віктора! — загуло товариство.

— Всі — на танець! — верескнула білява молодичка.— Вітьок, я тебе запрошую. Можливо, востаннє танцюватимемо в Києві.

Кілька чоловік залишилося за столами.

— Щастить же людям,— хитнув головою один.

— Не заздри. Жити скрізь можна.

— Але головне: як жити?

— Тобі скаржитися на життя грішно.

До співрозмовників підійшов Мазуркевич.

— Машини стоять внизу. Десять.

— Оце кавалькада буде!

— Через півгодини відчалюємо.

Мазуркевич потягнувся в ліжку. Раптом знову задзвонив телефон.

— Відповідайте Відню... З'єдную з Віднем,— монотонно бубоніла телефоністка.

— Альо! Альо! — почув Мазуркевич.— Сергію, це ти? Що трапилось?

— Усе нормально. З ким я говорю?

— Не впізнав? Лопатін. Де Віктор?

— Як де? Ми його вчора провели.

— Я його не зустрів.

— Не може такого бути! Він пройшов контроль...

— Мостак не прилетів!

Зв'язок перервався: Мазуркевич нічого не розумів. «Як же так? Лопатін мав його зустріти... Прогавив чи що? А коли...» — не зрозумів, чому виникла думка, яка обпекла, ніби до голови приклали гарячу праску. Швидко накрутив диск. Але абонент не відповідав.

«Вимкнув телефон,— майнуло в голові.— Ну й Мамикін! Спокійно спить... Що ж робити?»

* * *

Безуглов вивернув кермо, заїхав на площадку, зупинився поруч «Волги» першого випуску. Майже новенькі «Жигулі» миттю оточили чоловіки.

— Продайош? — до салону крізь бокове скло зазирнув чолов'яга з чорними вусами і орлиним носом.

— Побачимо,— здвигнув плечима Безуглов і виліз із машини.

Безуглов припускав, що можуть бути й варіанти: непогано заробляють кооператори, невловимо махлю-

ють торговельники, захопилися напаковуванням гаманців естрадні співаки й співачки, ніби в каламутній воді рибу, виловлюють довірливих екстрасенси, і ті за зцілення готові покласти на олтар не одну сотню, а той тисячу карбованців. Згадався дешевий епізод із кінофільму «Стережись автомобіля», коли головний герой Деточкін продає викрадене авто батьощі. Служитель культу дрібними купюрами відраховує кілька тисяч карбованців.

— Звідки такі гроші, отче? — цікавиться Деточкін, і в репліці вчувається сарказм. Мовляв, оббираєш парафіян.

«Кон'юнктурні кадри,— подумав Безуглов.— І комедія не в тому, що Деточкін крав машини у різних пройдисвітів, а в тому, що в нашій країні ніколи нічого не було, крім дефіциту. Та це залишилось поза сценарієм. Мені також байдуже, кому віддам свою лайбу. Гроші не пахнуть».

— Над чим розмірковуєте, шановний? — відірвав власника «дев'ятки» від думок невисокий, атлетично складений хлопець. Виглядав він років на двадцять п'ять, не більше. Широка посмішка підкуповувала.— Будемо торгуватися чи поїдемо додому?

— А скільки даєш? — Безуглов примружив очі і пильно подивився на покупця. Нічого підозрілого.

— Якщо і всередині, як зовні, то четвертак гарантую. І запам'ятай. Більше у Білій Церкві ніхто не дасть.

— Розкладка?

— Оформимо на десять, комісійні компенсуємо. П'ятнадцять тисяч віддаю після оформлення документів. Оглядати товар?

— Добре живеш,— зірвалося у Безуглова.

— Я за півроку поверну ці гроші.

— Як?

— За день сто карбованців матиму, підвозячи пасажирів. Без затрат на бензин. А коли враховувати, що він у мене дармовий...

— Шофером працюєш?

— Може, директором нафтобази... Ти продаєш машину чи вивчаєш мою біографію?

— І то правда. Оглядай...

До «Жигулів» підійшли ще двоє молодиків.

— Поколупайся у двигуні,— звернувся до русявого той, що розмовляв із Безугловим.

Хвилини через п'ятнадцять русявий вітер руки ганчіркою.

— Годиться,— кивнув головою.

— Якщо годиться, будемо оформляти купчу,— посміхнувся атлетично складений.— По руках? — Простягнув правицю.

Безуглов потиснув. Русявий розбив руки, що мало означати: договір укладено.

* * *

— Дозвольте, товаришу генерал?

— Заходь, Іване Васильовичу.

Поріг кабінету начальника управління внутрішніх справ Київського облвиконкому генерал-майора міліції Розенка переступив заступник начальника карного розшуку підполковник Олексієнко.

— Присядь,— запросив генерал.— І на ось, прочитай рапорт, поки я закінчу переглядати пошту,— подав аркуш паперу, списаний рівним, але не зовсім каліграфічним почерком.

Заглибившись у читання, підполковник здивувався якійсь фразі.

— Ну й ідіот! — вихопилося в нього.

— Що кажеш? — відірвав голову від паперів генерал.— Неприємне враження, правда? Не знаю, чим мотивують свої вчинки подібні люди. Розумію, що користь засліплює очі, але, вибачай, чому так виходить? Де ота струнка, що смикає, подразнюючи інстинкт користі? Адже є поняття честі, совісті...

— Поняття є,— посміхнувся Олексієнко,— але, на жаль, Віталію Івановичу, у багатьох деформовані самі честь і совість.

— Я не про те. Безуглов — наш працівник. Слідчий. І раптом його потягло... Не зненацька ж вирішив нажитися на машині. Червоточина, напевне, несвіжа.

— Хтозна,— стелюч плечима підполковник.— Нове мислення дало паростки не тільки в політиці й економіці, а й збурило карний світ...

— Нове завжди зачіпає всі сторони життя. Перевертає світогляд. А Безуглову вивернуло свідомість. Спокусився.

— І прогорів.

— Не скажи. Своє він узяв. І щоб не докласти рук і мати навар. У нас це іменується спекуляцією, а не бізнесом. І, до речі, в умовах суцільного дефі-

циту запровадити ринкові відносини. Надто багато буде винятків і протиріч.— Генерал задумався.

За останні роки життя підкидало сюрприз за сюрпризом. Те, що раніше вважалося крамолою, підпадало під статтю кримінального кодексу, часто залишалося нерегульованим. Введення договірних цін на товари призвело до нівелювання спекуляції з боку адмінорганів і процвітання її як єдиного засобу задоволення попиту населення. Експеримент із торговельно-закупівельними кооперативами, коли в магазинах, безпосередньо на базах, кооператори скуповували величезні партії промислових і продовольчих товарів, перепродуючи їх в кілька разів дорожче, спорожнили і без того спустошені гаманці споживачів і принесли чималий прибуток кооператорам. Безумовно, держава розраховувала, що гроші надійдуть на рахунки банків. Але кооператор виявився не настільки дурним, щоб не перестраховатися. Суму, яку він вважав достатньою для безбідного існування за «чорного дня», скажімо, коли кооперативи прикриють, він ховав у надійному місці, навіть не витягуючи на світ божий. І це тільки надводна частина айсберга. Те, що йшло без документального оформлення, осіло в кишенях кооператора, і над ним, немов над камінцем, кинутим у воду, зійшлися кола, ніби нічого й не було. Важко сказати, чи тут спрацювала мафія на високому рівні, чи був звичайнісінький недогляд під час прийняття Закону про кооперацію, особливо коли кооперативи не «прив'язали» до постачальників, надавши їм можливість «вільного пошуку» сировини, різноманітних матеріалів для нормального функціонування, що зрештою призвело до махінацій, хабарництва, обдирання споживача в масштабах, яких країна не знала. І, що б не стверджували захисники кооперативів, закон спрацював на тіньову економіку, на власників залежалих капіталів, які могли відкрито розкидатися грошима, як купчики в дореволюційній Росії.

Безумовно, серед кооператорів є й чесні люди, здебільшого без капіталів, які починали з нуля або беручи в кредит у держави. Вони й животіють. Їхні доходи не перевищують зарплати робітників середньої кваліфікації. І вони стали тією ширмою, яка була необхідна для виведення капіталів ділками із тіні на світло. Це тим помітніше, коли порівняти Закон про кооперацію із Законом про оренду, де все прив'язано

до оренданта і процес вироблення продукції базується лише на двох факторах: фізичних та розумових даних орендаря і прихильності до нього оренданта. Не буде схильності — орендар вилетить в трубу, бо закон не зобов'язує оренданта навіть до обов'язкового укладання угоди, в той час як райвиконкоми зобов'язує реєструвати статuti кооперативів. І надає право оскаржити рішення через суд. Орендарю такого права не надано.

Генерал Розенко і підполковник Олексієнко добре розуміли парадоксальність законів, як розуміли й те, що доходи влаштованих кооператорів і орендарів, до яких прихильно ставляться оренданти, викликали заздрість в одних і пошуки шляхів збагачення в інших. І якщо одні прямо стали на злочинний шлях, то інші сподівалися збалансувати на лезі бритви, наполовину поступаючи за законом, а наполовину — намагаючись його обійти. Збалансувати вирішив і Безуглов.

— На жаль, ідеальних законів немає,— перервав роздуми Віталій Іванович.— У них або знаходять лазівки, або вони збуджують інстинкт збагачення. Треба перевірити рапорт Безуглова. Шкода чоловіка. Наскільки мені відомо, вважався в районі непоганим слідчим.

— Чому вважався?

— А ти що, гадаєш, він може працювати й далі?

— Не знаю. Але Безуглов міг і не написати рапорта.

— Ні, не міг,— заперечливо похитав головою Розенко.— По-перше, я не впевнений, чи він не підстрахувався... Ну, раптом ми виявили б з часом цих автомобільних рекетирів і сплив би факт продажу автомобіля Безугловим? А по-друге, сам факт...

Олексієнко розумів начальника управління. Генерал дбав про чистоту кадрів міліції, відстоював їх честь, але не терпів, коли підмінювалась честь працівника честю мундира.

— Знаю, що нас держава не балує ні зарплатою, ні умовами праці...— продовжив Віталій Іванович.— Припускаю, що, як пише Безуглов, він змушений був продати «Жигулі», бо хотів придбати будинок... Але це для нас не виправдання. Які ж ми тоді в біса стражі закону?

Підполковник згоджувався із Розенком, бо й сам не міг уявити, як можна порушити закон? Не стикуються запити із можливостями — змінюй роботу, шукай доходніше місце. Але разом з тим чомусь було

і жаль Безуглова. Певно, співчуття і милосердя, що живуть в людині, не завжди можна підпорядкувати стереотипам нашої моралі.

— Дозвольте виконувати завдання, товаришу генерал?

— Дій.

* * *

Райцентри на Київщині схожі між собою, немов нові квартали великих міст. Одноманітні приміщення установ, готелі, за однотипними проектами споруджені будинки, в яких розміщені міліцейські служби.

Безуглов, попереджений про приїзд Олексієнка, чекав на нього в своєму кабінеті. Нижчий на зріст, з відкритим поглядом, майор зустрів підполковника без настороженості, що часто буває, коли людина відчуває свою провину і жде присуду власній долі.

— Додати до того, що написано в рапорті, мені нічого,— мовив, привітавшись, Безуглов.— Хіба що здалося: ті типи не вперше так вчинили. Надто злагоджено діяли.

— Перевіримо.

— Ви не були в Білій Церкві, у магазині?

— Особисто ні, Але туди поїхав наш співробітник.

— А я вже підчищаю «хвости». Подав ще один рапорт.

— Ви ж сказали, що нічого додати не можете?

— На звільнення. Навіть якби все закінчилося добре, не зможу працювати слідчим. Боюсь бути упередженим. І де гарантія, що не затамую злість? Не хочу почуватися ущербним.

— Коли ви почали говорити про наслідки, то, вибачте, що вас штовхнуло?

— Спекулювати машиною? Я не збрехав у рапорті. Живемо сім'єю в халабуді... От дружина й причепилася. Гризла не один місяць. Я і здався. Ну, а що з цього вийшло, ви знаєте.

Олексієнко знав. Як знав те, що важко охороняти закон, будучи не захищеним ні матеріально, ні в соціальному аспекті. Скільки працівників міліції туляться в гуртожитках, аварійних невпорядкованих квартирах. І грошей не завжди вистачає від зарплати до зарплати. А коли ще й сім'я... Легко сказати, що треба перебороти труднощі. Можна було б перебороти, якби вони залежали від того, хто їх має переборювати.

— Ви ж могли взяти кредит у банку на купівлю будинку.

Безуглов вичавив із себе щось подібне до посмішки.

— Немає ліміту. Черга на п'ять років наперед. Кредит — то показуха. М'яко держава стелить, та твердо спати. От і довелося піти на порушення закону.

— Хоч ви й стверджуєте, що в рапорті про все детально написали, розкажіть, як відбувалися події?

— Просто.— Безуглов потер скроні, немов збираючись із думками.— Ми домовились, що покупці «підкинуть» мене додому, по дорозі ж і віддадуть п'ятнадцять тисяч. Виїхали за Білу Церкву і десь на дев'ятнадцятому кілометрі траси Москва — Одеса мені сказали, що приїхали. Я хотів вихопити пістолет, але двоє, що сиділи ззаду, перехопили мої руки, а водій швидко обмацав кишень, добувши з них зброю і посвідчення. «Ого! — сказав,— він ще й з міліції». Мене залишили на трасі. Потім, через деякий час, повернулися, повернули пістолет без патронів і посвідку.

Олексієнко вийшов на вулицю. Небо затягнулося хмарами, дерева тривожно шелестіли листям у передчутті грози. «Дохла справа,— подумалось підполковнику.— Як довести, що насильство було? І потім... договір купівлі-продажу виконано. У магазині є чек про сплату грошей за машину, є відомість, де Безуглов розписався в одержанні десяти тисяч карбованців. А пригоду на трасі покупці можуть подати по-іншому. Скажімо, Безуглов, подумавши, вирішив, що продав автомобіль дешево. І почав вимагати доплати. Для ефекту пригрозив пістолетом. Довелося застосувати силу. І щоб не наробив лиха, вилучили патрони. Їх троє. Майор один. Можуть навіть заявити, що дали п'ятнадцять або й двадцять тисяч, а йому ще здалося замало. Звичайно, все це будуть брехні, але довести протилежне... Дохла справа,— зітхнув Іван Васильович.— Якщо Кузуб нічого не виїздить, то пройдисвіти будуть жити, прославляючи закони і обожнюючи дефіцит».

У цей час старший уповноважений карного розшуку Кузуб роздобув у Білій Церкві цікаву інформацію. Нібито Стоян Петро Костянтинівич, житель Києва, який купив «Жигулі» у Безуглова, через два дні знову терся біля автомагазину, виявляючи бажання придбати авто.

Зв'язавшись по телефону з обласним управлінням, Кузуб попросив уточнити, чи значаться на обліку «Жи-

гулі» з державним номером В13—57КХ, і через півгодини знав, що автомобіль був зареєстрований шістнадцятого липня, а сімнадцятого знятий з обліку. Поспішність здивувала Миколу Федоровича і разом з тим викликала підозру, що сума, недоплачена Безуглову, лягла до кишені Стояна чистим незаробленим доходом. Але версія вимагала перевірки.

Повернувшись до Києва, майор доповів Олексієнку про результати поїздки.

— Зробимо так, Федоровичу: ти займешся магазинами, а я — оточенням Стояна. Щось, гадаю, спливе. Ну, а коли ні,— розвів руками підполковник,— то нічого не вдієш. Життя не детектив, де всі злочини, зрештою, викривають і винних притягують до відповідальності. Хоч, звичайно, пасти задніх не хочеться.

* * *

Старший слідчий з особливо важливих справ обласного управління Аннінко ще раз переглянув свідчення, добуті Олексієнком і Кузубом.

Житель Броварського району Мокрієнко писав: «Я давно хотів придбати автомобіль «Жигулі». П'ятнадцять років працював на Півночі, на золотих копальнях. Гроші були, а купити машину навіть в найближчі десять років можливості не передбачалося. Навряд чи дожив би до законної купівлі. Навіщо ж тримати гроші мертвим вантажем? У могилу ж із собою не забрав би. Тож сімнадцятого липня поїхав у Київ. Біля автомагазину мені кинулися у вічі «Жигулі» з державним номером В13—57КХ. Із їх власником Стояном порозумілися швидко. Через касу я заплатив дев'ять тисяч, а шістнадцять віддав йому в руки».

Киянка Віра Крештович повідомляла, що Стояна знає два роки. Позналилися випадково, у ресторані. Він зголосився провести її додому і після цього іноді зустрічалися. Іноді — означало раз, двічі на місяць. У Петра завжди були гроші. Звідки вони — жінка не цікавилася, для неї достатньо було того, що коханець щоразу запрошував її повечеряти і на свята дарував деякі дрібниці.

Віра не претендувала на вірну любов, бо й сама не прив'язувалася до одного, тим паче знала, що Стоян одружений, має дитину, а вона терпіти не могла влаштовувати своє щастя на чужому горі. Кілька разів довелося бути в компанії Петра. Близько не знайоми-

лася з його друзями, але знала, що один — Мазуркевич — за професією психолог, працює в інституті, другий — Мостак — інженер, третій — Кропив'янка — студент. Вона розуміла, що хлопці живуть не лише на зарплату, але не надала цьому значення. Нині багато людей заробляє де може і як може.

Пізніше Стоян, перебуваючи у доброму настрої, повідав їй, що інколи вдається дешево купити і дорожче продати автомобіль. Жінка поцікавилася, який навар буває. На що Петро відповів, що не треба рахувати чужих грошей, а потім, посміхнувшись, додав: «За рік не заробиш».

Аннінко потер перенісся, відклав папери вбік.

«Отже, Олексієнко має рацію, коли говорить, що ми зіткнулися з організованою групою, яка себе вважає не просто шахраями, а злодіями в законі. І їм високих покровителів не треба. Досить мати одного знайомого міліціонера, щоб, не гаючи часу, взяти машину на облік і того ж чи наступного дня зняти її з обліку з метою перепродажу. Розрахунок правильний. Власник автомобіля не заявить про недоплату, бо його звинуватять у спекуляції, та й доводити не буде... Не схотів же Мусієнко зізнатися». — Слідчий ще раз потер перенісся і змінив хід думок.

На Мусієнка вийшли, перевіряючи Київський автомагазин і встановивши коло деяких знайомих після повідомлення Крештович. Житель Бориспільського району піймався на закинуту проїждисвітами вудочку, як і Безуглов. Правда, цьому не треба було будувати хату, він просто хотів «пожитися», використавши великий попит на транспортні засоби і мізерну кількість надходження їх в торгівлю. Мусієнко придбав машину як спеціаліст сільського господарства. В той же час тесть, будучи інвалідом війни, перебував на черзі на купівлю автомобіля. Взяти нове авто і покласти до кишені суму ще на одне таке — Мусієнко вважав, що більше такої нагоди не буде. Поїхав до Києва, але додому повернувся без «Жигулів» і засмученим. Дружині розповів, що грошей покупці не дали, його побили і залишили в полі. Відбулося повторення варіанта з Безугловим. І, можливо, про це ніхто ніколи б не довідався, якби дружина не посварилася з Мусієнком. А тоді, палаючи гнівом, розповіла сусідці...

Олексієнко встановив, що Мусієнко продав автомобіль Мостаку, з десятих рук довідався, як усе було,

але сам колишній власник «Жигулів» вести мову на цю тему відмовився.

«Що ж, буває,— подумав слідчий.— Та свідчення односельців є... Викличу офіційно... А раптом прокинеться совість?»

Прочинилися двері.

— Є новини,— до кабінету зайшов Олексієнко.— Дружина Стояна продала «Москвич», куплений нею у Гомелі.

— Ого! — звелися вгору брови в Аннінка.— І туди добралися?

— Виходить, добралися. І ще одне,— підполковник присів на стілець.— Дзвонив Кузуб. Група, напевно, значно чисельніша, ніж ми думаємо. Йому вдалося виявити ще двох осіб. Якогось Мамикіна і Щегельського. Мамикін продав машину, куплену в Умані.

— Доведеться тепер перевірити, чи лише дружина Стояна, чи дружини й інших брали участь в афері.

— Я вже над цим подумав. Шкода, що ми не знаємо всього складу групи,— хитнув головою Олексієнко і додав: — Поки що не знаємо.

— В Умань і Гомель пошлемо запит чи хтось із твоїх поїде? — поцікавився слідчий.

— Давай вирішувати. Якщо їхати, то, напевно, доведеться тобі, бо в мене є ще одна новина...

Задзвонив селекторний. Аннінко зняв трубку.

— Слухаю, товаришу генерал. Олексієнко в мене. Гаразд.— Поклав трубку.— Начальство хоче нас бачити. Потім новину повідаєш.

* * *

Розенко стояв біля вікна, спостерігаючи за рухом на вулиці. Життя вирувало, і за його зовнішнім виглядом непомітними залишалися внутрішні процеси, які зачіпають окремі долі. Як легко любити суспільство в цілому, і як складно пройнятися повагою і милосердям до когось одного! І складність полягає не в чийсь зайнятості, а в невмінні і небажанні поставити себе на місце того, хто потребує допомоги. Колись із встановленням посад прийшла розмежованість між людьми, звеличення одних і затирання інших. Згодом значимість особи оцінювалась за її майновим станом. Соціалістична система урівнювала всіх у правах і обов'язках, але це було дуже відносним.

Мати право не означало скористатися ним. Та одне

залишалося в ціні, хоч і не визнано офіційно,— гроші. Вони не завжди давали змогу зайняти ту чи іншу посаду, не завжди ними втішалися радянські гобсеки, але вони завжди були зв'язуючою ланкою між їх власником і службовими особами. Коли ж країна взяла курс на ринкові відносини, власники капіталів збагнули, що настав їх час, що, якщо не особисто, то завдяки багатству, можна проводити свою політику через куплених ними державних чиновників і депутатів. Той же, хто не мав грошей, кинувся на їх пошуки, навіть не думаючи, що не завжди засоби виправдовують цілі. На карну стежу свідомо стали не найбільш хиткі елементи. Як добути гроші найлегшим шляхом, заміжували різноманітні ділки, що почали себе величати підприємливими людьми. Але підприємливість ця в умовах суворого планового розподілу матеріальних цінностей випирала грижею, та її не оперували, сподіваючись, що сама вправиться, досить лиш економіку вивести з-під планового монополізму. Але для цього потрібен був час. А держава не мала страхувальних ресурсів і, коли почало рватися договірне постачання виробів одного підприємства іншому, бо з'явилася можливість продати їх вигідніше, виконання планів затріщало по швах, спорожніли прилавки магазинів, ринкові ціни поповзли вгору. Виник страшний дефіцит у всьому. Настали золоті часи для пройдисвітів. Були введені так звані договірні ціни. Цей захід зв'язав руки міліції. Народ вимагав справедливості, а уряд кивав головою на органи внутрішніх справ і прокуратуру, мовляв, працюють старими методами, хоч вони були винні, як у тому випадку, коли грім бабине пороса вбив. Виникла парадоксальна ситуація. Окремі статті кримінального кодексу вважалися застарілими, а нових не було.

«Збагачення засліплює очі,— подумав генерал,— бо воно санкціоноване державою без механізму жорсткого контролю».

Рипнули двері. Розенко відійшов від вікна. До кабінету увійшли Олексієнко і Аннінко. Запросив їх сідати.

— Чому зволікаєте з арештом? — запитав підлеглих.

— Бажано взяти всіх разом.

— Проти скількох є докази?

— Проти семи чоловік. Одне і те ж прізвище двічі не фігурує. Хіба що Стоян. Він купив і продав машину Безуглова, а його дружина — «Москвича».

— Цього варто було чекати.

— Але дії групи можна кваліфікувати як спекуляцію в особливо великих розмірах. На рівному місці взяли понад сто тисяч карбованців,— за звичкою потер перенісся слідчий.— Автомобільний рекет,— додав.

— Що ж, нитки рвати не будемо.

— Тут така ситуація, Василю Івановичу...— Олексієнко витримав паузу.— Мостак оформив візу на виїзд за кордон.

— Квитка має?

— Не встигли дізнатися. Тільки сьогодні стало відомо. Кузуб перевіряє.

Аннінко зрозумів, що це та новина, яку Олексієнко не встиг йому повідомити.

— Більше ніхто не наживав п'ятами?

Підполковник здвигнув плечима.

— Встановить. Коли думаєте брати?

— Ще не вирішили. Не сполохати б решту...

— Правильно.

— Мені доведеться виїхати у відрядження,— обізвався Аннінко.

— Раз треба, Олександрє Сергійовичу, ніхто заперечувати не буде. Далеко?

— У Гомель і в Умань. Там група також залишила сліди.

* * *

Ресторанні музики виконували замовлення за замовленням. Звеселілі чоловіки й жінки вигиналися в такт, намагаючись не відстати від ритму мелодії. Людина напідпитку забуває про болі, хвороби — аж поки хміль не залишить її. Музика викликає рефлексорні подразнення, притуплена алкоголем свідомість відкриває простір для некерованих вчинків, що виходять з-під контролю розуму.

Темп музики прискорювався. Олексієнко сидів за столиком поруч із Кузубом.

— Хто та білява, з якою танцює Мостак? — запитав підполковник.

— Коханка Мазуркевича... Вискочила заміж, народила дитину, потім розійшлася... Потенційна кадр будинків, яких ми поки що не відкриваємо.

— А жаль... Може, тоді вони не опускалися б на

дно суспільства. Не валялися б п'яними на вокзалах, базарах...

— Такі не валятимуться.

— Сьогодні — ні, завтра... Бачиш, наявність роботи, нехай навіть по фізичному обслуговуванню чоловіків, накладає якесь зобов'язання. Ну, хоча б не пити... А в нас так: спершу нап'ються, а потім у ліжко лягають... Організм руйнується. То, вибачай, де більша шкода, коли професія проститутки узаконена і її контролюють, перевіряють здоров'я чи за випадкових зустрічей із щоденним смоктанням спиртних напоїв?

— Можливо, ти й маєш рацію. Але наша мораль...

— Морально має бути те, що тією чи іншою мірою захищає людину. Коли боксери на рингу б'ють один одному фізіономії — це нормальне явище. За нівечення їм належить ще й винагорода. То чому проституція повинна вважатися аморальною? Безперечно, принизливо торгувати собою, але це чесніше, ніж виступ політика з трибуни, коли він обіцяє блага для всіх, а створює їх лише для себе за рахунок інших. Але давай не будемо про це. Оті двоє, що не танцюють, Мамикін і Щегельський?

— Вони. А зараз до них підійшов Мазуркевич.

— Шикарні проводи влаштував Мостак. Тисяч на три...

— Ти так говориш, немов вони зароблені. Коли людина шикує, то не на зарплату. Мені якось розповідали, як гуляв один з великих сучасних поетів. На декаді російської літератури в Києві. Це було ще за брежнєвських часів. П'ятику влаштували. То він, напившись, півсотенними купюрами смітив, як лушпинням насіння. Офіціантки тільки встигали підбирати.

— У нього гонорари...

— Не скажи. Він був у фаворі. Лауреат кількох Державних і Ленінської премій. Здається, ще й депутатом Верховної Ради СРСР був. А це все, вважай, дармові гроші. Ну, безперечно, й тиражі видань визначалися мільйонами. Люди їх не купували б, та у нас є бібліотеки. По кілька примірників — знаєш, скільки треба віддрукувати, щоб усі забезпечити? Але держава багата, як тоді вважалося.

— Все одно це не Мостак.

— Я й не порівнюю поета із злочинцями. Я до того, що дармові гроші ніхто ніколи не лічить і витрачає їх, не шкодуючи. Отакі й розтлівають дівчат, а потім ви-

кидають їх на вулицю, і вони йдуть по руках. От за це я судив би. Хоча б громадським судом, як за аморальний вчинок.

— Здається, бал закінчено. Пора й нам.

Від «Золотих воріт» від'їжджала машина за машиною. Олексієнко і Кузуб сіли у «Волгу».

— В аеропорт «Бориспіль»,— мовив підполковник до водія.— Можеш обганяти, можеш триматися у «хвості». Час маємо.

— Роботи буде Аннінку,— кинув Кузуб, певно, думаючи, скільки тому доведеться допитувати й опитувати.

— Буде,— ствердив Олексієнко, зручніше вмоцуючись на сидінні.— Розмах широкий. Ми вже знаємо, що бариші перевалюють за двісті тисяч.

Оперативники виявили п'ятнадцять машин, які були куплені й перепродані групою рекетирів. Для власників завжди знаходилася «приманка»: або гроші вдома, або по дорозі віддадуть, або до ошадбанку треба заїхати. Потім силою викидали з машини, хто чинив опір,— били і залишали на шляху, добре знаючи, що власник злякається заявляти в міліцію, бо й сам порушив закон.

З'явилися вогні аеропорту.

Олексієнко і Кузуб бачили, як Мостак реєстрував квиток, проходив митницю, махнувши на прощання рукою провозжатим. І коли минав прикордонників, вийшли йому назустріч.

— Ваш політ відмінено,— звернувся до Мостака підполковник.— Ви заарештовані.

У Мостака забігали очі, він хотів кинутися назад, але його вже міцно тримали за руки.

— Крісло в літаку залишиться порожнім,— посміхнувся Кузуб.

Через годину Мамикін з білявою молодичкою, яка танцювала з Мостакон, вийшов з ліфта в під'їзді свого будинку. Дістав із кишені ключі від квартири. Але не встиг відімкнути двері.

— Шановний,— почув,— ви — Мамикін? — Позаду стояло двоє чоловіків.

— Я, а...

Йому не дали договорити.

— Ви заарештовані.

Мамикін відштовхнув одного, вдарив головою в живіт іншого і кинувся вниз східцями. Але його чекали

на площадці поверхом нижче. Хтось схопив його за плече, вивернув руку. Мамикін зойкнув і припинив опір.

Тієї ж ночі заарештували Стояна з дружиною, Щегельського.

До Мазуркевича Олексієнко і Кузуб прийшли вранці.

Він, не додзвонившись до Мамикіна, не знав, що йому робити. Виникла думка, що Мостака взяли в аеропорту, але він відкидав її, бо ж бачив, як той пройшов митницю.

Раптом задзеленчав дзвінок вхідних дверей.

— Хто там? — сторожко запитав Мазуркевич.

Виявилось, двірничка. Вимагала книжку про сплату комунальних послуг.

Мазуркевич впустив її до квартири. Та коли вона виходила, побачив на порозі двох чоловіків. Зрозумів: прийшли за ним. Тіло обм'якло, чоло вкрилося холодним потом.

— Ми з міліції,— представився Олексієнко.

— Зараз одягнуся. А... Мостака ви взяли? — спромігся вичавити із себе Мазуркевич.

— Взяли.

— Я так і подумав.

ГОРГОНА З ТАЛІЄМ

«Швидкі допомоги» шугали по Куренівці від будинку до будинку. Водії вмикали сирени, намагаючись якнайшвидше пробитися у потоках автомобілів, гальмували біля парадних під'їздів, з кабін вискакували люди в білих халатах, зникали у дверях, через деякий час з'являлися, і «швидкі» мчали за новими адресами.

Із квартири у квартиру жителі мікрорайону передавали страшну звістку:

— У шістнадцятій школі отруїлися діти, вчителі — всі, хто харчувався в їдальні.

— Врятували?

— Нічого не відомо. Лікарні переповнені потерпілими.

— Скільки ж їх?

Спершу називали одиниці, потім — десятки, а згодом — сотні.

Ніхто нічого конкретного не знав і в школі. Лікарі лише повідомили, що в тяжкому стані шестикласники Андрійко Кузнецов, Сергійко Панібрат, Миколка Харченко. Прийшли додому після школи, і їм стало погано. Заболіли животи, їх госпіталізували з ознаками отруєння. І забили тривогу, тому що вдома міг отруїтися один, а троє...

Вони після шостого уроку робили досліди з фізики, зголодніли і побігли до їдальні попросити хліба. А дядько Гриць, кухар, сказав: «Візьміть собі супу». Тітка Тамара дала черпака.

Дізнавшись про біду, директор школи Леся Олексіївна Святенко зблідла, уявивши можливі трагічні наслідки.

— Як же це? — прошепотіла. — Дика випадковість.

Їй не хотілося вірити, що завтра школа не працю-

ватиме, що сталося непоправне, та, взявши себе в руки, покликала секретарку:

— Мені потрібні списки учнів, які харчуються в нашій їдальні. Усіх класів. З домашніми адресами.— Потім набрала номер телефону райкому партії.

Протягом години було створено оперативний штаб із працівників районного комітету партії, райвиконкому, служб охорони здоров'я, санітарної гігієни, органів правопорядку. Насамперед вирішили терміново обстежити всіх можливих хворих. Мобілізували транспорт. На цей час списки учнів лежали на столі директора. Їх вона вручила лікарям.

По факту отруєння прокурор району порушив кримінальну справу.

Ніч минула у тривожному чеканні. Леся Олексіївна до ранку не зімкнула очей. Коли ж пробила шоста година, спустилася до їдальні. У цей час приходив кухар. Але його не було.

Не з'явився він і пізніше.

Майнула в голові тінь підозри. Згадався харківський випадок, коли кілька учнів, пообідавши в школі, отруїлися. Кухарка переплутала сіль з кальцинованою содою. Дітей не врятували. Та Святенко відіграла від себе страшні думки. У їхній школі не могло такого бути. Весь час робота їдальні під контролем. І всі трудяться сумлінно. Ні, не могли вони не доглянути, прогавити. Не могли. І все-таки знову й знову запитувала себе: чому ж кухар не вийшов на роботу?

* * *

Олегу Іванютину нездужалось. Неспокійно перевертався на постелі, підгинав ноги, сподіваючись, що стихнуть болі в шлунку, але це мало допомагало.

— Ти чого? — спросоння буркнула дружина, потім сіла на ліжку, звисивши ноги.— Нездоровиться?

— Ріже у шлунку. І пальці ніг дубіють.

— Може, несвіже щось з'їв?

— Ніби нічого такого. Хіба що пиріжок з м'ясом. На роботі підкріплявся. Дотерпіти б до ранку.

— Терпи. Я не лікар, нічим не допоможу. А в буфетах не їж. Скільки разів казати? — Лягла на бік, вкрилася ковдрою, і невдовзі чоловік почув глибоке сопіння.

«Заснула»,— подумав. І черв'ячок образи заточив душу.

Воно так завжди. Тільки десь щось не ладиться, заболить — хочеться уваги, піклування. Ніби ти один на цьому світі, і тобі найгірше. Забувається, що у близьких і знайомих свої клопоти, свої недуги. Випирають власні болячки. А кому треба чуже горе?

Логіка поступається егоїзму, але саме його знаходиш не в собі, а в поведінці інших. Правда, Олег сприйняв байдужість дружини як закономірність. Така вона вже є. Перші місяці подружнього життя горнула ласочкою, а після смерті свекра і свекрухи згасла, драгівливою стала. Може, роки даються знаки: як-не-як не сімнадцятка, сорок п'ятий минає, а може, перевтомлюється — на ній тримається обійстя, свині — аж десять штук, ще й на роботі неприємності. Не дай бог, тарілки залишила брудними, а чи помила їх не тим, чим треба. Винуватим завжди залишається стрілочник. А Тамара посудницею працює.

Шлигонуло у животі, по тілу розлилася млюсть. Нісенітниця лізла в голову. Здалося, що підкрадається смерть. «У батька спостерігалися такі ж симптоми, — різонуло мозок. — Тижня не протягнув — помер. Невже моя черга настала?» Почулося, що вдарив церковний дзвін.

— Томцю, — мовив стиха. — Томцю...

Дружина не прокидалася.

— Том, — торкнувся її плеча.

— Чого тобі? — Тамара підвела голову.

— Сили полишають...

— Мелеш чортзна-що! — Але встала, пішла на кухню, принесла води. — На ось, випий, полегшає.

Тремтячою рукою Олег взяв кухоль.

— Ти не спи, чуєш? А то мене батько кличе до себе.

— Рано тобі про це думати.

— Смерть не питає, чи хочу. Забере, та й усе. Може, гени батькові передалися...

— Тоді тобі ще жити й жити.

— Не життя гени, а болячок.

Старший Іванютин помер раптово. Порався вдень по господарству, веселий був, а ввечері зліг, і через два дні його не стало. Горе ввійшло в дім. Мати голосила, побиваючись, а коли виносили тіло — не витримала, впала б на підлогу, якби люди не підтримали. Тамара дала ліки, але серце — не камінь. Не встигли батькову могилку опорядкувати — поруч неї виросла

друга. Материна. Обом було за шістдесят — тож усі розуміли: настав час.

Минуло три роки, і Олег іноді почав відчувати млявість. Спершу не звертав уваги, потім звернувся до лікарів. Високий, майже два метри, широкоплечий, з великими руками, звиклими до фізичної праці, викликав у медиків недовір'я.

— На що скаржитесь? — питали його.

Вислуховували. Наказували здати аналізи. Просили прийти через три дні.

Приходив.

— Знаєте, у вас усе гаразд, — розводили руками. — Ніяких збочень.

— Хочете сказати, що я симулюю?

— Навіщо ж так? Можливо, щось собі навіюєте... Зверніться до психіатра. Можна до невропатолога. Переживання, якісь неприємності, скажімо, скандали в сім'ї. Вони не минають безслідно. Але поки що нічого серйозного.

Виписували заспокоюючі ліки. А хвороба — нема-нема та й нагадувала про себе.

Олег лайнувся пошепки, уявивши підозрілі погляди ескулапів. Їм тільки температуру подавай. Хоча б тридцять сім і одну десяту градуса. Тоді діагноз поставлять, листок непрацездатності випишуть. А якщо всього-на-всього болить, то плечима здвигают: мовляв, відхилень немає. От коли зовсім скрутить — намагаються з'ясувати, чого скручує.

З лікарнями туго стало. Особливо відтоді, як медики повели боротьбу за зменшення захворювань серед населення, зайнятого на виробництві. Деінде навіть додумалися до того, що, коли людина відчуває себе недобре, але явних симптомів хвороби немає, рекомендують адміністрації переводити її на легшу роботу. І подібне нововведення видають за чуйне обслуговування. Безперечно, лікарняних поменшає, а крива інвалідності поповзе вгору. Недарма, певно, кажуть: ніщо нам не обходиться так дорого, як безплатна медицина.

Ще не сіріло, коли Іванютини вже були на ногах. Березневе сонце сходить пізно, а до роботи треба встигнути попоратись вдома. Олег сьогодні не помічник — Тамара сама понесла свиням відра з кормом. Потім одягнулася, крутнулася перед люстром.

— Я пішла, — кинула від порога.

— Дивись, щоб не причинили.

— Часи не ті. Нема за що. Якщо на кому й змелеться, то на кухареві. А з мене, як з гуски вода,— рипнула дверима.

* * *

Другий день медики обстежували дітей. Спершу оглядали учнів перших-четвертих класів, згодом дійшли до десятикласників. Екстремальна ситуація вимагала швидкості і точності визначення діагнозу. Для госпіталізованих попередньо встановили: поліенцефалорадикулоневрит, харчова інтоксикація. Кузнецову, Панібрату, Харченку промили шлунки, зробили ін'єкцію. Для консультації запросили світил медицини. Але безрезультатно.

Працівники санепідемстанції разом із слідчо-оперативною групою шукали джерело захворювання. У їдальні вилучили продукти, з ящика для харчових відходів взяли рештки помий, об'їдки.

Дослідження проводили скрупульозно, намагаючись виявити отрутохімікати.

Тим часом здоров'я госпіталізованих погіршувалось. У дітей почало випадати волосся, паралізувало кінцівки.

Батьки учнів, учителі з надією чекали від лікарів неможливого.

— Вживуть? — питали.

Відповідь була неповною. Обіцяли докласти зусиль, хоч розуміли, що навряд чи допоможуть.

Андрійко Кузнецов і Сергійко Панібрат померли майже одночасно. На кілька годин пережив їх Олександр Макуха — двадцятисемірічний інженер. 16 березня 1987 року, у понеділок, він прийшов до школи перевірити холодильне устаткування. Агрегат працював нормально. Олександр вже було зібрався йти, коли кухар Григорій Миколайович Нога запропонував пообідати.

— У мене суп із потрушками. Пам'ятаєш, герой Висоцького — Жеглов, із фільму «Місце зустрічі змінити не можна»,— любив такий супчик.

Макуха відмовлявся.

— Не пошкодуєш,— наполягав Нога.

Нарешті вмовив.

Суп і справді був смачний.

— А ви чому собі не наливаєте?

— Я потім,— відмахнувся кухар.

Не думав і не гадав молодий інженер Мінського районного тресту їдалень, що цей обід буде останнім у його житті.

* * *

Прокурор району Винокуров нервував. Завжди врівноважений, спокійний, він вкотре вже переглядав висновки бактеріологічної та хімічної експертиз, де зазначалося, що якість харчових продуктів відповідає нормам, технологія приготування їжі не порушувалася. І разом з тим судово-медична експертиза не знаходила у померлих ознак отруєння.

Тупикова ситуація спонукала до розробки нових версій. Якщо немає отруєння, яка ж причина смерті трьох чоловік? Сергій Маркіянович міг би й не повертатися до справи — її передали старшому слідчому міської прокуратури Ковалю, а оперативні дії виконує відділення розкриття навмисних убивств, яке очолює підполковник Піддубний. Та здавалося, що чогось не врахували.

«Випадання волосся...— подумав прокурор.— Невже ми б'ємося головою у відчинені двері?»

Набрав номер телефону.

— Олександр Іванович! Доброго дня. Винокуров турбує. Впізнав, кажеш? Добра у тебе слухова пам'ять. Як розслідування? На міліні? Слухай, я от що думаю: а чи не пов'язана смертність із Чорнобилем?

Коваль не поспішав з відповіддю.

— Чому мовчиш? — допитувався прокурор.— Може, якась радіаційна хмарка випала на територію школи...

— Ідея прийнятна,— донеслося з іншого кінця дроту.— Спасибі, Маркіяновичу, хоч мало ймовірно, але можливо.

Того ж дня радіаційна служба зафіксувала: територія і приміщення школи чисті. Радіаційний фон 0,01—0,012 мілірентгена.

Надвечір підполковник Піддубний приїхав до лікарні, де лежав Нога. Сімнадцятого березня вранці, після злосчасного понеділка, його не дочекалася і не могла дочекатися директор школи. Кухаря вночі забрала «швидка допомога». Почувався він зле, та Миколу Олеговича пропустили до хворого.

— Ваші мене вже допитували,— кволо мовив Нога.— Не могло бути у нас випадковості. А чого так трапилось — не знаю. Всі працювали на совість. З продуктами я поводився обережно. Посуд завжди був чистим. У нас нова посудомийна машина. І Тамара Іванютина — посудниця — охайна робітниця. Взагалі, колектив підібрався сумлінний. Повірте, важко пережити трагедію. Я знаю про смерть учнів... інженера... Може, в хлібі якась отрута була?

— Перевіряли. Нічого не виявили.

— Нічого не збагну.

— Скажіть, Григорію Миколайовичу, а звідки і коли ви одержували потрушки?

— Потрушки? Ви думаєте...— хворий заплющив очі, на блідому обличчі з'явилися рожеві плями.— Ви думаєте,— повторив і подивився на Піддубного,— що потрушки були отруєні?

— У тім-то й біда наша, що отрути не виявлено.

— Вам біда, а мені радість,— кволо посміхнувся Нога.— Із складу привезли пупки, серце, печінку... Привезли в суботу. Нам щодня завозили продукти, крім неділі, звичайно.

— І ще одне: ви нікому не давали їх додому?

— Ні,— заперечливо похитав головою кухар.

— А міг хтось сам узяти, без дозволу?

— Не помічав такого.

— Спасибі, видужуйте,— підполковник попрощався з Ногою.

«І все-таки треба перевірити членів сімей робітників кухні. Можливо, серед них є хворі. Та це за умови, якщо хтось брав потрушки. Хоча навіть перевіряти? Адже отрути не виявлено»,— розмірковував підполковник, спускаючись сходами.

* * *

Старшим уповноваженим капітану Лазарєву і майорам Овчаренку та Шевчуку належало з'ясувати, звідки на склад тресту їдалень надійшли курячі нутрощі, чим годували птицю, де і з чого вироблявся корм? Поглиблювалася версія, пов'язана з радіацією.

Переконавшись, що подвір'я і приміщення школи чисті, Коваль і Піддубний спинились на харчових продуктах, зокрема на потрушках. Кури могли наклюватися зерна, трави, напитися води, заражених фтором

Якщо ж разом із їжею він потрапив до організму, то й став збудником хвороби і причиною смерті.

Паралельно з цим слідчий надіслав направлення для проведення судово-хімічної експертизи з метою виявлення фтору у померлих.

Знову була задіяна радіаційна служба, взяті проби ґрунтів, зерна, обстежено чотири комбікормових заводи. Особливо доскіпливо проводилася перевірка київської птахофабрики. Саме звідси, за документами, були привезені на склад тресту субпродукти. Але все — намарнє.

Нічого нового не знайшли й експерти. Констатували: фтору не виявлено.

Чорнобильська версія відпала. Та по місту витали плітки, одна фантастичніша за іншу. Бачили люди, що заміряли рівень радіації у школі. І покотилося...

— Ось вони, наслідки аварії...

— Це квіточки — ягідки пізніше з'являться.

— Бідні діти! — ойкали одні.

— А може, не від радіації,— сумнівалися інші.

— Перестаньте! — заперечували перші.— Бачите: ніхто ж анічирк. От вам хвалена гласність. Про Сталіна і Брежнєва газети розписують, аж захиляються, радіоприймачі розжарюються від виверження слівес на їхню адресу, а трагедію в школі замовчують.

Безумовно, непоінформованість викликає будь-яке судження. Найчастіше викривлене. Але нічим було його спростувати. Одне тільки й тішило, що проводиться слідство. Може, так і треба було сказати. Але газети і радіо мовчали. А з іншого боку, скажи вони так, знайшлися б голови, які запевняли б, що слідством прикриваються, а насправді все інакше. І знову розповсюджували плітки про радіацію. Що краще: замовчати чи сказати правду?

Напевне, сказати правду. Можливо, тоді люди б допомогли. І не довелося б слідчому і оперативникам варитися у власному соку. Вони ж шукали зачіпки. Їх не влаштовували висновки судмедекспертизи.

— Як їх приймати за чисту монету? — обурювався Піддубний.— Добре. Нехай випадання волосся, параліч кінцівок спричинені змінами в організмі. А чим викликані ці зміни? Як гадаєш, Олександрє Івановичу?

— Ти хочеш знати те, чого не знає медицина,— зітхнув Коваль.— Вона у нас велика і безсила. Ми завжди хвалилися, що маємо найбільше лікарів на тисячу

чоловік. А толку? Ліків немає, діагностична апаратура — зразків минулого століття. Антон Павлович Чехов і то користувався досконалішим стетоскопом, ніж нинішні дільничні терапевти. Ну що можуть нам сказати експерти, коли отруйні речовини не беруться на повід?

— Де ж вихід? — почав було Піддубний і осікся.— Стривай, а якщо скористатися послугами науково-дослідних інститутів?

— Маєш на увазі академічні? У цьому щось є. Препарати у них знайдуться. І вони могли б дослідити... Доповімо начальству. Сам розумієш, не наше відомство.

Парадоксальна ситуація. Бюро судово-медичної експертизи не мають найнеобхіднішого для виконання функціональних обов'язків. Здавалось би, що тут повинні бути найновітніші техніка, устаткування, препарати, а насправді матеріально-технічна база далека від бажаного. Щоправда, воно й не дивно. Бюджетні асигнування мізерні, а госпдоговірною тематикою бюро не займаються. Тож в основному тут проводять експертизу за кольором трупних плям, специфічним запахом, наприклад алкоголю, оцтової кислоти, дихлоретану, ефіру... Ковалю потрібна була детальніша експертиза.

Невдовзі її проводив Інститут колоїдної хімії і води Академії наук УРСР.

* * *

Розпитували по одному. Цікавились, хто був шістнадцятого березня у шкільній їдальні зранку, в обід, після обіду. Чи не бачили кого стороннього?

Вчителі, учні, робітники кухні давали свідчення. Школа гула, як вулик. Майже кожен ставав Шерлоком Холмсом. Найближчі друзі по закутках ділилися враженнями, проводячи домашнє слідство. У декого до вчорашніх товаришів з'явилося холодне ставлення, упередженість. На конкретні запитання часто відповідали домислами. Толком ніхто нічого не знав, та раз міліція опитує, значить, когось братимуть.

* * *

Інститут колоїдної хімії спільно з Республіканським бюро судово-медичної експертизи дав висновок, що учні й інженер холодильного устаткування Макатуха

померли від надмірної дози малонато-форміату талію — розчину, який ще іменують клеричами. Талій спричинює випадання волосся, паралізує кінцівки, довго зберігається в організмі і перетворює спинний мозок на кристали.

Звідки він взявся у супі? Талієм користуються тільки за спеціальним документом. Де талій могли використовувати у Києві? Пошуки вели Лазарєв і Шевчук.

Піддубний і Коваль встановлювали осіб, які були шістнадцятого березня в їдальні, вивчали особові справи.

Необережність кухаря відпадала. Проглядав злий умисел. Чиясь жорстока рука хлюпнула рідину в суп. Клеричі стали причиною трагедії.

Зрештою спинились на посудниці Іванютиній. Але встановили, що її чоловік Олег звертався до лікарні і скаржився на млявість, болі у животі. Отже, Тамара, певно, без дозволу взяла потрушки, приготувала вдома страву, нагодувала чоловіка, не знаючи, що субпродукти отруєні. Тоді отрута потрапила не в суп, а раніше. До школи надійшли потрушки з клеричами.

* * *

Поспішність — згубна, зволікання — смерті подібне. І в будь-якій їдальні, кафе може статися лихо. Як перекрити йому шлях? Де витоки зла?

Пульсує думка. До пошуків залучені десятки працівників міліції і прокуратури. Кожен має свою ділянку.

А якщо отруєння в школі — випадковість? Чиясь безпечність чи халатність? Про це зараз багато пишуть газети й журнали. І що парадоксально? Замість того, щоб обурюватися, об'єднувати сили проти розхлябаності, керівної і виконавської байдужості, гнати в три шиї не здатних якісно і сумлінно виконувати свої обов'язки, люди зникають до надзвичайних подій і лише стенають плечима: мовляв, коли ж буде порядок?

Здавалосьь, після Чорнобиля ми станемо в сотні разів обачнішими, що, обпікшись на гарячому, будемо дмухати й на холодне, але ні. Пішов на дно «Адмірал Нахімов», один за одним сходять з рейок поїзди «Київ — Донецьк», «Красная стрела», вибухають вагони в Арзамасі, на станції Свердловськ-Сортувальний... І люди, читаючи повідомлення, інертно підраховують збитки. Сьогодні не тридцять сьомий рік, ніхто не

схильний думати, що це — диверсії, прояви ворогів народу... На виправдання безладності, нетямущості з конкретними прізвищами і посадами знайшлося безлике слово — недогляд і геніально-бюрократичне формулювання: упушення в роботі. Потерпають десятки, сотні людей, а для когось це всього-на-всього упушення.

— Чиє ж ми з тобою шукаємо упушення в роботі? — Піддубний підвів голову від особових справ.

— Гадаєш, його високість випадок? — глянув на підполковника Коваль і пригладив чорні вуса. В очах сяйнули іронічні іскорки.— Ми довго ховали те, що не ховалося, передавалося з вуст в уста. Але були й стійкі невірці. Мій однокурсник завжди у таких випадках вимагає назвати джерело інформації. І обов'язково друковане.

Вони сиділи в кабінеті начальника чотирнадцятого відділення міліції майора Костюка. Кабінет став своєрідним штабом. Сюди надходила інформація, тут розроблялися версії і способи їх перевірки, опитували вчителів, батьків, учнів.

Директор школи розповідала про кожного. Безперечно, люди різні, зі своїми поглядами на життя, у школі іноді виникали чвари, але де їх немає в роботі?

Леся Олексіївна, наскільки могла, охарактеризувала і працівників їдальні. Не забула згадати Кукаренко.

— Хто це? — поцікавився Піддубний.

— Дієтсестра,— випередив Святенко майор Костюк, який сидів за своїм столом і як господар кабінету, і як повноправний учасник виявлення істинної причини лиха у десятирічці.— Нещодавно померла.

— Що ж трапилось?

— Сімдесят п'ять років було,— зітхнула директор.— Лікарі встановили діагноз: інсульт. Її всі називали бабою НАТОЮ. Любила чистоту і порядок. За недогляди спуску не давала. Не розуміла, як це можуть бути упушення в роботі.

Піддубний гмикнув, згадавши сказане Святенко, потягнувся і знову почав гортати особові справи.

— Вкотре ти їх перечитуєш? — запитав Коваль.

— Не рахував, але не більше, ніж ти. У них, до речі, не тільки трудова діяльність, анкетні дані, а й географія. От скажи: ти знаєш, що таке Учкурган?

— Не чув.

— Просто не звернув уваги. Учкурган — місто в Узбекистані. А театр Ахумбабаєва тобі відомий?

— Дивишся особову справу Іванютиної? Життя її добряче помотало. Де тільки не була. На Нурецькій ГЕС...

— Виконробом працювала... Я із заплученими очима можу розповісти біографії всіх прибиральниць, посудниць, вчителів, їхніх родичів і півдюжини знайомих.

— Між іншим, щось довго Васильовича немає.

— Костюк — чоловік залізний. Сказав, о п'ятій буде — значить, буде.

— І знову по новому колу...

— Швидше по тому самому, тільки прискіпливіше.

— Потрібні докази.— Коваль лівою рукою торкнувся вусів, немов хотів пересвідчитися, чи вони на місці.— До речі, ти звернув увагу на погляд Іванютиної?

— Гарячий?

— Який чорт! Холодний. Гляне — мороз поза шкіру йде. Коли зненацька зустрічаєшся очима — торопієш.

— Горгона. У грецькій міфології є три жінки-страховища, яких прозвали горгонами. Від їхнього погляду люди кам'яніють.

— Ми з тобою скоріше кам'янітимемо від погляду начальства,— посміхнувся слідчий і зиркнув на годинник.— Між іншим, без чверті п'ять.

— П'ятнадцять хвилин — це не так і мало.

Рипнули двері — поріг кабінету переступили Лазарєв і Шевчук.

Коваль нервував. Думки виникали розрізнено, обірвано, миттєво зникали, не маючи живлення для розвитку.

«На птахофабриці талію не виявлено...»

«А чи все обстежено?..»

«Кури не могли наклюватися — інакше виздыхали б... Чи їх умертвили раніше?»

«Яким транспортом вивозили продукцію?»

«При чому транспорт, коли продукти були в ящиках?»

«А якщо водій... Звідки в нього талій?»

— Ловиш нитку? — Піддубний співчутливо дивився на слідчого.— У мене теж... прогалина.

— Щось крутиться — і сумніваюсь.

У сумнівах є велика цінність: вони слугують запобіжником помилкам і поспішним висновкам.

— Хоча б якісь методичні розробки з подібної справи,— ніби виправдовувався Коваль.— Правда, не догматичні...

— Догма — керівництво до дії,— пожартував підполковник.— Але чого нема, того нема. Будемо шукати самі. Сподіваючись, що колись розрибиш методичку. Між іншим, ваша думка теж врахується,— мовив до Шевчука і Лазарева.

Старші оперативні уповноважені перевіряли версію про те, що потрушки надійшли до школи вже отруєні клеричами.

На птахофабриці їх зустріли без ентузіазму. Хвилюватися ніби й не було чого, та де гарантія, що все гаразд? Скільки у повітрі літає різних хімікалій! Випали із снігом, який тане... Могли кури наковтатися отруєної води, але не виздохали, бо не встигли — під «ніж пустили». Так і з кормом. Правда, вже перевіряли, але ніхто не гарантований від випадковості.

Обстеживши всі закутки, Шевчук і Лазарев набрали у пробірку води з калюж і, із заздальгідь даною Ковалем постановою на експертизу, поїхали до Інституту колоїдної хімії.

Учений люд — допитливий і тактовний.

— Певно, ваші справи швах? — беручи пробірку, чи то ствердив, чи запитав завідуючий лабораторією.

— Чому ви так думаете? — вихопилося у Лазарева. Завлабораторією стеноув плечима.

— Ми вже проводили експертизу... Навіщо повторна? Та вам видніше. До речі, ви дали воду на виявлення талію. Можливо, вам буде цікаво знати, що талій — шкідлива речовина, у суміші отруйна, але й корисна. Її навіть використовують як косметичний засіб.

Раніше талій використовували як ефективний засіб для прискорення дозрівання бавовнику і знищення шкідників.

Про те, що клеричі завдяки великій щільності застосовують для визначення мінералогічного складу геологічних порід, оперативні уповноважені вже знали. Майор Овчаренко паралельно з'ясовував у геологічних організаціях і установах наявність рідини чи можливого її використання раніше.

До кабінету заглянула чорнява молодиця.

— Вибачте, нас викликали на п'яту годину.

— Із шістнадцятої школи?

— Ага.

— Зачекайте хвилинку.

Клацнула пружина настінного годинника. Вдарив дзвін.

Швидким кроком зайшов майор Костюк.

— Точність — гречність не тільки королів,— мовив збуджено.— Не люблю запізнюватися. Кухонні працівники у коридорі. По одній будемо запрошувати?

— Давай спершу всіх,— вже вкотре помацав вуса Коваль,— у загальних рисах проінформуємо, чого ми хочемо, а потім...

Костюк вийшов з кабінету і миттю повернувся.

— Іванютина зникла! Нічого не сказала і пішла. Негайно треба провести обшук удома.

— Чи доцільно?

— Доцільно,— наполягав майор.

— Я не проти,— згодився Піддубний.

За кілька хвилин слідчо-оперативна група виїхала на вулицю Красинського, де мешкала Тамара.

* * *

До Києва сестри Масленко приїхали непомітно, як приїжджають щодня сотні тисяч чоловік. Ніхто їх не зустрів, і вони пірнули в потік пасажирів, вигулькнувши аж на привокзальній площі. Невпинно шугали таксі, трамваї, автобуси.

Молодиці озирнулися довкола, когось про щось запитали і, перегинаючись від ваги валіз, заспішили на зупинку десятого тролейбуса.

— Як гадаєш, приживемося? — запитала старша на вигляд.

— Ти ще сумніваєшся, Ніно,— блиснула очима молодша.— Мама нагадала, що тут ми заживемо царицями. І королів своїх познаходимо. Дядько допоможе.

— Не віриться, Томцю,— зітхнула Ніна.— Таких, як ми, тут знаєш скільки!

— Дуреп! — тепер уже іскри заграли в очах молодшої. Вона струснула головою, і густі коси розсипалися по плечах.— На всякий товар є свій покупець. Як мама казала? На ловця і звір біжить. Вище носа, Ніно. Своє візьмемо.

— Як поверне доля,— зупинилась старша.— Давай трішки перепочинемо.

Тамара стверджувала, що людина — творець своєї долі і коваль свого щастя. А Ніна запевняла: від долі не втечеш і її не обманеш. І тут немає протиріччя.

— Я натерпілася,— Масленко-молодша задумалась, можливо, згадавши своє дитинство, яке минуло в Узбекистані, куди батько з матір'ю в 1943 році після звільнення Балти Одеської області переїхали жити, а може, своє невдале заміжжя, свій перший і останній аборт, який назавжди позбавив її можливості стати матір'ю. Та тїнь задуми, що налетіла на очі, швидко спливла, і невдовзі сестри їхали тролейбусом до дядька.

Головний бухгалтер автопідприємства Бойко зустрів своїх племінниць не сказати б що радісно, але й не холодно.

— Місця для вас я забив. Ніна буде бухгалтером, а ти, Тамаро, диспетчером. Захочете — паралельно курси водіїв закінчите. У житті все знадобиться,— напучував дядько.— І не будемо гаяти часу: завтра ранку оформитесь.

Сестри стали до роботи, а з голів не виходило материне віщування про королів. Правди ніде діти: шофери увивалися коло сестер, але їм було не по сімнадцять років, щоб мліти від поцілунків, закохано зітхати, милуючись зорями, і у захопленні шепотіти ласкаві слова. Якщо їм судилося в Києві стати царицями, то не за великими королями. А їх обходили кавалери без достатку.

Кажуть, що прагнення жінок залежить від віку. Коли їм сімнадцять — двадцять п'ять — за спільними інтересами, двадцять п'ять — тридцять — за достатком, а коли за тридцять — будь-кого, аби не залишитися самотною. Ніна була в тому віці, коли підходив будь-хто, а Тамарі мріявся достаток судженого. Та пророкування матері збивало з пантелику: мали бути королі.

Молодиці не знали однієї закономірності: королі не бувають самотніми.

Але мати казала: на ловця і звір біжить.

Сестри вийшли на лови. І треба віддати їм належне: чимось сподобались колишньому працівникові Міністерства внутрішніх справ Мациборі, людині літній, довірливій.

Дізнавшись, що молодиці розлучені, бездітні і ніде їм жити, за своєю добротою запропонував поселитися в нього.

— Правда, квартира однокімнатна, але затишна.

— Хочете сказати: хоч в тісноті, зате в теплі? — посміхнулася Тамара.

Наступного дня вони переїхали до відставника, і невдовзі Ніна зареєструвала шлюб з господарем квартири. Але сімейне життя було коротким: через кілька тижнів Мацибора помер, залишивши дружині квартиру і своє прізвище.

Лікарі констатували: інфаркт. Знайомі померлого скрушно хитали головами, іронічно осуджуючи його одруження.

— Либонь, серце не витримало перевантажень медового місяця.

Тим часом на небосхилі зблиснула зірка Тамари: все частіше й частіше затримувався у диспетчерській водій автопідприємства Микола Семенчук. І одного дня, червоніючи, запропонував їй вийти за нього заміж.

— Я скоро одержу квартиру.

— Готельну? — єхидно запитала Масленко.

— А що? На безриб'ї і рак риба,— зніяковів парубок.

— Я пожартувала,— звела очі Тамара, але в них не було ні радості, ні суму. Вони залишалися холодними.— Просто твоє освідчення... так раптово... Якщо ти не жартуєш...

Микола мав серйозні наміри. Та прожили вони всього півроку.

Повернувшись із чергового рейсу з Підмосков'я, він занедужав. Хвороба звалила і напарника.

Першим помер Семенчук, слідом за ним — його товариш, змінник за кермом. Після смерті чоловіка Тамара залишила місце роботи.

Та у вдовах довго не затрималася, підвернувся Олег Іванютин.

* * *

Овчаренко поспішав. Хотів устигнути до кінця робочого дня, щоб усіх застати на місці. Не хотілося думати, що ретельні пошуки не дадуть бажаних результатів. Талій став «притчею во язицех». Кожен розумів: необхідно знайти місце, де він є або був, а потім встановити, чи ніхто його не крав, не губив...

Складність пошуку полягала у великій кількості організацій і установ, причетних більшою чи меншою мірою до геології.

Насамперед майор завітав до науково-дослідного інституту.

Молодий завідуючий лабораторією, кандидат наук Олександр Пономаренко швидко збагнув, у чому справа.

— Ми не застосовуємо талію у своїх дослідженнях. А от хто користується ним? Тут така петрушка виходить... Визначити мінералогічний склад порід можна в польових і стаціонарних умовах. Не заздрю вам, навіть якщо встановите, де є талій. Його міг взяти будь-хто. Сам по собі він не шкідливий.

— Не скажете, де найімовірніше ця речовина може бути?

— В експедиціях. Вам треба звертатися до коротажників... Хоч, зрештою, все проходить через лабораторію.

— А багато експедицій у Києві?

— Точно не скажу, але немало.

«Тільки б не шукати талій по всьому Союзу,— подумав Овчаренко.— Хоч усе може бути. Але тоді отруєння в школі — не випадковість, похідне чийогось головоотяпства, а чийсь злий умисел».

Та майор відкинув ідіотську думку. Не вкладалося в голову, що хтось міг отруїти умисно дітей, кухаря, інженера холодильних установок. Сходилися на чіємусь головоотяпстві, не бачили логічного зв'язку між жертвами. Але хоч би там що — джерело і шлях надходження отрути до школи треба шукати.

— Що для вас можу зробити,— мовив по паузі Пономаренко,— то лиш поцікавитися у колег про ймовірність застосування талію. За вашої згоди, звичайно.

Старший уповноважений не заперечував.

Пономаренко попрохав зачекати його, вийшов з лабораторії, а коли повернувся,— тримав у руках аркуш паперу.

— Ось візьміть.

Майор прочитав назву експедиції і її адресу. За годину дістався до геологів.

Лаборант Варвара Бордюгова, коли Овчаренко відрекомендувався їй, здивовано здвинула плечима: мовляв, такого гостя не чекала.

Запитливо подивилася на майора, немов з виразу його обличчя хотіла довідатися заздалегідь, чого нею зацікавилася міліція.

Овчаренко витримав паузу, обмірковуючи, як краще поведеться: брати, як кажуть, бика за роги чи спершу відволікти увагу Бордюгової від мети свого візиту. Досвід підказував не поспішати. Адже лаборант могла замкнутися — і спробуй тоді встановити, якими каналами і до кого міг потрапити талій з лабораторії. Тож почав здалеку, а згодом поцікавився речовиною.

— Вас що, гризуни заїдають? — запитала жінка.

— Гризуни? Чому гризуни?

— Талієм труять гризунів.

— Вперше чую. А ви пробували?

— У мене вони не водяться. Хазяйства не маю.

А інші труять.

— Ви вже комусь давали?

— Так.

Бордюгова назвала кілька прізвиськ.

— А ще кому?

— Яка різниця. Чи ви мене допитуєте?

— Вважайте, що допитую.

— Сусідці давала.

— Дивно. Як же так! У вас хазяйства немає, а в неї є. Хоч живе в багатопверховому будинку.

— У її батьків власний будинок. Є живність. А там, де живність, там щурі і миші водяться.

— Як прізвище вашої сусідки?

Бордюгова назвала.

— Я вас просив би про нашу розмову нікому нічого не говорити.

— А що трапилося?

— Є підозра, що талієм труїли не щурів.

— Не може бути, — сполотніла лаборантка.

— Від вас можна зателефонувати?

— Будь ласка.

Овчаренко набрав номер телефону. Але на другому кінці дроту ніхто не взяв трубки. У кабінеті Костюка нікого не було.

* * *

Обшук — річ неприємна. І для господарів, і для тих, хто його робить. І можна зрозуміти обидві сторони. Міліція перевіряє версію щодо причетності обшукуваних до злочину, щоб утвердити припущення або ж зняти підозру з невинних людей, які за тих чи інших обставин потрапили в коло підозрюваних.

Обшукувані ж, навпаки, знаючи про свою невинність, висловлюють невдоволення і роздратування, вбачаючи в діях міліції спробу посіяти недовір'я з боку сусідів, а то й відкритий замах на свої честь і гідність.

У слідчо-оперативній групі кожен розумів, що якби не зникнення Іванютиної з приміщення чотирнадцятого відділення міліції, то обшук не проводився б так поспішно. Навіть незважаючи на те, що час працює на злочинця. Це не трус самогону, який роблять деінде по селах без будь-якої на те підстави.

Серед тих, хто входив до слідчо-оперативної групи, кар'єристів, підлабузників не було. Зате було велике прагнення якнайшвидше дізнатися, яка ж причина отруєння у школі?

«Невже Іванютина?» — подумав Піддубний. Хөтів перемовитися кількома словами з Ковалем, та не встиг. Автомобіль зупинився біля шістнадцятого будинку.

Піддубний, Коваль і Костюк першими зайшли на подвір'я.

Тамара вискочила з веранди.

— Чого це ви? Чого? — накинулася.

Слідчий пред'явив постанову на обшук, прикидаючи, скільки часу займе його проведення.

Добротна будівля, цегляний сарай, гараж, саж для свиней. З усього видно, що батьки Олега були стараними господарями. Вони тривалий час працювали на Півночі, накладали грошей і в Києві купили оселю. Заздрісники як тільки не обзивали Іванютиних-старших, а подружжя примножувало достаток. А хіба можна дорікати тому, хто своїм горбом наживає? І Олега вчили цінувати трудову копійку. Правда, коли привів невістку в дім, не дуже вона сподобалася, зла якась, але то таке, не їм з нею жити. Зате хазяйновита. За вітром хазяйство не пустить. І працювати пішла посудницею в школу. Там від обідів завжди об'їдки лишаються. У десятирічці підсобного господарства немає, чого ж добру пропадати? Краще нехай Тамара додому забирає.

Від сарая підійшов Олег з якимось чоловіком. Попросили його бути за понятого. Згодився.

Обшук почали з веранди, потім оглянули коридор, перейшли до світлиці. І ось із шухлядки швейної машини один з працівників міліції дістав флакончик з рідиною. Впало в очі: «Обережно, отрута!»

— Що це? — поцікавився Костюк.

— Не знаю, не знаю,— розвела руками жінка.— Звідки тут флакончик? Я нічого не знаю. Може, свекор із свекрухою труїли щурів...

— Поїдемо з нами,— резюмував Коваль.— Вміст флакончика на експертизу.— Обережно зняв наклейку.— А це ще знадобиться.

Повернувшись до відділення, побачили у коридорі Овчаренка.

Піддубний підійшов до майора.

— Є новини?

— Здається,— стримано відповів старший оперуповноважений.— Мурашино-малиновокислий талій, який ми називаємо клеричами, лаборант експедиції Бордюгова давала Мациборі.

— Ніні? — вихопилось у підполковника.

— Так. Але брала нібито для батьків.

— Перевіримо. У мене передчуття, що коло замикається.

Хімічна експертиза засвідчила: у флакончику, вилученому в Іванютиних,— клеричі.

На наклейці Бордюгова визнала нею написане: «Обережно, отрута!» — і експерти-почеркознавці встановили, що взятий зразок почерку лаборанта відповідає почерку напису на наклейці. І давала вона отруту не раз і не двічі. Виникла підозра, що отруєння в школі не перший злочин Іванютиної. Тим паче, що деякі епізоди її життя були ідентичними з Нініними. Простеживши прискіпливіше усю родину, працівники правоохоронних органів дійшли висновку, що й на совісті старих Масленків є загублені душі. Згодом, під час ексгумації трупів їх здогадки знайдуть своє підтвердження.

Після арешту Іванютиної затримали Мацибору і старих Масленків.

Тамара сиділа навпроти Піддубного, збоку прилаштувався Коваль.

— Дивлюсь на вас,— мовив слідчий,— і думаю: невже ви жінка?

— Я ні в чому не винна і нічого не знаю.

— Даремно відпираєтесь. Ви ішли по трупах. Точніше, знищуючи живих людей без жалю і співчуття. Ви приїхали до Києва із сестрою вже збагачені досвідом життя, вирішивши будь-що закріпитися в місті і жити собі на втіху. Ні у вас, ні в кого з вашої рідні

високих помислів не було, а прагнення до великих грошей і комфорту роз'їдало душі.

Заарештована мовчала.

— Нам зрозумілий спосіб життя вашого сімейства,— продовжив підполковник розпочату мову слідчим.— Ви всі просто існували на світі, дбаючи лише про себе. Такі, як ви, не повинні були народитися. Утроба матері не витримала б, умертвила б вас... Але, на жаль, вас виносила не жінка-мати, а змія-мати. Вона наплодила гадючат і навчила їх жалити людей без жалю і каяття. Ви жили своїм світом, світом гадань, ворожінь і знищення неугодних, хто насмілювався у чомусь вам перечити, посваритися з вами... Ви і всі ваші рідні нікого не прощали.

Піддубний замовк. Запала довга пауза. Либонь, всі троє думали про одне й те ж. Та коли слідчий і начальник відділення по розкриттю навмисних убивств Київського міського управління внутрішніх справ намагалися уявити епізоди із життя сімейства Масленків, то Тамара лише поновлювала їх у пам'яті.

* * *

Вони приїхали із сестрою до Києва. Ніна вийшла заміж і тільки прописалась, як хлюпнула у страву клеричі. Чоловік помер. Мати їх навчила, як труїти, щоб ніхто не підкопався.

Тома теж старалася зійтися з кимось заможним, але такий не траплявся. Правда, один колишній льотчик почав упадати, але до заміжжя не дійшло — не захотів брати. Тамара вирішила помститися, та — чи то мало влила отрути, чи організм здоровий — не віддав богу душу. Вижив, звісно, каліка, але живий. І тут їй в поле зору потрапив Микола Семенчук. Вона знала, що з ним жити не буде, але він мав одержати «готельку». Умертвила через півроку, залишившись на житлоплощі сама. А щоб ніхто ні в чому її не запідозрив, відправила на той світ і його напарника. Вдвох вони їздили у відрядження, в обох випадало волосся, обом паралізувало кінцівки. Симптоми хвороби були незрозумілими для медиків, і вони визначили діагноз, пов'язаний з радіацією.

Тамара була щаслива, що все для неї добре закінчилося. Адже кожен розуміє щастя по-своєму. Але тут з'явилася Ніна і повідала, що дружина дядька, того, що влаштував їх на автопідприємство, вимагає повер-

нути борг. П'ятсот карбованців. Так вона тітку пригостила насінням, не забувши його начинити отрутою.

Смерті, смерті, смерті... Вони постають одна за одною. І ніхто не міг визначити їх причини. Тільки раз медики були близькі до цілі. У 1985 році лікарі обласної лікарні звернули увагу на двох жінок: матір і дочку. У них випадало волосся, танули м'язи... Це були сваха і невістка Масленко-старшої — Марії Федорівни. Незлюбила їх стара жінка. Як незлюбила і Тамара своїх свекра і свекруху. Отруїла старого Іванютина, а на його похоронах, коли свекрусі стало погано, замість ліків дала випити клеричі.

От тільки з чоловіком не знала, як бути. Здоровий Олег, красивий. І слухняний.

Взагалі здорові люди у переважній більшості — спокійні, добродушні і довірливі. Та і як Іванютину було в чомусь підозрювати дружину? Ну, зла, не дуже говірлива, зате хазяйновита і любить його.

Тамара ж вагалася. Боялася, що можуть запідозрити її — надто вже часті похорони будуть в домі. Боялася і втратити дужого й міцного чоловіка. Літа вже були не ті, жіночість минала, а він умів її розворушити. Але боялася, що знайде коханку. І разом з тим хотілося лишитися господинею всього надбаного Іванютиними. Судомило її ночами від неспокійних думок, і все-таки скнарість брала гору: потроху підтруювала Олега, він мучився болями, а лікарі нічого не знаходили.

Мовчанку порушив Піддубний.

— Про отруєння ми дещо знаємо, чого не знаємо, будемо встановлювати. А що ви скажете про свою, точніше, Семенчука квартиру?

— Нічого. Там живе людина.

— Нам це відомо. Ви хочете сказати, що залишили її за красиві очі? Але ж ви не з тих, щоб лишати квартиру задарма.

Вона вже була заміжня за Олегом, коли виникло питання: що робити з «готелькою».

І тоді Тамара бере розлучення з чоловіком, виходить заміж за кимось і десь знайденого стоматолога, він прописується на її житлоплощі, а згодом вона з ним розлучається, випикується і прописується у власному будинку Іванютиних, знову взявши шлюб з Олегом.

Неозброєним оком видно аферу, але що цікаво? Там, де вона на виду, найважче її довести. Все зроблено по закону. Через недосконалість закону житлом поки що торгують жвавіше, ніж імпортними «варьонками». Тож і довести аферу не вдалося.

Піддубний і Коваль залишили ізолятор попереднього утримання.

— Яка жорстокість! — виходячи, зітхнув Олександр. — Ніби не вперше стикаюсь із убивствами, маю справу з трупами, а тут... Як усе пояснити? Як? Не вправдовую жодного вбивства. Але в школі... Певно, ніколи не збагну логіки дій Іванютиної.

Вона не змирялася навіть тоді, коли хтось кидав косий погляд. З нею посварилася дієтсестра Кукаренко, і Тамара отруїла страву, яку вона пробувала.

Їй кухар Нога почав забороняти брати у великій кількості недоїдки з їдальні, і вона вирішила зжити його зі світу. Чекала підходящого моменту...

Випав понеділок. Саме шістнадцятого березня минуло дев'ять днів, як поховали бабу Нату. Скромно пом'янули — і розійшлися. Нога вирішив пообідати. Налив супу з потрушками, але не сів до столу, затримався. Аж тут забігли діти. І він холодний суп вилив назад у каструлю, не знаючи про те, що в тарілку Тамара влила отруту.

Зупини, жінко, смерть! Тільки тобі відомо, скільки сліз і горя, скільки страждань і проклять ввійде в сім'ю, а он тим хлопчикам ложка страви стане останньою. Але ні. Спокійно подала черпака, холодно зблизнувши очима.

* * *

Підполковник попрощався з Ковалем, повільно пішов вулицею. Він ще не знав, що клубок злочинів зростатиме, що справу за її масштабністю і значимістю передадуть до прокуратури республіки. Бо де не жили Масленки — старші і молоді, залишали після себе трупи. Слідство виявить шістдесят два випадки отруєння, з яких вісімнадцять смертельних.

Микола Олегович хотів збагнути, як могли жінки дійти до убивств, а розум не сприймав логіки дій.

«Це в них, — подумав, — звичка, вироблена десятиліттями. От тільки чому стара Масленчиха не навчила труїти сина? Боялась, що він противитиметься? Чи це не чоловіча справа? Багато ще на цьому світі підлості.

її не виправдати. Хтось йому сказав, що дії Масленко-старшої, Іванютиної, Мацибори можна пояснити. І процитував Белінського: «Для низьких натур немає нічого приємнішого, ніж мстити за свою нікчемність». Але, здається, російський критик тут ні до чого. Нікчемами з убивць нікого не назвеш. А от спосіб життя...»

Про спосіб життя багато говорили і писали. А в круговерті життя ми не завжди помічаємо підлість, хижацтво. Та ще й так багато говорено, що радянське суспільство — найгуманніше у світі, найдосконаліше, найосвіченіше... Вірилося. А при вірі й подумати важко, що на тебе чатує підлість, смертельна заздрість, наруга. Що поруч змії у людській подобі і безжалісно жалять... жалять...

Є й горгони, від погляду яких люди кам'яніють. Тож чи варто суспільство називати однорідним? Ні, не помстою керувалася Іванютина. Це був її спосіб життя, який вона собі вибудувала.

* * *

Піддубний зайшов до управління. Побачив капітана Козирева.

— Може, тепер перепочинемо?

— Нам спокій тільки сниться. Завтра вилітаю в Узбекистан. Є думка, що Масленки прилучались до талію там. Його ж на бавовнику застосовували.

— Щасливо. Хоч краще було б, аби ти нічого не знайшов. Мертвих не воскресиш... Та й минуло понад п'ятнадцять років, як сімейство Масленків повністю перебралось на Україну.

Підполковник переступив поріг свого кабінету.

* * *

Київський міський суд засудив Тамару Іванютину до найвищої міри покарання. Сестру та батьків — до різних строків ув'язнення.

ЗНИКНЕННЯ

Капітан Здоренко механічно водив ручкою по паперу, випишував трикутники, квадратики, раз по раз кидаючи погляди на присутніх. Широкоплечий, світлочубий, з голубими очима, мав звичку прикушувати нижню губу. Він розумів схвильованість жінки — невисокої, з ледь-ледь посрібленим волоссям, з натрудженими руками; розумів розгубленість директора училища. Років сорока — сорока п'яти, стрункий, у напрасованому костюмі Сучков стояв коло вікна, м'яко відмовляючись від запрошення сідати. «Нічого, нічого, я постою», — казав винувато.

— Отже, дев'ять днів тому, — примружив очі капітан. — А Віра, — зупинив погляд на жінці, — ніколи не відлучалася з дому без попередження?

— Ні, — та заперечливо хитнула головою і витерла хустинкою піт на чолі.

«Мабуть, прямо з поля приїхала, — відзначив Здоренко, помітивши бруд під нігтями пальців рук, у зламах шкіри на суглобах. — Та чи є підстави бити на сполох?»

— Сергію Петровичу, — звернувся до директора, — а ви розмовляли з її подругами, однокурсниками?

— Особисто ні, — почервонів Сучков. — Їх у мене триста душ.

— І часто відлучаються на дев'ять днів?

— Не сказав би...

— Тим паче. Не подумайте, що я вам дорікаю. Розумію: є керівники груп, є заступник по навчально-виховній роботі... Та скажіть: нікому не хвалилася Віра, що кудись поїде, ні з ким не вела листування?

— Листів не одержувала. Однокурсниці казали, що дружила... дружить... — виправив себе директор, відчувши, що говорить про ученицю в минулому часі, —

з якимсь Сергієм... Місцевим хлопчиною, в СПТУ навчається.

— Розберемось,— капітан дістав із шухляди кілька аркушів паперу.— Тетяно Петрівно, напишіть заяву про зникнення дочки... У вас фотографії немає?

— Ми взяли з особової справи і ось... з альбому,— подав фото Сучков.

— Невже її немає на світі? — вирвалося у матері з грудей.— Невже...— сльози потекли по щоках. Та жінка пересилила себе і тремтячою рукою вивела: «Начальнику райвідділу внутрішніх справ від Демидчук Софії Андріївни...»

Коли залишали кабінет уповноваженого карного розшуку, директор прочинив двері, пропустив жінку вперед...

— Почекайте мене,— мовив їй,— я зараз.— Повернувся до столу.— Вибачте. Тут така справа,— переступив з ноги на ногу.— Не знаю навіть, що й думати... Вже тиждень не відвідує заняття Сьомакіна...

— Де вона?..

— Не знаю. Дружила з Демидчук...

— Рідні знають?

— Сьогодні, коли за нашим повідомленням приїхала мати Демидчук, керівник групи поїхала до неї додому.

— Далеко?

— Тридцять кілометрів.

— То, можливо, дівчата вдвох там?

— Якби так було.

Та так не сталося. Того ж дня під вечір на стіл Здоренка лягла ще одна заява: від батьків Сьомакіної про зникнення дочки Ольги — учениці медичного училища.

* * *

Мало хто думає про гірше — більшість сподівається на краще. Здоренко розглядав фотографії Демидчук і Сьомакіної.

Віра — чорнява, з густим волоссям, розкинутим на плечах, здивовано округлила очі, немов і справді чекала, що з об'єктива вилетить пташка. Трохи піднята вгору голова, кирпатий ніс видавали в ній задерикуватість, впевненість у собі. «Ця постоїть за себе,— подумав капітан.— А от Ольга...» Кругловида, посміхається — ямочки на щоках, та в очах немає іскорки. «Що

це — серйозність? Чи затамований біль? А може, нарочито засумувала перед фотоапаратом? Де ж ви зараз, дівчата? Минуло два місяці, а про вас і від вас — ні слуху, ні духу». І поки що єдиної думки щодо зникнення дівчат у райвідділі не було. Хоча й білі плями у біографії учениць капітан нібито заповнив повністю.

У різних сім'ях росли і виховувались Демидчук і Сьомакіна. У Віри — батько тракторист, мати трудиться в рільничій бригаді. Окрім неї ще двоє дітей в сім'ї — меншенькі братик і сестричка.

— Дочка наша — сонце наше, — говорив батько. М'якосердий, привітний він часто кліпав очима і приплямував губами. Казали, що так скоїлося з ним після того, як довідався про зникнення Віри. Певно, нервовий тік. — Ми її не балували, але й не ущемлювали. Що могли, купували — і чобітки, і черевики, і пальто... А вчитися поїхала — шубу справили. Може, і мала вона якісь секрети від нас, та вся була на виду, як на долоні. Не уявляю, що могло з нею статися.

— Такі не пропадають, знайдеться, — рубав повітря рукою Ольжин батько. Бухгалтер за освітою, Сьомакін не зумів піднятися по щаблях кар'єри. Мітив на місце головного, але не затвердили в районі. Почав пити — і довелося попрощатися з конторою. Порав телят. Чомусь недолюбливав Ольгу. «Годуєш тебе, годуєш, — дорікав, — а толку? З неба зірок не хапатимеш». Особливо став прискіпуватися, коли у восьмому класі коло неї почали увиватися хлопці. Прийде наїдпитку додому і починає: «Що, на гульки тягне? Кров грає? Через вас я всього позбувся!»

«Можливо, тому й сум в очах у Ольги, — взяв фото Здоренко. — Від батьківської нелюбові? Чи, може, він її любив і лише ховав справжні почуття за напускною грубістю й суворістю, що межувала з ненавистю? Та якщо так, чому ж тоді запевняє, що не пропаде, знайдеться? Важкий характер, а душа не книга — не прочитаєш».

Раптом двері кабінету прочинилися, поріг переступила інспектор інспекції у справах неповнолітніх Зубкова.

— Ти чув, Миколо Васильовичу? Він мені дорікає...

— Хто?

— Самойлов. Два роки в міліції — і вже яйце курку вчить!

— Ну, Сергіївно, робота є робота. Щось ти болісно сприймаєш зауваження.

— А ти як думав? Я педагог, а не якийсь там наглядч чи сторож.— Зубкова сіла на стілець, відкинулася на спинку.

— Специфіка...

— Перестань! Яка специфіка? Якщо ростуть недолюдками, то ти їм хоч кілок на голові теши — такими і вмруть. Швидше б уже по вісімнадцять років виповнилося.

— Це ти про кого, Зіно?

— Про Чубенка і Савкова.

— Щось накоїли?

— А ти як думав! Сусіда обікрали. У сарай залізли, розкурочили мотоцикл, забрали деякі інструменти.

— Кримінальна справа.

— Та ні. Хвалить бога, помирилися. Сусід простив. Але ж Самойлов... Каже, що я нічого не знаю про своїх підопічних. Та пропадуть вони пропадом!

— Тобі працювати в інспекції протипоказано. А інакше мусиш займатися ними.

— Нехай батьки піклуються.

— Ех, Зіно... Якби не було впливу навколишнього середовища на дітей, то батьки з ними клопоту б не знали. А так — вибачай... Хочеш відверто?

— Ну-ну... Що в тебе за теорія?

— Не теорія, а суб'єктивна думка. Думаю, не заперечуватимеш, коли скажу, що кожна людина — плід суспільства. А воно неоднорідне. Та коли людина відповідає стандартам — вона нікого не турбує, а є відхилення... Ніхто не хоче взяти на себе відповідальність. І звичайно ж, батьки винні. Їх найлегше звинуватити, бо вони пустили дитя на білий світ. Але даруй, Зіно... Дитина шість чи п'ять, нехай навіть чотири роки була в дитсадку, потім пішла в школу... Тут тобі і няньки, і вихователі, і вчителі — армія! І раптом брак у роботі — правопорушник! Чий це брак? По справедливості, то це брак усіх дорослих. Скажи, чому діти не бувають відвертими з нами? От навіть з тобою?

— Дивно. Бо признатися мені в своїх гріхах — те саме, що рубати сук, на якому сидиш.

— І вони це розуміють?

— Аякже!

— То як же ти думаєш наставити їх на правильний шлях? Хоча б того Чубенка і Савкова?

— Вони закінчені покидьки.

— А чого так? Бо відчувають, що ти, Зіно, покриваєш їх... І не вперше. І Самойлов, мабуть, тобі про це сказав?

— Що Самойлов! Йому теж не дуже хочеться порушувати кримінальну справу. Без сумніву, він налякав Чубенка... Сказав, ще що-небудь — посаджу на п'ять років... А мені? Що мені сказав?

— Не домовляєш?

— Чому? Радив відправити їх у спецучилище. Теж мені порадики! Легше всього відправити...

— Не знаю, Зіно. Боїшся ти за себе. Честь мундира бережеш... Але дивись: хлопці вони їжакуваті, скритні. За ними око та й око треба, а ти ждеш повноліття.

— О, починаєш вчити.

— Думаю. Школа їх зіпхнула свого часу на тебе, а ти тепер сподіваєшся на СПТУ.

— Ну, знаєш...

— Не ображайся. Я ж начистоту. Мені взагалі здається, що інспекція — не виховна установа. Маю на увазі форми і методи. Дубляж шкільних заходів. Тільки дітей ущерблюємо.

— З Чубенка не убуде.

— Якщо врахувати, що він стоїть на обліку вже три роки. Чи не занадто тривалий час?

— Небагато залишилося. А там піде в армію.

— От-от. І який же результат?

— Знаєш що? У тебе — своя робота, а в мене — своя.

Зубкова рвучко підвелася із стільця, швидко попрямувала до дверей.

Капітан провів її поглядом, перебрав кілька аркушів паперу. Два з них поклав поруч. Показання Чубенка і Савкова. Обидва писали дрібним почерком, та Чубенко більш каліграфічно. З ними Здоренко зустрівся наступного дня після надходження заяв від батьків Демидчук і Сьомакіної.

Він уже знав, що хлопці дружили із зниклими дівчатами, Сергій часто катав їх на мотоциклі. Про це повідомили учениці медучилища.

— Що ви можете сказати про них? — поцікавився Здоренко.

Староста групи більше за інших була обізнана про зв'язки петеушників з Вірою й Ольгою. Вона жила з подругами в одній кімнаті гуртожитку.

— Вони їм подобались,— зашарілася.— Симпатичні. Ходили разом у кіно, на танці. Правда, одного разу Оля йшла з Олегом...

— Савковим?

— Ага. А тут наші хлопці... Завелися. Вони його відлупцювали.

— Давно це було?

— Ще взимку... Чи напровесні. Точно й не пам'ятаю.

— У профучилищі майстер групи і директор оцінювали Сергія Чубенка і Олега Савкова без розбіжностей. Навпаки: ніби доповнювали одне одного. Із характеристики випливало, що учні — посередні, в навчанні не виділяються, але й не пасуть задніх.

— Не агресивні? — запитав Здоренко.

— Ні.— Майстер на кілька секунд задумався, немов щось зважуючи.— Правда, не знаю, як сказати... Савков, здається, злопам'ятний і мстивий. Був такий випадок. Перевіряв я домашнє завдання. Підняв його. Він поєкав, поєкав — аж Мисюра (є такий учень) почав підказувати. Ну, Олег повторює, а група регоче. Не те підказував. Нарочито. Савков не забув. І коли ми були на практиці, так підлаштував, що з ніг до голови Мисюру заляпало розчином. А от Чубенко — боязкий.

— Боязливий — краде? — здивувався капітан.

— На людях, як кажуть, і смерть красна. Він же не сам краде, а з Савковим. Нерозливвода. Та коли ми розбирали на зборах групи їх поведінку — вони ліхтарі в центрі міста зняли,— то я бачив, як тремтіли руки у Сергія, і в очах тамувався страх. Знаєте, страх — поняття відносне. Щоб украсти — можна йти сміло, без страху, а з'являється він перед відповідальністю.

— Ви їх запросіть, будь ласка, сюди,— попросив Здоренко.

— Зараз,— майстер вийшов з кабінету директора, а хвилин через десять у двері постукали.

— Дозвольте?

Побачивши двох підлітків, Здоренко збагнув, що зайшли Чубенко і Савков.

* * *

Задзвонив селекторний. Капітан зняв трубку.

— Віктор Олексійович? — голос начальника райвідділу звучав хрипло, немов під час простуди. Але Клим-

чук ніколи не хворів. Зате курив багато.— Зайди до мене,— прокашлявся.

— Зараз буду.

У коридорі зіткнувся із слідчим прокуратури Войтком.

— Що привело? — запитав, вітаючись.

— Справи.

— До Климчука?

— До нього.

— Я теж.

Начальник райвідділу звівся над столом. Трохи зсутулений, обсмикнув китель, провів рукою по хвилясто-му волоссю, зачесаному назад.

— Дзвонив дільничний Петраков. У лісі, поблизу Вільхового, знайдено труп.

— Дівчини? — вихопилося у Здоренка.

— Ні, чоловіка. За ознаками, ніби Дідківського. Сірий піджак, коричневі брюки. Медексперт вас чекатиме в лікарні. Фотограф уже біля машини.

— А де ми знайдемо Петракова?

— Знаєте озеро? Він там. Водій у курсі справи.

За кілька хвилин слідчо-оперативна група виїхала у напрямку Вільхового. Відстань до озера — не більше п'яти кілометрів. Тож доїхали швидко. Дільничний повільно походжав коло службового пікапа. Обмінялися рукоштовками.

— Де? — глянув Войтко на дільничного.

— Он там, під кущами,— показав рукою Петраков.— Був засипаний землею і прикритий гіллям. Та земля осунулася.

Оглянувши труп, переконалися — перед ними був мертвий Дідківський.

— Можете сказати причину смерті? — запитав слідчий у медексперта.

— Пробито череп. Можливо, стальним прутиком, можливо, викруткою. Гадаю: зачепило мозок. Точніше скажу після розтину. Ззовні слідів насильства не бачу.

— Хоча, може, вони й були,— звернув увагу Здоренко на розірваний під пахвою піджак.— Але припущення без підтвердження не стає фактом. Між іншим, Артеме Васильовичу,— звернувся до Войтка.— Дідківський у день свого зникнення поїхав на мотоциклі.

— Скільки минуло часу?

— Понад місяць. Якщо точно, то дванадцятого

травня. Пам'ятаю, бо цього ж дня зникла Сьомакіна. Либонь чули цю історію?

— Про двох учениць? Знаю. І що, немає відомостей?

— Ні. Боюсь, що ось так гниють у землі...

— А може, десь гостюють?

— Затягнулися гостини. Правда, всякого буває. Можливо, знайшли кавалерів. Вони їх утримують, забезпечили житлоплощею. Любов є любов. Особливо у цьому віці. Але раніше таких зривів не було. Ось що стримує припущення.

— Даремно ви так. Забуваєте про страх і сором. Якщо дівчатка, як ви кажете, у кавалерів, то їхні тривалі гостини можна пояснити: вони бояться і соромляться повернутися. Або ж надто сподобалося гостювати.

— Нехай так. Але Демидчук зникла десятого травня, а Сьомакіна — дванадцятого.

— То й що? Демидчук поїхала, прилаштувалася, а потім за нею вирушила друга.

— Листів, телеграм, дзвінків не було. І всі документи в гуртожитку.

— У Сьомакіної могла бути адреса. А щодо документів... Затримуватися не збиралися. От і не взяли. І живуть, либонь, не в готелі. Десь на квартирі, чи на дачі. Ти кажеш, Дідківський на мотоциклі з дому виїхав, — перерівав Войтко розмову на іншу тему. — Давай обстежимо територію. Можливо, вдасться з'ясувати: чи він тут був на мотоциклі, чи доставили його сюди вже вбитим.

Метр за метром оглянули місцевість, але марно. Ні слідів коліс, ні вм'ятин від ніжки-підставки не виявили. Зійшлися на думці, що вбивство могло бути вчинене з метою пограбування.

— Олександрє Олександровичу, — мовив слідчий до Петракова. — На вашій ділянці нікого не запідозрюєте?

— Заради мотоцикла? Навряд.

— А взагалі? Є відщепенці?

— Людина людину не вб'є. Убиває звір, у якого немає і мінімуму культури, почуття доброти. Я вже двадцять років працюю дільничним. Різних суб'єктів бачив. Багатьох знаю. Декого майже з пелюшок. Хто стає на шлях злочину? Байдужі або ж злі люди. Яких чужа біда, чуже горе, чужий біль — не пече. Чому так?

Хто винен? Усі ми. Чого навчаємо дитину змалечку? Грамоти, ощадливості, мужності. А уміння робити добро, уміння поважати когось, а не себе, я вже не кажу про любов до ближнього, не вкладаємо в душі дітей! От вони й виростають освіченими, сильними і бездушними. Не всі, звичайно. Та їх дуже багато, про кого можна подумати, як про негідника.

— Не так уже й багато,— заперечив Войтко.

— Багато. Я от сказав, що убиває звір... Але не мав на увазі хижацький інстинкт. Звір убиває, коли голодний, коли скажений... А людина... Скільки мотивів! Заздрість, ревність, збагачення... І в більшості випадків обдумано... Знову ж таки запитаю: чому? Немає співчуття. Навчити писати, читати, працювати — неважко. А от засіяти порядність, чесність, доброту — мало хто старається. Візьміть школу. У звітності є графа успішності, пропусків уроків... А графа духовних цінностей?.. Її не вимірити знаннями літератури. Бо духовність — не вміння розповісти про Євгенія Онегіна чи Печоріна. Моя бабуся жодного дня не вчилася в школі. Але наскільки чуйна, добра натура... Людинолюбство, мабуть, найцінніша наука.

— Спірне питання,— задумався Здоренко.— Хоча де в чому маєте рацію, і я погоджуюсь з вами. Нам не вистачає доброти і чуйності. Та говоримо про них, коли надто відчутна їх відсутність. Ви зараз куди, Олександровичу?

— До себе. У мене ще прийом громадян.

З-за дерев з'явився автомобіль.

— Повантажимо труп,— мовив Войтко,— і поїдемо. А завтра зранку навідаємось сюди. Треба обстежити дно озера. Мотоцикл може бути там.

Повернувшись до свого кабінету, Здоренко згадав розмову із слідчим. «Може, й справді я поспішаю з висновками? — подумав.— Може, дівчата десь веселяться, живуть у своє задоволення... А раптом ні? Якщо стали чиєюсь жертвою?» Дістав із сейфу показання Чубенка і Савкова.

«Я знаю Демидчук Віру більше року,— писав Сергій.— Часто ходив з нею на танці, в кіно. Катав на мотоциклі. Дев'ятого травня їздив за місто. Повернулися десь близько п'ятої години. Вона попросила зупинитися біля універмагу. Після цього ми не зустрічалися.

Запитання. Ви не цікавились у подруг, де Віра?

Відповідь. Запитував у Середи, старости групи. Але вона сказала, що не знає. І дванадцятого числа, у п'ятницю, ми з Олегом Савковим питали про неї у Ольги Сьомакіної. Вона відповіла, що Віра поїхала, а куди — не повідомила. Ще разів два ми навідувалися до гуртожитку, але дівчат не було. Середя висловила здогадку, що вони, мабуть, поїхали додому.

Запитання. Які стосунки були у вас із Демидчук?

Відповідь. Дружні. Вона мені подобалась».

Здоренко відклав аркуші убік. Майже переказував із розповіді Чубенка. Нічого цікавого. Щоправда, можна провести паралель між зникненням Дідківського і Сьомакіної. Одне і те ж число. Та цього мало. Якби була впевненість, що й Ольга стала чиєюсь жертвою. Тоді логічно припустити, що вона або Дідківський були свідком злочину. І вбивця прибрав одного з них. Як свідка. Але знову ж таки — як тоді бути з Демидчук? І взагалі: які мотиви вбивства? Хуліганство? Згвалтування? Чи, можливо, з'явилася група, де когось розігрують у карти? Дико! Та відкидати нічого не можна. Навіть наркоманію. Отже, треба спершу пошукати можливого зв'язку між Дідківським і дівчатами. А щодо пошуку вбивці найвірогідніша зачіпка — мотоцикл. Хоча й не обов'язково, щоб він сплив у Васильківському районі.

* * *

Версії лопали, як мильні пузири. Але не приносили розчарувань. Бо якщо й не проливали світла на вбивство Дідківського — все ж зменшували коло необхідної перевірки. Більше того, нагромаджувалися факти. Войтко, як жартував капітан, не дарма у воду дивився: в озері знайшли мотоцикл убитого. З нього було знято мотор, окремі деталі. Райвідділ наказав дільничним мобілізувати дружинників з метою виявлення мотора у когось із громадян. Та шукати не довелося. Наступного дня після розпорядження на прийом до Климчука попросився житель райцентру Німченко.

Начальник райвідділу за звичкою провів рукою по хвилястому волоссю.

— Слухаю вас.

— Така справа... — зім'яв картуз відвідувач. — Вчора я дізнався про мотор мотоцикла. Товариш розповів. Він у ДНД числиться... Дружинник, значить... А нащо мені такий клопіт?

— Який клопіт?
— У мене є мотор. З «Юпітера».
— Звідки він у вас?
— Знайшов. Їхав з рибалки машиною... Спустило колесо. Я вивернув на обочину. А потім зайшов у куці по нужді... Бачу: мотор. Ну, я й забрав.
— Давно це було?
— Тижнів два тому.
— Числа не пам'ятаєте?
— Чому ж... дванадцятого травня. Я не сам їхав. З кумом.

— Так. Де саме знайшли мотор?
— За два кілометра від міста. Знаєте місцину, де траса через яроч проходить?
— У Ведмежій балці?
— От-от... З правого боку... По ходу до міста. Я мотор привіз. У машині.

Кум Німченка підтвердив, що саме так усе й було. Правда, час вимушеної зупинки назвали різний. Розходження становило годину. Та коли Німченко твердо наполягав на тому, що мотор знайшов о сьомій вечора, бо передавали останні вісті по радіо українською мовою, то його кум говорив, що, здається, була вісімнадцята година.

Обстеживши місце, слідчо-оперативна група виявила білого гудзика від сорочки.

— Не ваш? — запитав Здоренко у Німченка.

— Ні. Я був у футболці.

— Як гадаєш, — поцікавився Войтко у капітана, коли вони поверталися машиною до райцентру, — що означає «номер» з мотором?

— Маю кілька думок. Убивця, а я не сумніваюсь, що це справа його рук, спершу хотів забрати мотор. Та по дорозі роздумав: надто красномовний доказ вини... І він його викинув. Або ж навпаки: відвіз подалі від місця події, кинув під кущ, щоб згодом забрати. Бо їхав удень — видно ж, що везе. А може, звичайнісінька імітація грабежу.

— Мені більше подобається перша версія. Взяв, а потім роздумав. Бо коли б він хотів забрати мотор згодом — не поклав би просто під кущем, а чимось би прикрив... Словом, приховав би.

— Тоді впливає, що мотор у руках убивці не був причиною вбивства.

— Можливо. Є над чим поміркувати. Насамперед, убивця має транспорт.

— Згоден. Не ніс же мотор на плечах. І потім, напевно, він з міста,— розвивав версію капітан.— Їхав у напрямку райцентра. Та чому кинув так відкрито?

— Це й мене непокоїть. От ти сказав про імітацію грабежу. Знову ж таки: коли б імітував — зарив би в землю, що й з вогнем не знайшли б... А з іншого боку: ми перевірили всіх знайомих, товаришів Дідківського — і жодної підстави, щоб кинути хоч тинь підозри на когось. Подумав би, що маніяк якийсь, але ж повторного вбивства чи спроби на вбивство немає... чомусь не можемо спіймати нитку клубочка. А час минає — наші шанси зменшуються.

— А в мене ще й з дівчатами ніякого просвітку. Кожний минулий день переконує: в живих їх немає. А де шукати? Хто наведе на слід? Думав, Чубенко чи Савков в курсі... Нічого не знають.

— Між іншим, що вони за хлопці?

— З тих, кого іменують важковиховуваними. Правда, не хуліганять, а так... дрібними крадіжками займаються. Нещодавно сусіда обікрали. Запчастини до мотоцикла, інструменти потягли... Як на мене, то я їх давно б спровадив на перевиховання. Ну, раз можна пробачити, два... А так — породжуємо вседозволеність.

— Гуманні ми занадто. І любимо зовнішній лоск. Вискакує прищик, а ми замість того, щоб його припекти — марафетимо. Пудрою присипаємо. А він росте. А ми — марафетимо. Коли гульк — чирячище такий, що різати треба. Скільки таких випадків! І починаємо: батьки не виховували, школа не приділяла уваги... А навіщо? Факт є факт. І думаємо, що викриваємо зло. А насправді ми факт марафетимо. Бо коли багато винних, то винного годі й шукати. Та всі задоволені. Затаврували факт. А явища не помічаємо. Пам'ятаєш, Коротков казав про доброту? У ній витoki людяності. Немає доброти — немає й правди. Я вже не кажу про байдужість. А звідки все бере початок? Ти от хотів би хлопців спровадити на перевиховання. Осуджуєш. Але осуджуєш із своєї, дорослої дзвіниці. А ти спустился нижче. Поговори з ними, як рівний з рівними. Звичайно, для цього треба знати, чим вони дишуть. Поцікався. Так би мовити, пройди їх життєвий шлях. Може, й відкриються.

Машина зупинилася.

— О, ми вже приїхали,— відчинив дверцята Войтко.— Давай заїдемо до мене. Прикинемо план подальших дій. Здається, нам треба зайнятися власниками транспорту, шоферами автопідприємства. Був же хтось у стороні Вільхового дванадцятого травня.

— Якщо вірити, що Німченко зі своїм кумом Власовим не мають ніякого відношення до вбивства,— режюмував капітан.

* * *

Не раз і не двічі згадував Здоренко Короткова і Войтка, «проходячи» життєвий шлях Чубенка і Савкова, хотів викликати їх на відвертість. Про деякі епізоди біографії дізнавався з документів, з розповідей колишніх однокласників, нинішніх однокурсників, учителів, а де-що відтворював уявно. Намагався збагнути хід психологічного розвитку, становлення характеру, формування життєвої позиції.

Чубенко ріс у сім'ї будівельника і педагога. Батько працював виконробом, мати — вихователькою дитячого садка. Вважаючи себе знавцем душ, Надія Семенівна мала власну точку зору на виховання. «Дитина, підкреслювала вона, повинна сама знаходити вихід із будь-якої ситуації». Візьме Сергійко іграшку, заховає і повторює: «Не брав». А в самого оченята бігають. Сподобається чиясь цяцька — додому тягне. Йому казали, що не можна чуже брати, але несуворо, із усмішечкою, ніби милуючись синоюю кмітливістю. І він своїм дитячим розумом переконався: погано, коли левлять — журять, а от коли напакостиш і не спіймаєшся — взагалі все сходить із рук. Зароджувалася брехливість, яка з роками удосконалювалася. Але не завжди все йшло гладко. Батько почав застосовувати ремінець. І в Сергія пробудився страх перед відповідальністю. Та не зникав потяг до чужого. У класі пропадали в учнів ручки — пізніше їх бачили у Сергія.

Одного разу його з Савковим упіймали в роздягальні — хлопці лазили по кишенях пальт. На облік в інспекції неповнолітніх їх поставили у сьомому класі за крадіжку мікроскопа. Взяття на облік мало б стримувати негативні дії учнів. Здоренко думав, що більшість підлітків відчувають свою ущербність, неповноцінність, коли їх беруть на облік. Адже до них проявляється зовсім інше ставлення, аніж до тих, хто гідно веде себе в школі і поза нею. Щось подібне перші два

чи три тижні пережив і Чубенко. Відчув відчуженість однокласників, учителів. Особливо старалася класний керівник. За будь-яке порушення дисципліни — спізнення чи прогул уроку, куріння — не тільки «відчитувала» школяра, а й тикала пальцем у бік Сергія... Мовляв, дограєшся, будеш, як він, зареєстрований у міліції. А на Чубенка взагалі махнула рукою, не сумніваючись, що ним має займатися інспектор у справах неповнолітніх. Сергій знічувався від порівнянь і провидіння класної дами, як учні називали керівника, але швидко зорієнтувався, збагнувши, що його становище вигідне. Знаходячись між двома опікунами, фактично не мав жодного. Школа сподівалася на педагогічні здібності працівників інспекції, а інспектор неповнолітніх Зубкова, переговоривши з учнями, відзначила прорахунки вчителів у вихованні, проаналізувала педагогічні здібності батьків і зробила висновок, що арсенал форм і методів виховання не дасть бажаного результату. То ж махнула на хлопців рукою, сподіваючись, що вони до повноліття не накоять великої шкоди, а дрібну — можна й пригасити. Тим паче, що відповідальність за виховання вона розділяла з батьками, зі школою, а тепер з училищем. До того ж не рівномірну. Залишилася у тіні. І Зубкову це влаштовувало. Правда, остання крадіжка Чубенка і Савкова схвилювала. Але все вдалося владнати. Сусід забрав заяву назад, уповноважений карного розшуку Самойлов матеріали у слідче відділення не передав — можна було вільно зітхнути. Та Зінаїда Павлівна ефектно зіграла роль мучениці, бідкаючись, що її підопічні ростуть негідниками — і нічого їм не зробиш. Але то вже — постфактум. Вона думала про те, як би вони протрималися чотири місяці — саме стільки Чубенку і Савкову залишалось до повноліття.

Дещо відкрив капітан для себе і в характері Олега. Їжакуватий, трохи приземистий, він з-під лоба дивився на Здоренка і важко було визначити, наскільки говорить відверто. «У нього правда за сімома замками, — подумав. — Якщо й знає якісь факти, то просто так не викладе».

— Ти зустрівся з Ольгою... Можеш охарактеризувати її?

— А що характеризувати? Їх таких сотні.

— Може бути. Але ж дружив саме з нею.

— Всі з кимось ходять. От і я...

— Вона була тобі байдужа?

Савков стенив плечима.

— Ходили в кіно. Каталися на мотоциклі.

— Знаю. А розкажи, як ви дванадцятого травня провели день.

— Я вже розповідав. До двох годин був в училищі. А потім пішов до Сергія. Сіли на мотоцикл і поїхали до гуртожитку. Сьомакіна вийшла на вулицю. Сказала, що Віри немає. Вирішили покататися.

— О котрій годині ви розсталися з Ольгою?

— Я ж говорив. О сьомій... Може, трохи пізніше. Ми ще сиділи у скверіку.

— А чому не провели до гуртожитку?

— Вона образилася. Зірвалася з лавочки — і побігла. Сергій хотів зупинити, але я утримав його. Нехай біжить. Подумаєш, цяця.

— І що ви робили потім?

— Поїхали до будинку культури.

— Скажи, а чого Ольга образилась?

— Я назвав її дурепою. Не люблю, коли викаблучуються, корчать із себе розумних.

— Зрозуміло. Вона ставила себе вище за тебе. Буває. Ти злився, так? І захищався, принижуючи її?

— Нічого я не захищався.

— Добре. Ти знав її понад рік. Куди вона поділася?

— Хтозна.— Знову здвигнув плечима Савков.

— Тобі байдуже?

— Однаковісінько.

Здоренко примружив очі. «Ось вона — бездушність. Звідки? Від життя. Чомусь навчаємо любити звірят, пташок — і література, і мультики, і пісеньки — все про собачок, котиків, мишок... Не зобижайте братів менших! А жалісливості до людини немає. І змалечку діти проникаються любов'ю до тварин, а до ближнього... Лежатиме на дорозі кішка і хвора людина — швидше кинуться рятувати кішку... Бо так вони навчені. І Савков не виняток».

Капітан дізнався і про його сім'ю. Батько працював слюсарем, а мати — швеєю. Вдома розгорялися часті скандали. Батько завжди принижував матір, бив її. Вона переносила все. Намагалася втихомирити чоловіка... Олег бачив сімейні драми і сприймав їх, як закономірність. А дитячий садок, школа, училище не зуміли витравити байдужості до ображених. Бо хоч там і при-

вивали любов до звірят — вона не замінювала любові до людини.

Ні, Здоренко не намагався узагальнювати власні висновки. Він схилився до того, що сім'я — ядро виховання. Та взяти хоча б Савкових. Мати старалася виростити сина чесним, правдивим, ніжним... А батько практично доводив, що це дурниці, і вихователі та вчителі не засіяли в хлопцеві зерен жалісливості і порядності. Батькову правоту зміцнила безкарність за дрібні крадіжки. Без сумніву, Олег бачив, що класний керівник, Зубкова не хочуть зайвих клопотів, що їх влаштовує спокійне життя. Діти швидко орієнтуються в обстановці і вишукують для себе вигоду.

— Отже, однаковісінько? — капітан протарабанив пальцями по столі, прикусив нижню губу.— Схаменешся, та буде пізно. Підпиши протокол і можеш іти.

Савков встав із стільця, його сорочка висмикнулася із-за пояса штанів, і Здоренко побачив голий живіт.

— Застебнися. Світиш животом.

Олег рукою торкнувся сорочки. Заправив її у штани.

— Що, немає гудзика? — звернув увагу капітан.

— Немає. Відірвався.

— Он як! — Капітан пригадав білий гудзик, знайдений біля мотора мотоцикла Дідківського. «А якщо він від сорочки Савкова? — подумав.— З чим чорт не жартує, коли бог спить?» — Тоді нам доведеться зайти в прокуратуру.

* * *

Проводи в армію вилились у веселе свято. Гамір лунав з двору Савкових. Олегові бажали щасливої служби, повернутися додому генералом.

— Ну, генералом не генералом, а старшиною будь,— сміявся батько.

Мати витирала сльози.

Естрадний оркестр з місцевих музикантів заграє марш.

— Пора.

На вулицю висипав гурт хлопців і дівчат. За традицією батьки не проводжали сина. Розцілувалися коло порогу. За ворітьми Чубенко обняв Савкова за плечі.

— Коли це ми зустрінемось?

— Через два роки. Я буду писати.

— Жаль, що мене не беруть в армію. Теж мені болячку знайшли!

— Є за що переживати.

Вони проходили повз райвідділ міліції. Савков повернув голову у бік будівлі.

— Потягали нас... Здоренко із себе корчив Шерлока Холмса.

— Далеко куцоному до зайця. Мабуть, зараз про тебе думає.

Справді, капітан думав. Та не тільки про Савкова, а й про Чубенка. Він чергував у райвідділі і з вікна бачив веселу компанію. Помітив і Сергія з Олегом. Зітхнув. Подумки засперечався з Войтком і Климчуком.

— Хімічна і технологічна експертизи показали, що гудзик, знайдений у Ведмежій балці, за родовими ознаками відповідає тим, що були взяті із сорочки Савкова. Та партія, випущена фабрикою, становила п'ятсот тисяч штук. Отже, гудзик міг служити тільки непрямим доказом причетності Савкова до вбивства.

— Цього занадто мало, щоб їх підозрювати,— дістав слідчий коробку сигарет.— Тим паче, що пошуки тіл дівчат у лісі закінчилися безрезультатно.

— Але ж вони були за містом дванадцятого травня. Були в лісі...

— Чубенко катав десятого й Демидчук... Не бачу зв'язку.

— Я теж,— пригладив чуба начальник райвідділу.— Незрозумілі мотиви убивства. До того ж, якщо дівчата кудись поїхали і їх там...

— Невже вас не насторожує той факт, що після розставання з Чубенком десятого числа ніхто не бачив Віри, а дванадцятого — Ольги...

— Думати про це можна, а потрібні факти... На передчутті не звинуватиш.

— Затримали б їх...

— Гарячий дуже. На яких підставах?

Здоренко розумів правильність суджень Войтка і Климчука, знову й знову повертався до зникнення дівчат, убивства Дідківського, шукав зв'язку, обдумував все нові й нові версії, відкидав їх і повертався до хлопців. Щось здавалось йому недовершеним, недослідженим. У чому ж помилка? Невже не все розповіли співучениці Віри й Ольги? А що вони не сказали? Затаїли? Чи, може, перекрутили факти? Можна знайти голку у копиці сіна, а коли не знаєш, де шукати?

Дні бігли за днями. Та довкола зникнення Демидчук і Сьомакіної не прояснювалося. Всесоюзний розшук поки що теж не натрапляв на слід. Фотографії дівчат висіли в населених пунктах з проханням повідомити Херсонське обласне управління внутрішніх справ чи найближчий райвідділ, якщо комусь довелось бачити одну чи обох дівчат після десятого і дванадцятого травня. Але невідомість хоча й непокоїла Здоренка, та все більше переконувала його в тому, що Віра й Ольга, точніше їх тіла, покійться у Васильківському районі. Була ще одна підстава для такого твердження.

У серпні Чубенка затримали працівники міліції за порушення громадського порядку. На танцмайданчику вчинив бійку. До ранку помістили в камеру, але перед цим зняли з нього ремінь, шнурки, галстук, годинник, описали предмети, що знаходились у кишенях. Серед різних паперів був лист від Савкова. Черговий вже хотів покласти його на купку речей, як в очі кинулися рядки: «дивись, нікому не проговорись про те...»

Наступного дня Климчук викликав Здоренка.

— А знаєш, ти, мабуть, маєш рацію... Чубенко і Савков у курсі, куди поділися дівчата. Фраза у листі не випадкова. Окрім Демидчук і Сьомакіної попереджувати ні про що. Чи, може, ми не в усьому обізнані?

— Важко сказати. А як поведився Чубенко?

— Слимак слимаком. Плакав і їрусився, немов синовий лист. Я його оштрафував на тридцять карбованців.

— Треба було б допитати...

— Злякаємо. Гадаю, буде правильніше, якщо зробимо вигляд, що ним не цікавимося. Надамо можливість розслабитися. Тепер час гратиме на нас. Може, знадобиться і гудзичок від сорочки.

Климчук не помилився. Чубенко розправив крила. До Здоренка доходили чутки, що в компаніях Сергій намагається виділитися, зверхньо ставиться до товаришів. Міг з кимось побитися. Але у серйозні конфлікти не вступав.

Перед Жовтневими святами демобілізувався з армії Савков. Першого ж дня по приїзду він ходив по місту із Чубенком.

Через тиждень у напрасованих костюмах вони йшли до гуртожитку.

У клубі, який розташувався у підвалі, грала музика, лунав сміх.

— Ви до кого? — запитала чергова.

— До кого попадем, тітко Марусе... Ви ж мене знаєте, — посміхнувся Чубенко.

— У нас сьогодні весілля.

— І ми погуляємо.

— А вас запрошували?

— Друзі приходять без запрошення.

Минули хол, повернули по коридору на східці, що вели до клубу. Але їм перегородили шлях два хлопці.

— Ви куди?

— За кудикині гори... Йдемо поздоровити молодих.

— На вас там не чекають.

— Ану, з дороги! — Чубенко смикнув за рукав того, що ближче стояв до нього. Хлопчина від несподіванки посковзнувся, тріснув піджак, та випрямився. І тут Савков наніс удар, хлопець заточився, змахнув руками — посипалося скло шибки.

На шум вискочили хлопці й дівчата. Сутичка продовжувалася.

— Міліцію! Викликайте міліцію.

Та коли приїхала оперативна група, хуліганів міцно тримали за руки.

— У машину! — скомандував Здоренко. — Відпустіть їх.

Савков рушив до дверей. Чубенко рвонувся, його ліва рука оголилася і капітан побачив на ній татуїровки: сплюсовані два черепи і знак питання.

«Не інакше, як зарубав на пам'ять... Чи таким чином утверджується? — подумав Здоренко. — Два черепи... Ольга й Віра? А що таке знак питання?»

У райвідділі свої думки він уже розвивав у присутності Климчука і слідчого — капітана міліції Григор'єва.

— Не знаю, наскільки помиляюсь, та коли проаналізувати характери Чубенка і Савкова, то вони могли убити людину. Чому? Я не надав значення свого часу, здавалось би, дрібницям... Чубенко — боязливий. Про це говорили і майстер, і директор профтехучилища...

Та й ви, товаришу підполковник,— звернувся до начальника райвідділу,— сказали, що почувався слимак слимаком. Справді, на людях і смерть красна, а на одинці перед відповідальністю — пасує... Савков же — мстивий... Пам'ятаєте, як він за неправильну підказку облив розчином учня? І не просто облив. Коли я все перевіряв — біля того упало відро... Поєднати ж боягузливість і мстивість — народиться садистська жорстокість. Ми знаємо такі приклади. Шкода, що на це не звернула уваги Зубкова. Знала б вона своїх підопічних... Вина велика, та не тільки її.

— Логічно доводиш, Вікторе Олексійовичу,— мовив Климчук, але за звичкою не пригладив чуба, а потер лоба.— Та все-таки, які причини?

— Страх і помста... Намалювати ж картину не можу... Можливі варіанти.— Владлен Гнатович,— перевів погляд на слідчого,— усе з'ясує... Може, пролле світло і на вбивство Дідківського... Незрозумілий мені знак питання на руці Чубенка.

— Побачимо. Якщо все правильно, то й Войтко зітхне спокійно, понад два роки висить справа.

* * *

Григор'єв не поспішав. Розслідував хуліганство. Та на одному з чергових допитів, ніби ненароком, поцікавився у Чубенка:

— Що то за наколки на руці?

— Де? — жахнувся заарештований, але швидко оговався.— А, то таке... Нічого було робити, то наколов.

— Сам?

— Сам.

— І що ж то за картинка? Один череп плюс другий, плюс знак питання... Пам'ять?

— Яка пам'ять?

— А може, таким чином намагаєшся прогнати страх?

— Який страх?

— Тобі видніше. Знаєш, ніщо не зникає безслідно.

Допитуючи окремо Чубенка і Савкова, Григор'єв знаходив безліч розбіжностей у їх відповідях. Та ніби грім серед ясного неба пролунала фраза з листа «дивись, нікому не проговорись про те...» Чубенко занервував, вигадував небилиці. Вужем звивався і Савков. Та перевірка показувала, що їхні показання — брехня.

Нарешті була поставлена остання крапка.

Здоренко дивився у корінь. Страх і помста стали причиною убивства.

* * *

Десятого травня Чубенко катав Демидчук на мотоциклі. Виїхали за місто, зупинилися у лісосмузі. Між ними виникла сварка. Чубенко вдарив дівчину, рвонув за плаття, схопив за шию руками. Вона вирвалася. Гнівню блиснула очима:

— Негідник! Я заявлю в міліцію!

Холодком охопило душу. Міліція! Його візьмуть, зачинять... Чубенко зиркнув на Віру — на шиї залишилися сліди від пальців. Кров ударила в голову. «Заявить, заявить,— запульсувала думка.— Скажуть, що хотів убити... Не виправдаюсь». Страх паралізував тіло, мозок. Він звіром кинувся до дівчини.

— Заявиш? Ні, не заявиш,— засичав.— Не заявиш!

Немов обценьками стиснув горло руками. Віра захрипіла. Замовкла. А Чубенко продовжував душили. Потім розняв руки. Пальці застрягли. «Що ж робити з тілом? Закопати?» Він виірив яму, вклав у неї труп, засипав землею, нагорнув торішнього листя, сухої трави.

Увечері зустрівся із Савковим. Признався у злочині. Савков вислухав, як усе відбулося, і жоден мускул не здригнувся на обличчі.

— Туди їй і дорога,— мовив.— Давай і Ольгу... За компанію.

— Та ти що? За що? — округлив очі Чубенко.— Я не можу відійти... Ще й зараз руки трусяться.

— За що? Я знаю за що. Проводжав її додому. Аж тут хлопці, з медичного... Побили мене, а вона не заступилася. Нехай знає... Чи боїшся?

Холоднокрівно розробили план. Холоднокрівно готувалися. Не було в серцях людяності, не було жаліливості.

Дванадцятого травня зустрілися з Сьомакіною. Покататися запропонували. Звідки було знати Ользі, що це її останній день життя? Вона згодилась.

У лісосмузі почали насміхатися над дівчиною. Та вона дала одкоша. І тоді Савков... Ольга відчула недобре. Схопилася на ноги. А вони підступали до неї. Звідкись у руках Савкова взявся мотузок.

Зупиніться! Ще не пізно! Ви ж не іроди, не бандити!

Іроди...

Сьомакіна закричала. Хотіла бігти. Не встигла.

Здоренко знайомився з протоколами обвинувачених — на очах виступали сльози. Звірі? Страшніші за звірів. На злочин йшли свідомо...

Перегорнув сторінку.

«Від лісосмуги ми заїхали до озера. Хотіли вмитися. Зупинилися. Кроків за п'ятдесят побачили мотоцикл. Підійшли. Аж тут господар. «Чого лазите?» «Іди ти...» — відповіли ми йому. Кинувся до нас. Мене штовхнув. А Савков ударив його по голові викруткою. Тіло закопали, потім зняли мотор... Мотоцикл закотили у воду. Та біля Ведмежої балки вирішили мотор викинути — надто примітний доказ...»

Капітан закрив том справи. «Без доброти немає людяності,— подумав.— Грамотою її не заміниш. Чому ж не вчимо жалісливості, ніжності, милосердя, любові одного до іншого... Не вміємо? Чи їх самі не маємо?.. Чи маємо стільки, що й самим не вистачає?»

Питання зависали. А Здоренко не знаходив відповіді.

НІЖ З ІМЕННОЮ КОЛОДОЧКОЮ

У лісі поблизу невеличкого містечка Надвірня було знайдено труп вагітної молодої жінки. Під час огляду місця події виявлено сліди протекторів автомобіля і саморобний ніж, на колодочці якого красувався напис: Пушенко М. Д. Крім цього, у черевіку жінки знайшли авіаквиток. Він майже стерся. Залишилися тільки цифри номера — 25, дві літери пункту призначення — ва і число вильоту 5.05.

Невеликий улов, але розраховувати на більше не доводилося. Судмедексперт констатував, що смерть настала днів сім — десять тому.

Повертаючись до райвідділу, вже у машині криміналіст Петросюк ляснув себе долонею по лобі.

— Згадав! Двійки на протекторах... Точно! Це «Жигулі» Пушенка. У лютому він потрапив у аварію... Шофером працює в автопарку.

— Он як? — зайорзався на сидінні слідчий. — Це вже щось та значить. Машина його, ніж теж. І причина вбивства зрозуміла. Він одружений, вбита — вагітна...

— Гадаєте, майбутнє дитя спонукало до вбивства?
— Скоріше всього.

* * *

Через годину під час опитування Пушенко визнав, що ніж його, але сказав, що подарував його артисту філармонії Івану Шаньку, коли той приїздив із компанією на полювання і вони розпивали в готелі спиртне.

У гаражі Сугак хотів обіпертися об крило автомобіля, та, провівши по ньому пальцем, скривився: надто покрите було пилюкою. Він потер палець об палець, потім, ніби щось його штовхнуло, підійшов до коліс. Провів пальцем по диску, по резині.

— Пробачте, Миколо Даниловичу. Кажете, колеса стоять з лютого?

— Ага. Відтоді, як потрапив у аварію.

— Тоді дозвольте поцікавитися: чим ви пояснюєте, що на крилі товстий шар пилюки, а на колесах її немає?..

Пушенка затримали.

* * *

Вже вечоріло, коли Мороз із Сугаком зайшов до свого кабінету.

— Мене цікавить авіаквиток. Будемо сподіватися, що це обласний центр Полтава, а не Варшава чи Москва. До Полтави небагато рейсів. Здається, три з Києва, два з Харкова і один з Черкас. Можливо, вдасться з'ясувати, де продавався цей квиток,— дістав з сейфу клаптик паперу.

— Доведеться перевіряти всі рейси за п'яте травня,— зітхнув Сугак.

— Спробуємо через Аерофлот. З аеропортами прямий зв'язок. Поїдеш до Полтави.

* * *

Аеровокзал у Полтаві невеликий. Люди снували між наглухо закритими приміщеннями з табличками категоричного змісту на дверях: «Постороннім вхід суворо заборонено». З десяток пасажирів товпилося коло кабінету начальника аеропорту.

Сугак прочинив двері.

— Я з міліції,— вітаючись, мовив він.— З карного розшуку.

— У чому справа?

Оперуповноважений коротко виклав суть.

— Ага,— натиснув начальник кнопку селектора.— Олено Федорівно, зайдіть до мене.

За хвилину з'явилася русява, струнка молодиця.

— Товариш з Надвірні... З міліції... Треба йому допомогти.

Невдовзі Сугак дізнався, що квиток № 638025 маршруту Київ — Полтава було продано Кориткіній Нелі Василівні, паспорт ХХ—ГК № 856497.

Прямо з аеропорту зв'язався по телефону з начальником карного розшуку Смертюковим. Поінформував про квиток.

— Кажеш, прилетіла з Києва? — перепитав Смертюков, щось зважуючи.— У тебе гроші є? Тоді давай, лети в столицю. Хочеш — поїздом. Розумію, що Ко-

риткіна може бути й не киянкою. Та коли є ниточка, йди по ній до кінця.

Олександр поцікавився, що з Пушенком.

— Колемо,— відповів Смертюков.— Міняв колеса. Детально потім... Коли приїдеш.

* * *

У Києві Сугак довідався, що Кориткіна мешкала по вулиці Сумській, у чотирнадцятому будинку.

За півгодини Олександр вже тиснув на кнопку дзвінка. Двері відчинила невисока русява жінка.

— Вам кого? — запитала.

— Це квартира Кориткіних? Неля Василівна тут живе?

— Тут. Але її немає.

— Я знаю. Ось моє посвідчення. Я з міліції.

— З міліції? Проходьте.

— Вибачте, як вас звати? — звернувся до жінки.

— Софія Антонівна.

— Софіє Антонівно, мене цікавить ваша дочка. Я не помиляюсь? Неля — дочка?

— Так...

— Скажіть, Софіє Антонівно, Неля ніколи не ділилася з вами своїми турботами? Як до неї ставляться? Не помічали ви, щоб вона чогось боялася?

— Що ні, то ні. Вона така... Палець їй в рота не клади. Росла без батька. Доводилося самій себе захищати.

Рипнули вхідні двері. Жінка повернула голову, зазмерла.

На порозі з'явилася струнка, красива дівчина.

— Здрастуйте,— білозуба посмішка осяяла обличчя.— Їсти хочеться,— не звернула уваги на Олександра.

— Встигнеш,— зітхнула Софія Антонівна.— Тут ось до тебе. З міліції.

— З міліції? Тоді давайте знайомитись,— округлила великі карі очі.— Кориткіна Неля Василівна.

* * *

Мороз потер перенісся, прицмокнув язиком.

— На ось, почитай показання Пушенка, а я — до прокурора. Маленька нарада по запобіганню розбазарюванню соцвласності. Актуальне питання. Думаю, з тих

пир, як з'явилася власність. Читай, а повернуся — розповіси, що виїздив.

Сугак узяв справу.

«На поставлені мені запитання повідомляю: зі своєю дружиною — Пушенко Марією Остапівною — я живу двадцять років. Років три тому я познайомився з медсестрою Зінаїдою Перулько. Ми зустрічалися з нею подалі від людського ока, але шила в мішку не втаїш. Хтось доніс моїй дружині про наші зустрічі. Марія влаштувала мені скандали. Я обіцяв їй, що подібного більше не допущу, що з Зіною у мене все закінчено. Та минало два-три дні, і я знову їхав власною машиною до Перулько. Але що мене дивувало: дружина якимось чином дізнавалася про візити. Якось прохопилася, що дізнається про мої відвідини по протекторах. Сліди від коліс машини залишалися коло двору Перулько або ж десь поблизу. Я переконував Марію, що це її вигадка, що шини випускаються партіями і, можливо, навіть не можливо, а точно, в когось є «Жигулі», де протектори з двійками. Коли ж я потрапив в аварію і машина була розкурочена, Марія єхидно заявляла, що не видно тепер слідів коло двору Перулько. І ось у мене виникла ідея. Шостого травня я взяв машину в кума, щоб поїхати до жіничиних родичів. Хотів поміняти колеса. Але це було б дуже помітно. І тоді... Я відвіз Марію, а вранці, години в чотири, сказавши, що поїду на рибалку, повернувся в Надвірню, поміняв колеса і поїхав до Зіни. З нею виїжджав у Заозерний ліс. Можливо, ми й були поблизу вбитої, але з машини не виходили. Потім із Перулько заїхав до гаража, поміняв знову колеса і поїхав до лікарні, щоб завезти Зіну. Тільки після цього повернувся за дружиною.

Проїжджаючи мимо двору Перулько, заглушив мотор, ніби щось зіпсувалося. Розраховував, що дружина побачить сліди протекторів з двійками. І не помилився. Вона довго дивилася на них, потім оглядала колеса машини кума. «Що ти шукаєш?» — поцікавився я, немов нічого не розуміючи. «Нічого, — буркнула вона, а потім зітхнула й додала: — Може, я тебе даремно підозрювала». «В чому?» — здивувався я. «Та ось бачиш, — вона не стрималася, щоб не показати на сліди. — Такі ж, як у нас».

До кабінету зайшов Мороз.

— Прочитав? Бачиш, які перипетії. Все правильно.

Зінаїда й Марія підтвердили, що саме так усе й було.

— А мої припущення дали тріщину. Думав: усе, вбита Кориткіна. Але ні. Кориткіна жива і здорова. Що-правда, є один момент...

* * *

Неля сіла навпроти Сугака, склала руки на колінах.
— То хто вам заявив про мене? — невинно глянула на Олександра.

— Не заявляли. З якою метою ви п'ятого травня літали в Полтаву?

— Вибачте, — дівчина поправила правою рукою локон волосся. — Але я нікуди не виїжджала з Києва.

— Тоді дайте мені, будь ласка, ваш паспорт.

— Паспорт? — Неля почервоніла, опустила очі. — Паспорт я віддала.

— Кому? Навіщо?

* * *

Кабінет Самохіної нагадував вітрину магазину винятково з дефіцитними товарами.

Сугак передав привіт від Толмачової Світлани. Саме їй Кориткіна давала паспорт.

— Була в мене п'ятого травня, — посміхнулася Самохіна. — Підійшов їй костюм? Не ображається?

— Що ви! Таку лялечку придбала. Казала, що вік пам'ятати буде.

— Нехай знає наших. — Стелла Іванівна примружила очі, ледь-ледь посміхнулася кривою посмішкою, ніби підкреслюючи свою зверхність.

— У вас Толмачова забула авіаквиток. Не бачили?

— Авіаквиток? — жінка на мить задумалася. — Може бути. Здається, взяла Зайцева. Їй муляв черевик.

— Це вона? — Сугак дістав фотографію, показав Самохіній.

— Клава? Що з нею?

— Її вбито. Я — з міліції.

Зойк вирвався з грудей Стелли. Та вона швидко оволоділа собою. Її хвилювання видавали хіба що руки, які ледь-ледь тремтіли.

— Хто ж це її?

— Поки що не знаємо. Сподіваємось на вашу допомогу.

— Де вона зараз? — ще раз глянула на фото.

— У морзі. У Надвірні.

— Нічого не розумію. Вона у відпустці. З третього травня. Її просто там викинули... Вона ніколи не була в Надвірні.

— І не збиралася туди їхати?

— Що вона там не бачила?

Самохіна виявилася балакучою: розповіла все, що знала і чого не знала, а тільки чула. От тільки залишилися незрозумілими стосунки Зайцевої з Курочкою.

— Хто це?

— Заступник начальника управління торгівлі. Персонально опікав гастроном, де Клава була директором.

* * *

Високий, спортивної статури Курочка з-під лоба позирав на Мороза і тільки іноді зупиняв погляд на Сугаку.

— Що зв'язувало вас із Зайцевою? — запитав Сугак.

— Сказати, що я любив її, а вона мене... Ні,— заперечливо похитав головою Курочка.— Наші стосунки носили безвідповідальний характер. Одне одному ми нічим не були зобов'язані. Мені так здавалося. Ми зустрічалися. Я намагався забезпечити магазин. Десь через півроку після нашої першої зустрічі її призначили директором. З нею було приємно. А згодом... Вона іноді влаштовувала істерику, кричала: «Мені набридло бути підстилкою! Я хочу сім'ї! Хочу жити, як усі!» Я почав помічати, що біля неї впадають молодші за мене.

— Ви ревнували?

— Якщо можна це назвати ревнощами. Зауважте, я нічого не приховую. Так от, я почав їй дорікати в непростійності.

— Розкажіть про зустріч з нею п'ятого числа.

— Я був на роботі. Задзвонив телефон. Знімаю трубку — Клава. Привіталася. Запитала, чим займаюся, а потім — чи зможу я зробити їй послугу? Я роздумував. «Ти втратиш дві години, не відмов». «Добре,— згодився я.— Чого ти хочеш?» — «Відвези мене в Надвірню». — «А де ти зараз?» — «На автовокзалі». Поклала трубку. Я лайнув себе за те, що згодився. Але слово — не горобець. На вокзалі вона підсіла в машину. «Що ти забула в Надвірні?» — запитав я. «Багато знати-меш — швидко постарієш», — посміхнулася. «Мені це не загрожує,— натякнув я на свої літа.— І взагалі мала

б совість: я тебе везу, а ти ще й підкузьмуєш». Вона змовчала. Минуло хвилин три. І раптом вона як розсміється! «Слухай,— каже,— ти хочеш бути батьком?» Я мало керма з рук не випустив. «Боїшся?» — зиркнула на мене. «Та ні... Але з чого б це?» — зніяковів я. «Дивна ти людина,— мовила Клава.— Я вагітна». Мене ніби кропивою шмагонули по обличчю. Подумалось: навіщо вона про це говорить? І раптом мене осяяло.

— Я зрозумів усе,— сказав Курочка, дістав носову хусточку і витер спітніле чоло.— Клава спеціально попросила відвезти її в Надвірню. І про вагітність сказала спеціально. Цим вона відверто заявляла, що між нами все закінчено, що вона прагне нового життя.

Курочка замовк. На чолі в нього знову виступили великі краплі поту.

— Пробачте, Веніаміне Сидоровичу.— Мороз потер перенісся.— Чим ви можете довести, що Зайцеву висадили в Надвірні?

— На жаль, нічим. Але моя секретарка підтвердить, що я був відсутній дві години.

— Ви могли повернутися і забрати Зайцеву. Вмовили почекаати її, щоб до кінця з'ясувати стосунки, а тим часом засвідчили свою присутність на роботі і близько четвертої... Ви мене розумієте?

— Розумію. Та в мене є алібі. Близько четвертої я пішов на засідання президії обкому профспілки. І пробув там до сьомої вечора.

* * *

Сугак смикнув за кінчик своє вуха. Помітив у затриманого на вустах іронічну посмішку.

— Мабуть, я вас не здивую, якщо скажу: нам вдалося встановити, що Зайцева була в Надвірні. Вона приїхала до вас, але раніше, ніж ви з нею домовлялися. 5-17-44 — ваш телефон.

Другий слід — ніж Пушенка. Ми не могли додуматися, як він потрапив до ваших рук. До нього ви не мали ніякого відношення. Але нам стало відомо, що мати вашого товариша Ігоря Левченка працює в готелі прибиральницею. Раніше їй часто допомагав син. Та коли ніж було знайдено в номері, він був удома.

— Дозвольте, Олександрє Петровичу? — Мороз підійшов до столу.— Я вам зараз,— звернувся до Королькова,— зачитаю свідчення Левченка. «На поставлені мені запитання повідомляю: у січні цього ро-

ку, здається, в понеділок чи в неділю, мене розбудила сестра Катя. «Тобі чого? — запитав я. — Не даєш у вихідний відіспатися». «Ігорьок, — шепнула вона, — я мамі допомагала прибирати в готелі і знайшла ніж». Він був із збірною колодочкою, з написом — Пушенко М. Д. Через тиждень я, Корольков, Святенко і Кузьмін поїхали на полювання. Ножа я взяв з собою. Його в мене побачив Корольков і почав просити, щоб я йому продав. «Даю четвертак. Зараз же». Я взяв гроші. Відтоді ножа я не бачив». До цього я додаю, — поклав Мороз аркуш у теку, — Левченко впізнав ніж. Що ви тепер скажете?

Корольков сидів, набусурманившись.

— Третім доказом є мотиви вбивства, — мовив Сугак. — Ми вийшли на вас. І тільки коли вас впізнали по фотографії, почали відшукувати мотиви. Давно відомо, що все про кожного знають жінки. І на кафедрі, і в відділі аспірантури вам дали повну характеристику. Я вже говорив, що ви своє благополуччя і кар'єру оцінили дорожче за людське життя. Мені незручно казати, але ви самі захотіли... Я не буду зупинятися на першому році навчання, та на другому курсі ви починаєте упадати за дочкою свого наукового керівника професора Загайла. Він користується авторитетом у наукових колах, його роботи відзначені преміями... Ви знаєте: від Загайла залежить ваше майбутнє. Його підтримка відкривала вам зелену вулицю. Але ви знаєте й інше: Загайло принциповий. Та має одну слабкість: дуже любить свою дочку — Ельвіру. Заради неї він готовий піти на будь-які жертви, навіть поступитися своєю принциповістю. Можна вважати, що вам повезло: Ельвіра симпатизує вам. Та вас тягне до інших дівчат. І ви знайомитесь із Зайцевою, яка закохується у вас. Настільки закохується, що мріє про заміжжя, про сім'ю. Тим часом Ельвіра теж не хоче випускати вас із рук. Щоправда, і ви цього не хочете. Точніше: боїтеся втратити опіку Загайла. Бо це означатиме кінець всього. Вам не тільки закриється дорога до світлого майбутнього, а взагалі позбудетесь аспірантури.

— Досить! — прохрипів Корольков. — Я не думав, що так вийде. Що ви докопаєтесь до всього. Швидко докопаєтесь. Клава була у відпустці... Вона могла десь відпочивати. Ніхто б не кинувся її розшукувати. І потім... Я ніколи не думав, що підозра впаде на мене.

* * *

Мороз і Сугак, проробляючи версію про приїзд Зайцевої у Надвірню, спершу перевірили, чи були комусь телеграми, а потім зупинилися на телефоні. Їм пощастило. П'ятого травня кілька замовлень у Полтаві були з Надвірної. Залишилися телефонні номери: квартирні, районної лікарні, райспоживспілки. Зупинилися на квартирних. Точніше, на одному. Королькова. «Корольков працює начальником цеху хлібокомбінату,— мовив Мороз.— Має власні «Жигулі». Син навчається в аспірантурі, у Полтаві. Отже, міг знатися із Зайцевою».

Невдовзі працівники гастроному і сусіди Зайцевої підтвердили, що бачили цього чорнявого юнака з Клавою.

* * *

— Мені немає чого втрачати,— блідість все ще виступала на обличчі Королькова.— Я багато хотів, але залишився ні з чим. Моє життя перекреслене... Раз і назавжди. Я не хотів убивати. Але в мене не було іншого виходу. З Клавою я познайомився майже рік тому. Більшість вечорів ми проводили за містом або ж у неї на квартирі. Не скажу, щоб я прив'язався до неї. Просто з нею було веселіше і приємніше, ніж з Ельвірою. Вона вміла заворожувати. Потім кожного разу після візиту до неї я знаходив у кишені піджака десять — двадцять п'ять карбованців. «Навіщо ти це робиш?» — запитував її. «А мені приємно робити приємне», — сміялася вона. Просила не звертати уваги на дрібниці. «І не думай, що я тобі плачу за час, проведений зі мною. Ти не з альфонсів, ні. Зрозумій. Це вперше зі мною. Я люблю тебе. Чуєш? Люблю! І нікому не віддам! Нікому!» Десь у березні вона сказала, що завагітніла. «Прекрасно,— мовив я,— будемо годувати дитя, нехай росте». Тим часом Еля теж чекала, що я їй запропоную руку і серце. «Ми повинні з тобою визначитися,— заявила перед першотравневими святами,— ти скоро захищатимешся. Я не хотіла б, щоб говорили, ніби я вийшла за кандидата. Аспірант — ніхто, і я хочу бути його дружиною». Я зрозумів, що тону. Особливо після того, як Клава запропонувала на Перше травня поїхати в Надвірню, погостювати в мене. Та біда полягала в тому, що сім'я Загайлів теж збиралася в гості.

Я вмовив Клаву відкласти поїздку. Мовляв, треба батьків підготувати. Вона згодилась. Ми домовились на п'яте травня. «Я тобі подзвоню,— сказала вона.— І ти

мене зустрінеш». Я підібрав її біля автовокзалу і по-віз у ліс.

Із багажника дістав брезент і ковдру. Поклав прямо біля дверцят, щоб Клава не ступала на землю. Потім вліз на сидіння до неї. «Ти радий, що я приїхала?» — запитала вона. Я ствердно кивнув головою. «По тобі не видно. Ти навіть не привітався, не поцілував мене. А я так поспішала». «Навіщо?» — злетіло в мене з язика. «Скучила за тобою. Я ніколи не думала, що можна так прив'язатися. Сама собі дивуюся». — «Ти просто навіяла все собі». — «Ні... Знаєш, іноді думаю: якщо ти зі мною не будеш, то не будеш ні з ким». У мене йокнуло серце. Ось воно, життя... Я чітко побачив, як щезає вдалині аспірантура, дисертація. Я відчув себе машиною, нікому не потрібним. Вам не зрозуміти, як це воно, коли віриш, що перед тобою блискуча кар'єра, що в будь-які двері можна заходити, не стукаючи, і раптом... Все — звичайнісіньке марево... Та якби марево! А то згасьблять, ярликів навішають, розчавлять, як гусинь. Це було вище моїх сил. Клава пригорнулася до моїх грудей. Я обняв її лівою рукою, а в правій затиснув ножа і вдарив. У мене був целофановий мішок. Я кинув його між сидіннями і на нього поклав Клаву... Просидів до темряви. Потім виїхав на трасу, проїхав кілька кілометрів, зупинився на обочині і поніс мертве тіло в глибину лісу».

* * *

Сугак відчував огиду до Королькова. Він бачив у ньому жалюгідну тварину з безмежним страхом за свою шкуру. Він, як хамелеон, міняв забарвлення душі, очима вірного собаки дивився на Ельвіру і Клаву, демонструючи відданість, лизав руки, а думав лише про себе.

— Скажіть, Корольков, — Сугак потарабанив пальцями по столу, — ви спеціально викинули ножа неподалік від трупа чи загубили?

— Викинув. А сумочку і господарську сумку втопив у річці. Я не розраховував на те, що ви ножа знайдете. Та знав: якщо знайдете, обов'язково зацікавитесь написом. Шукати ж доведеться довго.

— Помилилися. Справа не в ножі. Ви, звичайно, думаєте, що вас згубила якась випадковість? Ні. Кожна випадковість — закономірність для пошуків. Це перевірена істина. І від неї нікуди не подітися.

КОЛИ УБИВАЄ ДЕРЖАВА

Наприкінці другого тижня війни — четвертого липня тисяча дев'ясот сорок першого року фашистська авіація бомбила Київ.

День видався сонячним — перед фашистськими яструбами місто лежало внизу, як на долоні.

Зенітна артилерія мовчала. Ворожі бомбардувальники скидали смертоносний вантаж, плавно розверталися, немов демонструючи свою недосяжність, і зникали у західному напрямку. Летіли, щоб знову завантажитися бомбами і повернутися назад.

У різних кінцях міста палали зруйновані будинки, люди рятували майно, у дворах під уламками цегли і штукатурки валялися трупи і скалічені. Стогони... Плач... Голосіння...

Здалеку донісся натужний рокіт моторів. Завили сирени, попереджуючи живих про небезпеку.

Сигнал повітряної тривоги почули і в Київському обласному суді. Тут відбувався процес.

Прокурор обірвав промову, глянув на головуючого, але в того навіть жоден мускул не здригнувся. Тоді державний обвинувач відпив із склянки води, ніби для цього перервав промову, і продовжив:

— На лаві підсудних закоренілі злочинці, наскрізь просякнуті ненавистю до Радянської влади...

За бар'єром сиділи дванадцять чоловік.

Взвод конвоїрів пильно стежив за підсудними, пам'ятаючи, що перед ними не «карні елементи», а особливо небезпечні злочинці, які замахнулися на соціалістичний устрій.

— Я переконаний, що рука правосуддя буде твердою і справедливою! — голос прокурора в порожньому залі гримів набатом.

Після виступу обвинувача встав головуючий:

— Іменем Української Радянської Соціалістичної Республіки...

Адвокатів на судовому засіданні не було.

* * *

Від того дня — чотирнадцятого дня війни — спливе сорок вісім довгих років. Карна справа покриватиметься пилукою в архівах, іноді її витягуватимуть на «білий світ» працівники республіканської прокуратури, та кинувши погляд на обвинувачення — за контрреволюційну діяльність, — відправлятимуть назад до сховища, щоб бути подалі від «гріха».

Як же різко змінилося життя за кілька років перебудови, наскільки круті повороти пройшло наше мислення, щоб хоч трохи наблизитися до істини. Щоб зрозуміти, що командно-адміністративна система — це той ідол, поклоніння якому на корню знищувало демократію, нівелювало особистість, перетворюючи людину в робота. І навіть той, хто добирався до найвищих сходнок влади, хто вершив піраміду системи, одночасно ставав жертвою командно-адміністративної ієрархії, змушений був лавірувати між «шестернями» державної машини, знаючи, що змінити напрямок її ходу, не міняючи механізмів і обслуговуючого їх персоналу, неможливо. Довгий шлях довелося пройти країні, поки настав час, «коли низи не можуть, а верхи не хочуть». Але він пробив, віщучи оновлення суспільства. Саме завдяки цьому часові, що породив перебудову, помічник прокурора Київської області Кукурудзяк запросив з архіву слідчу справу № 59 145 по звинуваченню Савченка, Гуцці, Павличенка та інших.

Дмитро Іванович кілька десятків років віддав слідчій роботі в органах Міністерства внутрішніх справ. Вийшов на пенсію за вислугою, та не зміг всидіти без діла. І коли запросили попрацювати в прокуратурі, погодився, не вагаючись.

Доручили йому відповідальну ділянку: перегляд справ репресованих. Бо ж партія взяла курс на встановлення справедливості, на виявлення всіх жертв сталінізму. Справа не з легких, потребує високої юридичної кваліфікації. Але помічникові прокурора досвіду не позичати.

— Люди пишуть, — мовив він, зітхнувши, і на обличчі відбився вираз болю, співпереживання за чужу долю. — Хочуть віднайти кінці... А я знайомлюсь із ма-

теріалами і страшно стає... Законність була розтоптана, справедливість сплюндрована.

У нього на столі два листи. Дві заяви про реабілітацію. Віра Йосипівна Гранат пише про свого батька Йосипа Петровича Шевченка, а мати піклується за сина Степана Олександровича Скрипака.

«Їх заарештували за два дні до травневих свят тисяча дев'ятсот сорок першого року, був суд і відтоді ніяких офіційних звісток. Казали, нібито вони проти Радянської влади виступали, але ж то все навіти...» — Кукурудзяк відкладає вбік листи і вже вкотре повертається в минуле, у село Кожанку Фастівського району.

* * *

У двері стукали не гучно, але настирливо. Микола ще не лягав спати. Повернувшись із клубу, сів за стіл і при світлі «восьмиричка» читав книгу.

«Кого це принесло в такий час? — подумав.— Ніби з усіма попрощався».

Вийшов у сінці.

— Хто там? — запитав.

— Миколо, відчини.

По голосу впізнав сусіда. Відтягнув засув. Коли прочинив двері, в очі вдарило світло ліхтаря.

— Савченко?

Хлопець не встиг відповісти, як йому заламали руки, ввели в хату.

Мати спросоння нічого не розуміла, кліпала очима на печі і раптом заголосила:

— Ой, синочку!.. Куди ж це тебе, рідненький?..

Ще молода, хутко зіскочила на припічок, але до сина її не допустили.

Серцем відчула біду. Зблідла. Жах застиг в очах. Руки затремтіли, підкосилися ноги, притрималась за стіну і безсило опустила на ослі.

Нещасні матері — згорьовані діти. Чи ж думала жінка, що народить немовля, яке назове Миколкою, а виростить «ворога народу»?

Тієї ночі по Кожанці прокотилася хвиля арештів.

Крім Савченка, 1924 року народження, працівники НКВС взяли двадцятидворічного Олександра Фроловича Гуцу, різноробочого місцевого цукрового заводу, вісімнадцятирічного Степана Олександровича Скри-

пака, токаря, Миколу Івановича Павличенка, члена ВЛКСМ, помічника слюсаря цього ж підприємства.

Їх відвезли в управління Народного Комісаріату Державної Безпеки по Київській області.

* * *

Застінки камер не видають своїх таємниць. А може, мовчать тому, що у багатьох випадках нікому їх розголошувати, а час стирає сліди? Сучасники ж у переважній більшості сприймають події як нормальне явище, обумовлене і разом з тим виправдане відповідним режимом. У кращому випадку заявляють, що «так доля розпорядилася». Тільки не уточнюють, чому доля — поняття абстрактне — зіткана із випадковостей, суб'єктивних даних конкретної особи, об'єктивних умов її існування, і чому залежить від чиеїсь волі, від кимось пущеної нарочито плітки, найбезглуздішої вигадки, в якій за потреби знаходять абсолютну істину?

Саме її й шукали начальник слідчо-політичного відділу УНКДБ капітан Держбезпеки Бітневський і його підлеглий лейтенант Камра.

Савченка викликали на допит раз, вдруге, втретє. Слідчим усе зрозуміло, а обвинувачуваний не може збагнути, чого від нього вимагають. Не вірить, що доля уготовила йому тавро ворога народу. Не здогадується, що для нього воно віднині така ж закономірність, як сонце і земля, день і ніч... Абсолютна істина, хоч запрограмована слідчими, і добута ними всупереч прожитому Миколою. Найстрашніше ж те, що виявляється можна знайти і п'ятий куток у кімнаті. І видати його за істину.

Із протоколу допиту від 4 травня 1941 року, який розпочався о 14 годині і закінчився о 2 годині ночі 5 травня:

«Запитання.— Ви заарештовані за належність до контрреволюційної організації. Розкажіть, коди і за яких обставин ступили на шлях активної антирадянської діяльності?

Відповідь.— Я визнаю, що з кінця 1939 р. був учасником контрреволюційної організації, яка існувала в с. Кожанка Фастівського району. Учасником цієї організації я став за таких обставин: у 1939 році, будучи учнем 7-го класу, я переживав матеріальні нестатки і тому був змушений залишити навчання. Мій співучень Демиденко Борис також переживав ці труднощі, і че-

рез те ми ділились своїми нездоровими враженнями. У тім, що таке тяжке життя, винна Радянська влада; що для того, щоб життя робітників і селян покращити, треба існуючий устрій замінити іншим.

Ми дійшли до висновку, що необхідно підбирати однодумців і водночас учитися, як треба займатися підпільною діяльністю.

Запитання.— У чому конкретно полягала ваша діяльність надалі?

Відповідь.— Я і Демиденко підбирали надійні кадри для залучення в організацію. Демиденко опрацював нашого співучня Скрипака Степана, який дав згоду брати участь у контрреволюційній діяльності. Пізніше залучили Гущу Олександра.

Демиденко в цей час навчався в Києві у ФЗУ на транспорті і після закінчення був відкомандирований на практику до Ташкента. Однак до його відкомандирування у лютому 1940 року з ініціативи Демиденка на квартирі Гущі відбулося засідання, на якому були присутніми Демиденко, Гуща, Скрипак і я.

На цьому засіданні ми обговорили такі питання:

1. Як назвати організацію? Вирішили поіменувати її «Спілкою визволення трудящих», скорочено СВТ.

2. Про вербування нових учасників організації.

3. Склали примірну програму, та згодом цю програму знищили.

Запитання.— Які ж мету і завдання ставила перед собою організація?

Відповідь.— Обговорюючи у лютому 1940 р. на квартирі Гущі вищевказані питання, ми вирішили і виклали в програмі, що основними цілями і завданнями мають бути:

Повалення Радянської влади і встановлення диктатури робітників і селян;

Ліквідація колгоспів і передача колгоспної землі та інвентаря у приватне користування селян;

Ізолювання єврейського населення від керівного становища, яке вони займають на різних командних постах».

Слова лягали, як цегла під час мурування будинку. Слідчі «закладали» у протоколи тяжкий злочин. Допит продовжувався, поки не вималювалась зловісна картина дій антирадянської групи. Але група чи спілка — це дрібно. І Бітневський з Камрою беруть «заключний акорд».

Савченко зізнається, що в червні 1940 року він розмовляв з учнем сьомого класу Анатолієм Житнюком і йому вдалося з'ясувати, що той незадоволений Радянською владою.

Через півроку невдоволення висловив і завідувачий колбудою Анатолій Миколаєнко. Згодом — Лузік Фурманський, дев'ятикласник місцевої школи.

І як підсумок: «Я з Фурманським обговорювали питання про те, як перейменувати організацію СВТ, бо вважали, що ця назва не відповідає характеру організації. Ми вирішили назвати її Робітничо-селянською демократичною партією справедливців Росії, скорочено РСДРП(с)Р».

Царицю доказів — визнання власної вини — слідчі УНКДБ добули.

Савченко підписав протокол допиту.

* * *

Лист був страшніший за бомбу. Леонтій Миколайович двома пальцями взяв його, поклав на стіл, ще раз вп'явся очима. Читав повільно і відчував, як у нього тремтять руки.

— Ти знаєш, що за це буде? — гнівно глянув на сина.— На Соловки заgrimимо. Розстріляють! — швидко заходив по хаті, либонь уявляючи себе під дулом гвинтівки.— Шмаркач! — зупинився перед хлопчиною.— Материне молоко на губах не висохло! Сопляки!

— Та нічого такого немає,— буркнув син.

— Немає? Буде. Я віднесу в НКВД. Нехай там розбираються.

Репресії тридцятих-п'ятдесятих років ґрунтувалися, в основному, на доносах. У період культу Сталіна навіть за необережно кинуте слово карали смертю або в кращому випадку довгими роками ув'язнення. Правда, у цьому немає нічого дивного. Тоталітарний режим інакше не мислить свого існування. А з іншого боку, народ вірив у близьке світле майбутнє. Тому про соціалістичний лад, який відкрив дорогу до щастя, що ось-ось мало прийти, кощунно було не те що говорити, а навіть думати. Слово, що вилітало з чийось вуст, переповідали у відповідних інстанціях. І не зі злості, не з помсти. Хоч були й такі. І можливо, й більше таких. Та часто патріотичні почуття штовхали людину на донос. Людина вірила властям і не знала, що такий пат-

ріотизм іменується підлістю. Та чи можна її винити коли її зробила такою система, в яку людина безмежно вірила. А може, боялася? Патріотизмом прав страх за своє життя.

«Що буде?» — думав Леонтій Миколайович, іду в райцентр. Лист муляв йому і здавалось обпікав тіло. Текст знав майже напам'ять: так і стояли рядки перочини:

«Лист із Кожанки

Від Савченка Миколи

Доброго здоров'я, бувший «справедливець» Вася. Я думаю, Вася, що ти і є «справедливець» і будеш «справедливцем» партії РСДП(с)Р. Це, Василь, непереможна партія «Справедливців». Розшифровувати так: Робітниче-селянська демократична партія справедливців Росії.

Пишу я тобі цього листа, я тобі нагадую неправду в нашій соціалістичній Росії, неправду на нашій батьківщині, і взагалі неправду по всьому земному шару як обманюють робітників і селян.

Хай вічно живе пам'ять наших товаришів!

Хай живуть чесні борці «справедливців»!

Хай живе справедливість!

За конфіскацію колгоспної землі!

Геть центральний комітет соціалізму!

Геть соціалістичну партію!

Подивися, Вася, навколо себе — все багатство, яке не побудовано воно руками робітників? А робітників від цього всього не залишається навіть на шматок хліба. Він будує, а користуються другі...

Одержали люди землю,

Трохи поробили —

Кажуть тепер віддавайте

Колгоспи відкрили».

Під ложечкою засмоктало. Але ступав Леонтій Миколайович твердо, хоч почувався не зовсім впевнено. Переживав за сина. «Так він же ще малий, — виправдував. — Сопляк сопляком. Шістнадцятий рік усього. А той писака з Кожанки на рік старший. Випороти гарненько, щоб дурне в голову не лізло...»

З цими думками переступив поріг районного відділу Наркомату.

Переданий лист став першопричиною порушення слідчої справи. Через два місяці енкаведисти відзвітувалися:

«У квітні 1941 р. органами НКДБ була виявлена і ліквідована контрреволюційна повстанська молодіжна організація під назвою РСДО(с)Р — робітничо-селянська демократична організація справедливості Росії, яка існувала в с. Кожанка Фастівського району Київської області і ставила кінцеву мету — повалення Радянської влади, розпуск колгоспів, передачу колгоспної землі селянам в їх індивідуальне користування, вигнання єврейського населення за межі Росії і т. д.».

* * *

У Кукурудзяка вигляд, ніби не спав три доби. Зняв окуляри, повільно протер скельця хусточкою. На душі шкребли кішки. Надійшов запит на Пархоменка Петра Захаровича. Його в сорок першому не було в Кожанці — служив у Червоній Армії, і тому справу виділили в окреме провадження. Як, до речі, і Фурманського Лузіка та Житнюка Анатолія. Але про цих — ніяких даних. А Петро Захарович — живий, на заслуженому відпочинку. Та рана, заподіяна несправедливістю, кровоточить і нині.

Сухі рядки протоколу, а за ними — життя людини, яка винесла на своїх плечах знуцання слідства, несправедливе покарання.

«У липні 1941 року я був заарештований органами воєнної контррозвідки і мене звинуватили в тому, що нібито був учасником антирадянської організації, яка існувала в селі Кожанці. Під час допитів слідчі застосовували фізичні і психічні засоби впливу, били і залякували мене.

Однак винним я себе не визнав і протоколів допитів не підписував, вимагаючи проведення очних ставок. Їх не було. А воєнний трибунал засудив мене на десять років.

У 1957 році Головна воєнна прокуратура, куди я звернувся із скаргою, подала протест, і Воєнна колегія Верховного суду СРСР скасувала вирок і справу припинили за відсутністю складу злочину».

На запитання, чи знав він засуджених односельців, Петро Захарович відповів:

«Савченка, Барвицького, Демиденка і Миколаєнка я знав тільки як учнів Кожанської середньої школи. Вони нічим не виділялись серед інших учнів. Питання політики їх не цікавили».

Тоді Пархоменку було зачитано копії протоколів

Савченка від четвертого і п'ятого травня та Павличенка від четвертого і сьомого травня сорок першого року, в яких вони видають Петра Захаровича за учасника створеної ними робітничо-селянської демократичної організації справедливості Росії.

«Неправильні дані. У протоколах сказано, що я нібито мав завдання після призову до армії створити там контрреволюційну групу і нібито листувався, перебуваючи на службі в армії, з Павличенком, і що завербував мене в організацію Савченко за допомогою мого двоюрідного брата Павличенка... Їх змусили це зробити, застосовуючи недозволені методи слідства. Савченко був молодшим за мене і не зміг би умовити».

Дмитро Іванович і сам у цьому не сумнівався. Вивчивши справу, не знаходив підстав для обвинувачення кожанчан. Вона розсипалася навіть не як картковий будинок, збудований на піску, а як будинок, збудований лише з піску. Мов шило з мішка, випирає протокол допиту свідка, а точніше «підсадної утки» — якогось Федора Степановича Дмитренка, мешканця Києва, агронома Дарницьких кагатів.

«Вважаю за необхідне поставити вас до відома, — писав він на ім'я слідчого, — що Савченко Микола, який сидить зі мною в камері № 13, розповів...» Далі майже дослівно все те, що витягли з хлопця четвертого і п'ятого травня.

Разом з тим Кукурудзяк розумів, що зняти обвинувачення буде нелегко. Контрреволюційна діяльність — найтяжчий злочин. Необхідно знайти очевидців, щоб відтворити політичну обстановку на селі. Одного свідчення Пархоменка замало.

Помічник прокурора надіслав нові запити, покладаючи надії на працівників органів Комітету Державної Безпеки.

За кілька тижнів йому стало відомо, що знайдено двох важливих свідків — «бувшого «справедливця» Васю», якому адресував свого листа Савченко, і Петра Семеновича Барвицького. Перший мешкає в Києві, а другий — у місті Ангарську Красноярського краю.

* * *

Перо повільно рухалося по паперу.

«У процесі попереднього слідства і в судовому засіданні Савченко, Демиденко, Гуца, Павличенко, Скри-

пак, Шевченко, Шкіренко, Миколаєнко А. К., Галущенко і Барвицький вину свою визнали. Подолян і Миколаєнко К. Д. відкинули звинувачення.

Обвинувачення ґрунтується на зізнанні заарештованих: Подоляна — на показаннях Савченка і Гуці; Миколаєнко К. Д.— на показаннях його сина Миколаєнко А. К., і ствердженнях Орші, якому Савченко нібито розповідав про існування в селі контрреволюційної організації, пропонував вступити до неї, а також на речовому доказі, яким є «звернення», написане Савченком.

Та ці зізнання обвинувачених викликають сумнів, оскільки із матеріалів справи видно, що під час попереднього розслідування до них застосовувались недозволені методи ведення слідства, фізичне насильство, протоколи допитів складались із заздалегідь відпрацьованими формулюваннями з наголосом на «контрреволюційну діяльність».

Безумовно, нестерпних мук зазнав Павличенко, якщо 30 квітня 1941 року казав, що за пропозицією Савченка згодився взяти участь у РСДП(с)Р, але програми партії не було і учасників не знав, а на допиті 4 травня заявив:

«...наша контрреволюційна організація ставила перед собою головне завдання: повалити Радянську владу. Ми планували провести переворот шляхом повстання в тилу, коли Радянський Союз буде в стані війни. З цією метою учасникам організації дали завдання на той випадок, якщо вони будуть призвані до Червоної Армії, створювати там контрреволюційні групи... Контрреволюційна організація вважала, що важливим засобом у веденні агітаційно-вербувальної роботи є розповсюдження листівок. Савченко сказав, що має намір влаштуватися в редакцію, щоб викрадати папір і шрифт. А в разі невдачі пропонував викрасти у заводі цукрового заводу друкарську машинку... Окрім випуску листівок, Савченко подав думку про створення каси, щоб мати кошти для посилення в різні місця учасників організації із завданням проводити вербувальну роботу...»

Та цього слідчим здалося замало. І вони далі «вибивають» зізнання.

«...було вирішено направити одного учасника організації на завод «Арсенал», щоб він влаштувався там

на роботу і створив контрреволюційну групу, яка в потрібний момент змогла б добути необхідну зброю».

Аналогічно викладені в протоколах показання більшої обвинувачених, вік яких на час «створення контрреволюційної організації» становив від п'ятнадцяти до вісімнадцяти років.

Кукурудзяк відклав ручку, задумався.

* * *

За бар'єром — дванадцять чоловік. Опущені голови, зсутулені плечі. Бояться підвести очі.

Скільки людей стояло овечками перед трійками, трибуналами! Скільки їх, обезчещених, роздавлених пресом репресій безслідно щезло в горнилі сталінського вандалізму. Хоча чому репресій? Це був стиль, метод керівництва країною. Єство тоталітарного режиму, командно-адміністративної системи, яку на весь голос називали соціалістичною. І хвалили її, як придворні хвалили одяг голого короля. А тим часом зубчасті шестерні державної машини перемелювали невинних, або тих, хто осмілювався сказати правду. У таких вбачали «ворогів народу».

Головуючий монотонно читає вирок:

«Київський обласний суд засудив:

Савченка Миколу Павловича — до найвищої міри покарання;

Демиденка Бориса Леонтійовича — до найвищої міри покарання;

Гуцу Олександра Фролсвича — до найвищої міри покарання;

Скрипака Степана Олександровича — до найвищої міри покарання;

Подольна Олександра Прохоровича — до найвищої міри покарання;

Павличенка Миколу Івановича — на десять років позбавлення волі;

Шкіренка Івана Івановича — на десять років позбавлення волі;

Миколаєнка Анатолія Калістратовича — на десять років позбавлення волі;

Миколаєнка Калістрата Дмитровича — на десять років позбавлення волі;

Шевченка Йосипа Петровича — на десять років позбавлення волі;

Галущенко Івана Лазаревича — на десять років позбавлення волі;

Барвицького Петра Семеновича — на десять років позбавлення волі.

Засуджених до ув'язнення — всіх із поразкою в правах на п'ять років».

Поразка в правах означала виселення після відбуття покарання.

Вирок оскарженню не підлягав.

Засуджених до найвищої міри покарання розстріляли.

Павличенко Микола Іванович через два роки після суду, у двадцятиоднорічному віці вмере у виправно-трудовому таборі.

27 липня 1989 року в селищі Ангарському старший оперуповноважений Богучанського райвідділу УКДБ СРМР по Красноярському краю допитуватиме пенсіонера, уродженця села Новоселиця Попільнянського району Житомирської області.

«У 1923 році, — свідчитиме Петро Семенович, — померли наші батьки і я залишився із сестрою, старшою за мене на рік. На виховання нас узяв батьків брат. У нього своїх дітей не було. Тож ми переїхали до Кожанки. Після закінчення семирічки я пішов на цукровий завод. Вступив до комсомолу. Грав у духовому оркестрі, яким керував мій дядько Марко Тарасович Барвицький. Якось ішов у кіно із Савченком. Він поділився зі мною роздумами, що в країні багато несправедливостей, що коло влади зібрались неруські — грузини, євреї (Сталін, Каганович), що багато людей загублено в тридцять третьому і тридцять сьомому роках. Ця розмова відбулася в 1940 році. Уперше і востаннє. Згодом мене направили в Черкаси на цукровий завод. Там я пробув кілька місяців і повернувся назад. За цей час помер дядько. І ось у ніч з 29 на 30 квітня 1941 року прийшли три енкаведисти і заарештували мене. Привезли до Києва, але на допит не викликали майже місяць. А коли викликали, слідчий різними підходами домагався від мене, щоб я визнав себе учасником антирадянської молодіжної організації. Казав, що зізнаюсь я чи ні, все одно мене будуть судити. Я не вірив. Та коли принесли обвинувальний висновок, мені стало страшно».

У протоколі допиту обвинуваченого від 10 травня 1941 року зафіксовано:

«Я визнав себе винним у тому, що був учасником контрреволюційної організації РСДП(с)Р, яка існувала в селі Кожанці Фастівського району Київської області, куди був залучений односельцем Савченком М колою Павловичем.

Будучи учасником цієї організації, я був зв'язаний з одним із її керівників Савченком, був поінформований про мету і завдання організації, вів із Савченком антирадянські розмови, знав про скликання на 1 Травня зібрання учасників організації, був у курсі питань які передбачалось вирішити на цьому зібранні».

Допитував Барвицького начальник 2 відділення слідо-політичного відділу Київського обласного управління НКДБ Злотін.

12 травня 1941 року на допиті, який вів помічник прокурора Брагінський, Петро Семенович знову визнав себе винним у тому, що був учасником РСДП(с)Р, а ніякої агітаційної роботи не вів.

Чому так трапилось? Барвицький пояснив, що слідий змушував підписати невідомі йому кілька аркушів

Але суд «проштамував» справу без свого розслідування, довірившись стороні обвинувачення.

* * *

У селі кожен про кожного знає майже все. Безумовно мали знати й кожанчани про антирадянську організацію. Тим більше, якщо виходити із справи, вона стала одним із своїх завдань вербування нових членів

Але допитані як свідки, ті, що працювали в селі 1936—41 роках, зокрема, голова колгоспу Іщенко, голова сільської Ради Колісниченко, колишні учні місцевої середньої школи Люзі, Хабанко, Пивовар, колишні робітники цукрового заводу Красун і Терещенко заявили, що їм про існування в Кожанці контрреволюційної організації не було нічого відомо, від обвинувачених вони антирадянських висловлювань не чули, поганих вчинків за ними не помічали і взагалі не знають за що ті були заарештовані і засуджені.

Та був ще «колишній справедливець» Вася, з листів Савченка до якого й почалася карна справа. Правда він уже Василь Леонтійович, член КПРС, з вищою освітою і мешкає не в Деньгофівці, а в Києві.

Коли його запитали, що йому відомо про колишніх товаришів, про лист, він здвигнув плечима.

— Певно, конверт,— мовив,— розірвав батько. І, може бути, відніс в НКВД.

Може бути. Хоч у сороковому батько — Леонтій Миколайович — показував: «Я повертався з роботи додому, і Василь — син — сказав, що одержав листа антирадянського змісту. 21.02 здав листа за призначенням, сказавши про це Василю».

Можливо, батько вигороджував сина. А може, так і було.

У кабінеті слідчого «справедливець» Вася, учень дев'ятого класу, розповідав, що Савченко на два роки за нього старший, що часто його захищав і переписуватися з ним почав з грудня 1940 року, відтоді, як з батьком, котрий ревізував цукрозавод, їздив до Кожанки.

А через сорок вісім років колишній дев'ятикласник, нинішній пенсіонер Василь Леонтійович заявить:

«Однак, як відбувався допит, чи відповідають дійсності вказані в ньому факти, чи читав я його перед тим, як підписував, я не знаю. Давно це було, і я просто не пам'ятаю ні фактів із протоколу, ні обставин, за яких він був написаний.

Я не пам'ятаю, чи дружив із Савченком у дитинстві, чи бував я у нього вдома. Я взагалі не пам'ятаю змісту його листів».

Василю Леонтійовичу пред'явили лист Савченка, адресований йому.

«Я ознайомився з пред'явленим мені листом. Та чи мені, чи іншій особі він адресований, я не можу сказати, бо не впевнений, чи читав я його раніше».

Тоді у Василя Леонтійовича поцікавились, чи знає він Демиденка, Скрипака, Подоляна, Гуцу, Павличенка. На що він безапеляційно заявив:

— Нікого із названих осіб я не знаю.

Безумовно, його право нікого і нічого не пам'ятати. Бо саме система навчила плазувати і звиватися, система дозволяла і заохочувала брати невинних, якщо вони хоч би словом прохоплювались про її недоліки. А вони ж були, є і будуть, як у будь-якому суспільстві, яке живе і розвивається. Тільки чомусь у СРСР їх не могло бути. Так хотілося властям, щоб були лише суцільні успіхи, грандіозні досягнення і однотипність мислення без критичного ставлення до всього, що робиться в державі.

У час перебудови багатьом хотілося б забути вчो-

рашне. Не хоче Петро Семенович Барвицький і не може ходити із тавром «ворога народу». Скільки переніс чоловік!

«Під час засідання суду,— свідчить він,— Київ бомбили фашисти. Суд відбувався за закритими дверима, родичів у зал судового засідання не впускали. Прокурор просив засудити мене за недонесення. Мене та інших засудили фактично по обвинувачувальних висновках, написаних слідчими.

Наступного дня у камері в Лук'янівській тюрмі уже було п'ятдесят чоловік. Серед них запам'ятався редактор однієї з газет Михайлов.

З 1941 по 1950 роки я перебував в Унженському Горьківській області. Потім у Кіровській тюрмі, звідки етапували в Красноярськ. Виселення не було. Звільнили у 1956 році і видали паспорт.

Подав заяву на перегляд справи. Відмовили.

У сімдесятих роках написав повторно. Знову відмовили у перегляді. А ми ж у 1941 році фактично були дітьми. І у зв'язку з чим мене заарештували, я не можу зрозуміти до цих пір».

Не тільки арешт часів сталінізму, а й відмова у перегляді справи прокуратурою республіки — ланки одного ланцюга.

Насправді правдиве критичне слово сприймалося в «штики», як таке, що «ллє воду на імперіалістичний млин». І державне свавілля прикривалося іменем народу, якого ніколи ні в що не посвячували. Інакомислення викорінювалось. Плюралізм думок не допускався.

Здається, марно писав древній філософ Лісій про греків п'ятого-шостого віків: «Панувати один над одним шляхом насильства, думали вони, властиво диким звірям, а люди повинні визначати справедливе, словом переконати, ділом повинуватися тому й іншому, закон повинен бути царем, слово — наставником».

На жаль, ми не тільки не прислухаємось до мудрих порад, ми навіть не знали про них протягом сімдесяти років. Певно, ми не греки. Зате мали могутній репресивний апарат.

* * *

Дмитро Іванович скрушно хитнув головою. Подумалось: у 1957 році військовий прокурор відділу Головної військової прокуратури СРСР підполковник Кулигун побачив нісенітницю в обвинуваченні Петра Захаровича Пар-

хоменка, а через двадцять років після його реабілітації працівники прокуратури УРСР не знайшли підстав для перегляду справи, розглянутої Київським обласним судом четвертого липня тисяча дев'ятсот сорок першого року. Хоч не треба бути фахівцем, щоб помітити білі нитки, якими «зшито» справу.

Скільки сторінок протоколів рябують «Зверненням».

Кукурудзяк узяв ручку.

«Звернення» як доказ контрреволюційної діяльності обвинувачених визнати не можна, тому що в ньому немає закликів до повалення, підриву або послаблення Радянської влади чи здійснення інших контрреволюційних злочинів. Крім того, вказане «звернення» було написано Савченком в одному примірнику, серед населення не розповсюджувалось і навіть не всі обвинувачені про нього знали.

Щодо «партії», створеної у 1939 році п'ятнадцятирічним робітником із семикласною освітою Савченком спільно з односельцем Скрипаком (16 років) «СВТ» (спілка визволення трудящих), яку в січні 1941 року перейменували в РСДП(с)Р (робітничо-селянська демократична партія справедливості Росії), а в квітні того ж року — в РСДО(с)Р (робітничо-селянська демократична організація справедливості Росії) — вважати її реально існуючою не можна. Вона не мала свого статусу, програми та інших організаційних структур.

Уся «практична діяльність» цієї організації зводилася лише до зустрічей Савченка з ровесниками і розмов про труднощі, поліпшення їх становища, тобто до звичайнісіньких обивательських балачок».

Помічник прокурора не вбачав у діях засуджених складу злочину. І Верховний суд УРСР їх реабілітував. Іменем тієї ж Української республіки, яким вони були й засуджені. Щось у цьому є зловісне і водночас світле. Як писав Кант, вся історія людської цивілізації — це історія поступового розвитку поняття свободи.

За роки перебудови ми вдихнули свіже її повітря, значною мірою відчували себе людьми, значно звільнившись від порабощини безлічі обставин, які багатьох спонукали пристосовуватись до життя, викривляючи поняття честі і совісті.

Хоч важко і довго, та встановлюється справедливість.

З М І С Т

У ВЛАСНІЙ ПАСТЦІ	3
ВНОЧІ З ВІДМИЧКОЮ	26
КЛЮЧІ ВІД СЕЙФУ	36
ЛІГВИЩЕ У ЛІСОСМУЗІ	46
ЗГОВІР	53
ПОМИЛКА ЕКСПЕРТА	69
ПОРОЖНЄ КРИСЛО В САЛОНІ ЛІТАКА	88
ГОРГОНА З ТАЛІЄМ	104
ЗНИКНЕННЯ	128
НІЖ З ІМЕННОЮ КОЛОДОЧКОЮ	150
КОЛИ УБИВАЄ ДЕРЖАВА	161

ЖИТНИК Анатолій Архипович

Версія

(На українском языкє)

Києв

Издательство «Україна»

1991

Завідуючий редакцією А. М. Михайлян

Редактор О. М. Муравйова

Молодший редактор В. В. Щербик

Художник М. Е. Кропивницька

Художній редактор Б. О. Прокопенко

Технічний редактор Л. О. Ємець

Коректори Г. М. Капральська,

М. Б. Котовська

ИБ № 5752

Здано до набору 25.09.90. Підп. по друку 11.01.91.

Формат 84×108¹/₃₂. Папір друк. № 2. Журн. рубл. гарн.

Вис. друк. Ум. друк. арк. 9,24. Ум. фарб.-відб. 9,66.

Обл.-вид. арк. 9,53. Тираж 25 000 пр. Зам. 0—358.

Ціна 80 к.

Видавництво «Україна» 252025, Київ-25, Десятинна, 4/6.

Надруковано з матриць Головного підприємства
республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига»
252057, Київ, Довженка, 3 на Київській книжковій фабриці,
252054, Київ, вул. Воровського, 24.

80 к.

